

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Jana Kotrbová

**Král, rytíř, panoš a jejich ctnosti
podle staročeského románu Tristram a Izalda**

King, knight, squire and their virtues according to
the Old Czech romance Tristram and Izalda

Vedoucí práce: prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

.....
Jana Kotrbová

Děkuji prof. PhDr. Lence Bobkové, CSc. za pečlivé vedení mé diplomové práce, paní Hedvice Kuchařové z knihovny Strahovského kláštera za rychlé a vstřícné jednání i všem ostatním, kteří mi svými radami pomohli k dokončení této práce.

OBSAH:

Úvod	5
Rytířská tematika v českých zemích pozdního středověku	
Vznik a vývoj staročeské literatury	9
Žánr rytířských románů	10
Hodnocení staročeské rytířské epiky	17
Příběh Tristana a Isoldy v českém prostředí	19
Česká společnost v pozdním středověku	26
Prostředí dvora	26
Společnost a šlechta	34
Postavení ženy	42
<i>Tristram a Izalda jako ideální obraz společnosti</i>	
Přístup k středověkému literárnímu dílu	45
Osoby na scéně	46
Rytířský kodex české šlechty ve 2. polovině 14. století	48
O věrnosti a přátelství	50
O štědrosti a bohatství	56
O lásce a manželství	62
O moudrosti a chytrosti	68
O cti	73
Závěr	79
Přílohy	82
Seznam zkratk	92
Seznam pramenů a použité literatury	93
Resumé	99
Summary	100

ÚVOD

Když jsem si před několika lety přečetla staročeský román *Tristram a Izalda*, zapůsobil na mě. Později mě napadlo, jak sporadicky se rytířská literatura využívá v historickém bádání. Ve své práci se pokouším alespoň částečně vyplnit toto prázdno. Při opakovaném čtení básně se přede mnou postupně vynořoval nejen barvitý příběh osudové lásky, ale také svět, který má svou vlastní logiku a strukturu. Jsem přesvědčená, že ačkoliv námět není původní, samotné zpracování díla je odrazem doby a společnosti, v níž vzniklo.

Česká verze tristanovské látky pochází z druhé poloviny 14. století. Celá tato epocha je už dlouho předmětem všestranného a intenzivního zájmu badatelů.¹ Má hlavní pozornost se však soustředila na středověkou literaturu a žánr rytířských románů. Tato oblast je zatím v rámci bádání o společnosti pozdního středověku spíše v pozadí, výjimkou jsou práce Josefa Macka,² Wojciecha Iwańczaka,³ Martina Nejedlého⁴ a nejnověji též Jany Fantysové – Matějkové,⁵ které mi byly inspirací. Větší pozornost věnovali rytířskému žánru literární badatelé, z jejichž poznatků jsem také vycházela. Do poloviny 20. století byla ale díla s rytířkou tematikou hodnocena velmi kriticky jako nepůvodní a literárně málo cenná. Teprve novější výzkum přiznává těmto skladbám jejich vlastní kvality.⁶ Přestože se

¹ Jmenujme aspoň nejnovější souhrnné práce Františka Kavky, Lenky Bobkové, Františka Šmahela, Jaroslava Mezníka či Jiřího Spěváčka. KAVKA, F., *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355 – 1378)*, I. a II., Praha 1993; TÝŽ, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993; TÝŽ, *Karel IV. Historie života velkého vladaře*, Praha 1998; TÝŽ, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998; TÝŽ, *Čtyři ženy Karla IV.*, Praha – Litomyšl 2002; BOBKOVÁ, L. *Velké dějiny zemí Koruny české 1310 – 1402*, IV. a,b, Praha – Litomyšl 2003; ŠMAHEL, F., *Cesta Karla IV. do Francie 1377-1378*, Praha 2006; MEZNÍK, J. *Lucemburská Morava*, Brno 1999; SPĚVÁČEK, J., *Karel IV. Život a dílo, 1316-1378*, Praha 1979; TÝŽ, *Král diplomat. Jan Lucemburský 1296 – 1346*, Praha 1982; TÝŽ, *Václav IV. 1361 – 1419. K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986.

² MACEK, J., *Česká středověká šlechta*, Praha 1997.

³ IWAŃCZAK, W., *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001.

⁴ NEJEDLÝ, M., *Fortuny kolo vrtkavé. Lásky, moc a společnost ve středověku*, Praha 2003; TÝŽ, *Středověký mýtus o Meluzině a rodová pověst Lucemburků*, Praha 2007.

⁵ FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, J., *Jak se tvoří mýtus. Froissartova líčení smrti Jana Lucemburského v bitvě u Kresčaku*, in: *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.*, Praha 2006, s. 545 – 558.

⁶ PETRŮ, E., *Specifičnost rytířské epiky ve slovanských literaturách*, *Slavia* 52, 1983, s. 250 – 258; TÝŽ, *Rytířské srdce majíce*, Praha 1984; TÝŽ, *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*, Olomouc 1996; PEŠTA, P., *Poznámky o veršovaných románech v české literatuře 14. století*, in: *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada literárněvědná D 7*, roč. 9, 1960, s. 36 – 58; HRABÁK, J., *Studie ze starší české literatury*, Praha 1962; TÝŽ, *Česká středověká rytířská epika*, in: *Československé přednášky pro VII. Mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě, Literatura – folklór – historie*, Praha 1973, s. 159 – 167; SVEJKOVSKÝ, F., *Úvahy nad cestami studia staročeské rytířské*

literární historici věnují spíše jazykové stránce děl, především práce Josefa Hrabáka a Eduarda Petrů se snaží zařadit české rytířské romány do vývojového kontextu rytířského žánru a zamýšlejí se nad jejich funkcí pro středověké publikum. Při své práci jsem hojně čerpala také z původních středověkých literárních textů. Většina z nich je dnes vydána v nové edici.⁷

První část mé práce se věnuje vývoji rytířské literatury v českých zemích do přelomu 14. a 15. století. Abychom mohli tento žánr zasadit do správného kontextu, považovala jsem za nezbytné alespoň stručně načrtnout počátky česky psané literatury. Při zkoumání rytířských románů se musíme vrátit do doby přemyslovských králů, kdy se české prostředí seznamuje s německou tvorbou. Česká díla, která vesměs vychází z německých pramenů, se objevují až později. Snažím se shrnout poznatky a hodnocení těchto děl, jak odpovídají současnému stavu bádání. Podle výskytu osob, které nesly jméno některého z hrdinů rytířských příběhů, se pokusím odhadnout, jaké oblibě se romány a celá rytířská literatura těšily. Ke stejnému účelu lze využít také zmínky v jiných literárních památkách a ikonografické prameny.

Samostatnou kapitolu věnuji recepci tristanovské látky v českých zemích. První - německy psaná - díla o Tristanovi se u nás objevila už v druhé polovině 13. století. Převodu do češtiny se ale román dočkal až o sto let později. Báseň máme zachovanou až ze dvou rukopisů z 15. století (Příloha 1).⁸ Pozornost románu věnovali již badatelé v 19. století, podle nichž se ale jednalo o dílo málo umělecky cenné.⁹ První vydání Tristrama uspořádal v roce 1820 Václav Hanka, jeho edice

epiky, in: Acta Universitatis Carolinae, Philologica 4 - 5, Slavica Pragensie, Praha 1969, s. 150 – 166; BOK, V., Německá a česká literatura 13. a 14. století, in: SMA, Praha 1998, s. 163 – 179.

⁷ Díla Vévoda Arnošt, Jetřich Berúnský a Tandariáš a Floribella se nachází v publikaci E. PETRŮ a kol., Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století, Praha 1984, původně je vydal LORIŠ, J., Sborník hraběte Baworowského, Praha 1903. O vydání prozaických děl se zasloužili KOLÁR, Jaroslav, NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), Próza českého středověku, Praha 1983.

⁸ Rukopis z roku 1449 je ve vlastnictví Strahovské knihovny Královské kanonie premonstrátů, rukopis z roku 1483, někdy zvaný stockholmský, se nachází v Moravském zemské archivu v Brně. Blíže k oběma rukopisům BAMBORSKÉ, U., Das alttchechische Tristan – Epos unter Beifügung der mhd. Paralleltexte, I., Wiesbaden 1969, s. 12 – 15. K strahovskému rukopisu také RYBA, B., Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze, 3. díl, Praha 1979.

⁹ NEBESKÝ, V., Tristram, veliký rek, in: ČČM, 1846, s. 277 – 280; JIREČEK, J., O stáří českého Tristrama, in: ČČM, 1861, s. 273 - 284 ; GEBAUER, J., Tristram, in: Stati literárně dějepisné, Praha 1941, s. 208 – 241.

však obsahuje řadu chyb, na které upozorňuje už Jan Gebauer.¹⁰ Na konci 60. let minulého století pořídil novou edici Ulrich Bamborschke, jehož práce však nereprodukuje ani jeden z dochovaných rukopisů, ale pokouší se o rekonstrukci původního staročeského textu, z něhož byly opisy pořízeny.¹¹ Kromě staročeského románu a jeho překladu do současné němčiny obsahuje práce na protější straně text německé předlohy, o níž se ta která část opírá. Nové české vydání památky pořídila Zdeňka Tichá podle strahovského rukopisu.¹² Autorka svým vydáním sledovala především popularizační cíle, neuvádí proto kritický aparát ani číslování veršů a opravuje některé chyby, jež by ztěžovaly porozumění textu.¹³ Také předmluva k edici je určena především široké veřejnosti a částečně odráží dobu svého vzniku.

Tristram a Izalda náleží do kategorie rytířsko-dvorských románů. Další část práce se tedy věnuje panovnickému dvoru, šlechtě a postavení ženy. Královská rezidence nám přibližuje prostředí, v němž se odehrává většina příběhu. Palácové komnaty, slavnosti i všední dny tvoří kulisu příběhu, proto jsem do práce včlenila jejich popis. V některých příkladech nám literární obraz dokresluje realitu. Pasáže o české šlechtě a údělu ženy v pozdním středověku nám zase ukáží skutečné postavení sociálních skupin, s jejichž obrazem budu později pracovat při rozboru díla.

Těžiště mé práce se věnuje rozboru *Tristrama a Izaldy*. Mým cílem není podrobná analýza celého díla.¹⁴ Kladu si následující otázky: Jaké skupiny postav můžeme v románu zachytit a jak jsou zobrazovány? Jaké vlastnosti a typy chování se jim připisují? Jakých proměn nabývají vlastnosti v jednotlivých skupinách? Jaké chování se určité postavě předepisuje, a které se jí naopak upírá? Vycházela jsem z přívlastků, kterými jsou jednotlivé postavy charakterizovány, z jejich činů a očekávání, které do nich ostatní vkládají. Na vybraných ctnostech (věrnost, štědrost, moudrost, čest) a typech vztahů (manželství, přátelství, láska) chci ukázat vzorce chování, které se předepisovaly jednotlivým sociálním pozicím. Příklady

¹⁰ HANKA, V., *Tristram veliký rek, báseň hrdinská 13. věku Starobylá skládání IV*, 1820; GEBAUER, J., *Tristram*, s. 241.

¹¹ BAMBORSCHKE, U., *Das alttschechische Tristan – Epos unter Beifügung der mhd. Paralleltexthe, I, II*, Wiesbaden, 1968, 1969; K hodnocení této edice KOLÁR, Jaroslav, *Nad vydáním staročeského Tristrama*, in: *ČL* 19, 1971, č. 3/4, únor 1972, s. 384 – 389.

¹² TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, Praha 1980.

¹³ Srovnej ediční poznámku TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 104.

¹⁴ Nezabývám se ani porovnáváním české verze s německými prameny. Takové srovnání by přesáhlo rámec této práce.

z románu se snažím konfrontovat s dalšími literárními díly českého původu. Z rytířských románů jsem využila básně *Vévoda Arnošt a Tandariáš a Floribella*.¹⁵ Ke zmíněnému účelu se hodila také výchovná díla jako *Rada otce synovi* a latinské knížecí *Zrcadlo*.¹⁶ Poslední pramen, s nímž jsem pracovala byly *Knížky o hře šachové* Tomáše ze Štítného. Šachové figurky částečně odpovídají sociálním skupinám, které najdeme v románu.¹⁷ Můj výběr byl selektivní. Jistě by se našlo mnoho dalších pramenů, které bych mohla použít, ale tím by se zřejmě změnilo zaměření práce, jejímž jádrem měl zůstat román *Tristram a Izalda*.

V oddílu o věrnosti a přátelství se věnuji na různých úrovních vztahům pán – vazal, povinností a očekáváním, které z toho vztahu vyplývají. Zajímá mě, mezi kterými osobami mohlo vzniknout přátelství, a jaké závazky z něho vyplývaly. Následující pasáž se věnuje systému odměňování a vnímání štědrosti u jednotlivých skupin. Zajímala jsem se, jakou roli hraje bohatství ve vztahu mezi jednotlivými osobami. Příběh Tristana a Isoldy je především o tragické lásce ústředních hrdinů. Zaměřím se proto na zobrazení lásky v románu, pozornost budu věnovat také manželství. Oddíl o moudrosti a chytrosti se snaží zjistit, jak byly tyto vlastnosti chápány. Čest se ukazuje jako zásadní pojem v kodexu rytířských ctností. V poslední části práce se zamyslím nad její definicí u každého sociálního typu. Z jednotlivých vlastností se na závěr práce pokusím složit ideální typ každé sociální vrstvy, jak jí najdeme zobrazenou v románu.

¹⁵ PETRŮ, E., Rytířské srdce.

¹⁶ PETRŮ, E., Ezopovy bajky; Katonova dvojverší; Rada otce synovi, Praha 1999; LUDVÍKOVSKÝ J., Anonymní zrcadlo knížecí přičítané Karlu IV., Studie o rukopisech 14/1975, s. 125 – 146.

¹⁷ Tomáš ZE ŠTÍTNÉHO, Knížky o hře šachové a jiné, Šimek F., (ed.), Praha 1956.

RYTÍŘSKÁ TEMATIKA V ČESKÉ LITERATUŘE POZDNÍHO STŘEDOVĚKU

Vznik a vývoj staročeské literatury

Rozvoj rytířských námětů ve staročeské literatuře je nutné vnímat v kontextu vzniku české literatury, jak se objevuje v našich dějinách kolem roku 1300.¹⁸ Souvisí s národním uvědoměním a emancipací české šlechty a duchovenstva, kteří nelibě nesli rostoucí vliv cizinců v řadách králových rádců i v církvi. Jedním z prostředků, jak tomuto tlaku čelit, byla i podpora literatury v českém jazyce.¹⁹ První autoři česky psaných uměleckých děl proto logicky pocházeli z prostředí šlechty a církve. Byli připravováni na duchovní dráhu a působili obvykle na šlechtických dvorech. Rozkvět české literatury se nejen musel vyrovnat s literární tradicí německou, ale měl i přímou souvislost s rozvojem latinské poetiky a rétoriky, který u nás proběhl v 70. letech 13. století. V tomto ohledu se vývoj česky psané literatury neliší od vývoje jiných národnostních literatur v západní Evropě, její vznik se však za západoevropským písemnictvím v národních jazycích zpožďuje o plná dvě století.²⁰ Tento posun je způsoben polohou českého království na okraji jednoho kulturního okruhu, čímž je dáno pozdější přebírání podnětů. Literární pohyb charakterizují autoři publikace *Česká literatura od počátku k dnešku* jako přesun impulsů ze Západu na Východ a z Jihu na Sever. Česká literatura tak přebírá své vzory z německy mluvících oblastí a v rámci tohoto pohybu je předává dál do Polska.²¹

Literární tvorbu počátku 14. století můžeme charakterizovat jako anonymní a určenou k hlasitému předčítání nebo zpěvu. Šlo nejdříve o díla veršovaná, která postupně přecházela v prózu. Mezi nejstarší veršovanou epiku řadíme legendy a epické básně jako *Alexandreida*²² a *Dalimilova kronika*.²³ Méně dokladů již máme o existenci původní lyrické tvorby. Jedním z jejích vrcholů je rozsáhlá *Kunhutina*

¹⁸ Spojení *staročeská literatura* používám ve shodě s Josefem Hrabákem, který jím rozumí literaturu doby předhusitské, zejména 14. století. Termín *starší česká literatura* pak označuje literární tvorbu od počátku do národního obrození. Viz. HRABÁK, J., Studie ze starší české literatury, Praha 1962, s. 7.

¹⁹ Srovnej LEHÁR, J. a kol. Česká literatura od počátku k dnešku, Praha 2002, s. 51 – 52.

²⁰ TAMTÉŽ, s. 52 a 58.

²¹ TAMTÉŽ, s. 59.

²² VÁŽNÝ, V. (ed.), *Alexandreida*, Praha 1963.

²³ BLÁHOVÁ, M. (ed.), *Kronika tak řečeného Dalimila*, Praha 2005.

modlitba, která vznikla v prostředí svatojiřského kláštera. Obdobím největšího rozkvětu staročeské literatury je doba vlády Karla IV., která souvisí s celkovým rozvojem zemí Koruny české. Veršovaná epika se tehdy dále dělí na dva proudy – rytířský epos, kterému se budu věnovat podrobně, a legendy. Vrchol legendistické tvorby je u nás reprezentován díly *Život sv. Kateřiny* a *Legenda o sv. Prokopu*.²⁴ Pokračuje tvorba duchovní a světské lyriky, kromě toho se objevují i další literární žánry jako drama či didaktické básnictví. Na konci lucemburského období veršovaná epika přechází do formy prózy. Objevují se i filozoficky náročná prozaická díla jako *Tkadleček*.²⁵ Český jazyk proniká také do oblastí práva, historie, teologie a dalších věd. K podrobnému výkladu o dějinách české literatury 14. století existuje dostatek fundované a obsáhlé literatury.²⁶

Žánr rytířských románů

Středověká instituce rytířství, její specifická kultura, našla své vyjádření i v podobě tzv. rytířských románů. Pod tento pojem řadíme obvykle veršované epické skladby, které zpracovávají látku bretonských mýtů o králi Artušovi a jeho družině, vycházejí z antických námětů např. z osudů Alexandra Makedonského, nebo je inspirují životní dráhy autorových současníků. Rytířská literatura kopírovala vývoj rytířství samotného. Na svém vrcholu se nacházela ve 12. století, kdy v ní lze odhalit dva základní proudy. První, který můžeme nazvat hrdinskou rytířskou epikou, se snažil odkazovat k historické skutečnosti a pokoušel se o její realistické znázornění. Jsou to skladby s moralisticko-didaktickou tendencí, oslavující rytíře-

²⁴ HRABÁK, J., VÁŽNÝ, V., ŠKARKA, A., (edd.) Dvě legendy z doby Karla IV. *Legenda o svatém Prokopu. Život svaté Kateřiny*, Praha 1959.

²⁵ ŠIMEK, F. (ed.), *Tkadleček. Hádka milence s Neštěstím*, Praha 1974.

²⁶ Například LEHÁR, J. a kol. *Česká literatura od počátku k dnešku*, Praha 2002, HRABÁK, J. (red.), *Dějiny české literatury I.*, Praha 1959; TÝŽ, *Starší česká literatura. Úvod do studia*, Praha 1979; HOŠNA, J., *Přehled dějin starší české literatury I.* Praha 1987; VLČEK, J., *Dějiny české literatury I.*, Praha 1960; BAUMANN, W., *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen. Deutsch-lateinisch-tschechische Literatur vom 10. bis zum 15. Jahrhundert*, München – Wien 1978 apod. Dějiny literatury musí brát v úvahu i latinskou tvorbu vzniklou na našem území. K tomu blíže zejména VIDMANOVÁ, A., *Laborintus. Latinská literatura středověkých Čech*, Praha 1994; TÁŽ, *Karel IV. a latinská literatura v Čechách*, in: Vaněček, V.(ed.), *Kalorus Quartus*, Praha 1984, s. 291 – 303; NECHUTOVÁ, J., *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000; *výbor z latinské poezie* VIDMANOVÁ, A., *Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku*, Praha 1990.

bojovníka a s ním spojený kodex ctností. Pro druhý směr byl charakteristický vysoký počet fantastických motivů. Tato dvorská - rytířská epika měla především zábavnou funkci. Rytíř své schopnosti spíše než ve válce prokazoval v turnajovém klání a vyzdvihována byla dvorná služba ženě.²⁷ Právě změna ve vnímání ženských postav tvoří předěl mezi oběma typy rytířské epiky.²⁸ V hrdinském eposu stály ženy na okraji dění a často bývaly příčinou konfliktu nebo hrdinovy zkázy.²⁹ Pro dvorského rytíře je naopak žena v centru pozornosti. Jeho cílem bylo vysloužit si lásku zvolené dámy, to ona inspirovala jeho činy a dobrodružství. Od 13. století se objevují známky dozrívání rytířské kultury a o století později se již v literatuře stává předmětem zesměšňování a parodie.³⁰

Prvky rytířské kultury zprostředkovali českým králům a jejich dvoru nejprve němečtí autoři.³¹ České prostředí mělo příležitost blíže se seznámit s těmito skladbami až za vlády posledních přemyslovských králů. První němečtí básníci a potulní zpěváci přicházejí do Čech ve 30. letech 13. století za Václava I. Přednášejí tu svá i cizí díla, později v prostředí pražského dvora tvoří nové skladby na zakázku českých panovníků. Rozvoj kultury a umění, včetně literárního souvisel s celkovým vzestupem Českého království ve 13. století a s proměnou šlechtické vrstvy ve vrcholném středověku. Zvýšený zájem o literaturu do země přinášely také manželky přemyslovských králů pocházející z německy mluvících zemí. Na tento druh zábavy byly zvyklé a jistě se ho nechtěly vzdát ani po sňatku. Možná se básníci a zpěváci vyskytovali i v doprovodu, který si s sebou přivedly ke dvoru. Podle Václava Boka tak vládnoucí elity přebraly z německých zemí představu, že *„poslech literárních děl při dvorských slavnostech patří ke stavovskému adekvátním*

²⁷ HRABÁK, J., Česká středověká, s.163an; PETRŮ, E., Specifičnost, s. 251 - 252. Podobně TÝŽ Rytířský epos a jeho proměny, in: Petrů, E., Rytířské srdce, s. 7 – 8.

²⁸ HRABÁK, J., Rozvoj české literatury v době Karla IV., in: Vaněček, V. (ed.), Karolus Quartus, Praha 1984, s. 324. Změna pojetí ženských hrdinek v staročeské literatuře podle něj vrcholí v postavě Izaldy a svatě Kateřiny, která představuje její ženský protějšek.

²⁹ Příklady PETRŮ, E., Rytířský epos, s. 12, 16.

³⁰ PETRŮ, E., Specifičnost, s. 251.

³¹ K německy psané literatuře v českých zemích např. BOK, V., FLIEGLER, D. (edd.), Deutsche Literatur des Mittelalters im Böhmen und über Böhmen, Wien 2001; BOK, V., Moravo, Čechy, radujte se. Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců, Praha 1998 s četnými odkazy na další literaturu; TÝŽ, Německá a česká literatura 13. a 14. století, in: SMA, Praha 1998, s. 163 – 179; WITTHÖFT, C. Ritual und text. Formen symbolischer Kommunikation in der historiographie und Literatur des Spätmittelalter, Darmstadt 2004; ŘÍMKOVÁ, S., BAŽIL, M., Bibliografie k německé literatuře na území českého státu ve 13. století, Iannual 2, 1996, s. 135 – 148.

společenských zábavám.“³² Pozornost, již se takové produkce těšily, nepramenila pouze ze snahy rozšířit rejstřík dvorských zábav, ale přítomnost literátů zvyšovala společenskou prestiž panovníka a lesk jeho dvora. Bohužel není příliš jasné, jak velké oblibě a zájmu se tato díla těšila. Jazykově srozumitelná byla jen malé části účastníků, především panovnické rodině a šlechtě působící u dvora trvale. Jazyková přístupnost však nemusela být zcela rozhodující, protože šlo o skladby převážně zpívané, z nichž se mohlo těšit i širší publikum.

Ani o žánru a tématice skladeb, které se recitovaly na královském dvoře, si nemůžeme vytvořit ucelený obraz. Díla, jež v Čechách vznikla, lze identifikovat pouze ze zmínek o zadavateli, nebo podle narážek na české poměry. Václav Bok předpokládá, že němečtí básníci zde přednášeli zejména minnesang a lyriku s náboženskými a didaktickými tématy. Na přání přemyslovských panovníků pak měli vytvářet politickou lyriku opěvující ctnosti vládců.³³ Epika se zřejmě zpočátku netěšila takové oblibě, protože se na rozdíl od lyrických básní nezpívala, ale přednášela. Chyběl jí dostatek posluchačů, kteří by byli schopni sledovat děj příběhu.³⁴ První epický básník, který měl nějaký vztah k přemyslovským vládcům, byl Ulrich von Türlin. Pro Přemysla Otakara II. vytvořil už v 60. letech skladbu, která se dnes označuje jako *Arabel* a dějově předchází *Willehalmovi* Wolframa von Eschenbach.³⁵ Není jasné, zda básník působil přímo na pražském dvoře, nebo své dílo Otakarovi pouze zaslal. V delší pasáži oslavuje autor ženy a dvorskou lásku a český král je představen jako rytíř, který se k ženám chová velmi dvorně.³⁶ Z dalších epických tvůrců působil na dvoře Přemysla Otakara II. a Václava II. Ulrich von Etzenbach, který zde v letech 1271 – 1290 vytvořil svojí verzi *Alexandreidy*.³⁷ Přemyslu Otakarovi II. zjevně záleželo na tomto způsobu reprezentace, neboť básníkovi sám obstaral rukopis starší sklady, již Etzenbach použil jako předlohu.³⁸ V polovině 90. let složil báseň *Wilhelm von Weden*, jež oslavovala Václava II. a

³² Viz. BOK, V., Německá a česká literatura, s. 164.

³³ BOK, V., Německá a česká literatura, s. 165.

³⁴ BOK, V., Moravo, Čechy, s. 17.

³⁵ TAMTÉŽ, s. 71 – 74. ULRICH VON TÜRLIN, Willehalm. Ein Rittergedicht aus der zweiten Hälfte des dreizehnten Jahrhunderts, Singer, S. (ed.), Prag 1893 (reprint Hildesheim 1968)

³⁶ BOK, V., Moravo, Čechy, s. 74.

³⁷ Alexandreida Ulricha von Etzenbach se přednášela i v Jindřichově Hradci a u severočeských Rýzmburků viz. BOK, V., Německá, s. 167. ULRICH VON ESCHENBACH, Alexander, Toischer, W. (ed.), Tübingen 1888.

³⁸ BOK, V., Moravo, Čechy, s. 76.

jeho manželku Gutu v duchu dvorského románu, který v sobě zároveň nese prvky legendy.³⁹ Epos sledoval i politické cíle, zřejmě podporu Václavových zájmů ve slezských knížectvích.⁴⁰

Němečtí básníci působili také na některých sídlech české vysoké šlechty. Šlo především o rody, které žily v sousedství německých zemí a směřovaly do těchto míst svou sňatkovou politikou. Opět se tedy na kulturním rozvoji podílely ženy a těsné vztahy s cizím prostředím. Heinrich von Freiberg dokončil pro Lichtemburky německý epos o Tristanovi, svým dalším dílem oslavil rytíře Jana z Michalovic.⁴¹ Ulrich von Etzenbach věnoval poslední knihu své *Alexandreidy* Borešovi z Oseka (Rýzmburka).⁴² Setrvalejší zájem o německou rytířskou epiku a minnesang projevovali páni z Hradce, pro něž počátkem 14. století upravil Ulrichovu *Alexandreidu* muž jménem Friedrich.⁴³ Na zájem o dvorskou kulturu ukazuje i cyklus fresek o sv. Jiří na stěnách rytířského sálu v Jindřichově Hradci (Přílohy 2 a 3).⁴⁴ Mezi dalšími mecenáši německých básníků se objevují Jindřich z Lipé a Jan ze Zvíkova.⁴⁵

Na přelomu 13. a 14. století se začíná rozvíjet žánr rytířské epiky také v českém jazyce. Zatímco v západní Evropě se tento druh literatury vyvíjel několik století, objevuje se v českém prostředí v relativně krátkém úseku jednoho století a to ještě převážně v jeho druhé polovině.⁴⁶ Nalézáme u nás tedy oba typy rytířské epiky, tak jak byly popsány výše, současně. Vývojově starší podobu hrdinského eposu v české literatuře představuje *Alexandreida*, která jako první česky psaný

³⁹ Ulrich VON ETZENBACH, Wilhelm von Weden, Rosenfeld, H.-F. (ed.), Berlin 1957

⁴⁰ BOK, V., Moravo, Čechy, s. 81. Václavův vliv ve Slezsku zřejmě zapůsobil i tamní literaturu, jak dokazuje Václav Bok na dílech jako Křížová výprava durynského lantkraběte Ludvíka Zbožného, které vzniklo na dvoře Bolka I. Svidnického.

⁴¹ KRAUS, A., Jan z Michalovic. Německá báseň třináctého věku, Praha 1888.

⁴² IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 221.

⁴³ BOK, V., Moravo, Čechy, s. 136.

⁴⁴ TAMTÉŽ s. 137. Výzdoba je datována rokem 1338 a spolu se znakovou galerií, která ji doplňuje, snad souvisí s vojenskou výpravou Jana Lucemburského a české šlechty na pomoc řádu německých rytířů v roce 1337. O svatojiřském cyklu podrobněji KRČÁLOVÁ, J., Svatojiřské legenda v Jindřichově Hradci, in: Umění 4, 1956, s. 311 – 321; NOVÝ, R., Jindřichohradecká znaková galerie z r. 1338, in: AUC, Philosophica et Historica 3-4, 1971, s. 179 – 197.

⁴⁵ Srovnej IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 144 – 1445, 221; BOK, V., Německá a česká literatura, s. 165, 166.

⁴⁶ Srovnej PETRŮ, E. Rytířský epos, s. 11.

rytířský román vznikla už na počátku 14. století.⁴⁷ Přestože neznámému autorovi jako hlavní pramen sloužila latinská předloha Qualthera Castellionského,⁴⁸ znal a využil i stejnojmenné dílo Ulricha von Etzenbach.⁴⁹ V jistém smyslu je tak staročeská *Alexandreida* pokračováním přemyslovské tradice a ukazuje na nutnost zohledňovat při studium staročeské literatury i německou literární tvorbu na našem území. Eduard Petrů upozorňuje, že staročeská *Alexandreida* „nemůže být žánrově zařazena mezi typicky rytířské eposy (...), v naší literatuře však funkci rytířského eposu plnila.“⁵⁰ Kromě určité inspirace historickou skutečností a důrazu na morální vyznění celého díla u nás román především vytvořil postavu ideálního rytíře-bojovníka a vyzdvihl soubor rytířských ctností. Při tom není důležité, jestli tímto ideálem rozumíme opravdu Alexandra Makedonského, nebo - jako básníkovi současníci – krále Přemysla Otakara II. Rozšíření rytířských ideálů i mezi nejbohatšími měšťany naznačuje pokus pražských mladíků z patricijských rodin uspořádat roku 1319 pod záštitou Jana Lucemburského turnajové hry a Kruhový stůl krále Artuše.⁵¹

Ke skutečnému rozkvětu rytířské epiky v českých zemích dochází ve druhé polovině 14. století. Přichází k nám vesměs překlady německých veršovaných děl jako je *Velká a Malá růžová zahrada* popisující osudy Jetřicha Berúnského, *Vévoda Arnošt, Tandariáš a Floribella*⁵² a *Tristram a Izalda*.⁵³ Vyprávění o *Jetřichovy Berúnském* spadá svými rysy ještě do oblasti hrdinské epiky. Jetřich sice prožívá fantastická dobrodružství, ale nevede ho k nim touha po milované ženě. V bojích

⁴⁷ Jan Lehár nepovažuje dobu vzniku *Alexandreidy* za zcela jasnou. Podle něho lze dobové narážky vztáhnout na 90. léta 13. století, období po zavraždění Václava III., ale i na první léta vlády Jana Lucemburského. LEHÁR, J. a kol., *Česká literatura*, s. 55.

⁴⁸ Latinské zpracování rytířského námětu je spíše výjimkou, tento druh literatury byl zpravidla psán v národních jazycích. PEŠTA, P., *Poznámky*, s. 36.

⁴⁹ BOK, V., *Německá a česká literatura*, s. 167. Česká verze však na rozdíl od německé básně vynechává ideu dvorní lásky. Srovnej LEHÁR, J. a kol., *Česká literatura*, s. 54 – 55.

⁵⁰ PETRŮ, E., *Rytířský epos*, s. 12 Pro Jana Lehára je *Alexandreida* obdobou „*francouzských 'antických románů'* (...), které kolem poloviny 12. století těžily z antických látek a předloh.“ Za zástupce evropské hrdinské epiky považuje v českém prostředí Dalimilovu kroniku. LEHÁR, J., *Nejstarší česká epika*. Dalimilova kronika, *Alexandreida*, první veršované legendy, Praha 1983, s. 76; podobně LEHÁR, J. a kol. *Česká literatura*, s. 53, 54.

⁵¹ ŠMAHEL, F., *Královské slavnosti ve středověkých Čechách*, in: *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 118.

⁵² LORIŠ, J. *Sborník hraběte Baworowského*, Praha 1903; PETRŮ, E. a kol., *Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století*, Praha 1984.

⁵³ HANKA, V., *Tristram veliký rek*, báseň hrdinská 13. věku. *Starobylá skladanie IV.*, 1820; BAMBORSKHE, U., *Das altteichische Tristan – Epos*, I, II, Wiesbaden, 1968, 1969; TICHÁ, Z. (ed.), *Tristram a Izalda*, Praha 1980.

proti trpasličímu králi Lavrinovi se snaží proslavit své jméno a získat pověst hrdinného rytíře. *Vévoda Arnošt* představuje hraniční typ, mezi oběma druhy rytířských románů.⁵⁴ Skladba na jedné straně oslavuje rytířské ctnosti a tradiční projevy rytířství jako je věrná služba panovníkovi a válečnické umění. Turnaje jsou, ve shodě s *Dalimilovou kronikou*, ještě odsuzovány jako zábava, která vede k změkčilosti bojovníků. Naproti tomu lze už v básni najít oslavu ženy a dvorské lásky i prvky fantastického vyprávění. Veršovaná skladba *Tandariáš a Floribella* svým vyzněním patří už do okruhu dvorských rytířských románů.⁵⁵ Tandariáš se vydává na cestu, aby získal odpuštění krále Artuše a mohl se oženit s princeznou Floribellou. Svoji udatnost prokazuje v boji proti pohanům, které jako zajatce posílá své dámě, aby podali svědectví o jeho hrdinských činech. Jako dokonalý rytíř si dokáže vítězně vést i v turnajích. Románu *Tristram a Izalda*, jenž také patří do dvorsko - rytířské epiky, se budu podrobněji věnovat v následujících částech. V nejvyšších kruzích si podržela svou oblibu i rytířská epika v německém jazyce, jak dokazuje nákladně iluminovaný rukopis románu *Willehalm* vytvořený pro Václava IV.

V druhé polovině 14. století žánr rytířské epiky proniká i do prózy.⁵⁶ Jedná se o příběhy *Štilfrid* a *Bruncvík*, které popisují polepšení českého erbu v průběhu dvou generací nejprve z kotle na orlici a následně na znamení lva. Podle Jana Kolára mohou představovat oba bojovníci alegorickou oslavu Lucemburských panovníků Jana a Karla.⁵⁷ Jedná se pravděpodobně o původní český námět. *Kronika o Štilfridovi*, vznikla zřejmě přepracováním starší veršované látky.⁵⁸ *Kronika o Bruncvíkovi* byla napsána dodatečně stejným autorem, který nově upravil *Štilfrida*. Přepracování do prozaické podoby se dočkal i román *Alexandr*, který však nevychází ze staročeské veršové *Alexandreidy*, ale je překladem staršího

⁵⁴ PETRŮ, E., *Specifičnost*, s. 255. Podobně TÝŽ *Rytířský epos*, s. 12 – 14.

⁵⁵ Eduard Petrů ho dokonce považuje za jediný čistý typ dvorského eposu ve staročeské literatuře. S tímto pojetím nesouhlasí Alfred Thomas. Srovnej THOMAS, A., *Čechy v době královny Anny*, Brno 2005, s. 177, PETRŮ, E. *Rytířský epos*, s. 20; TÝŽ *Specifičnost*, s. 255.

⁵⁶ KOLÁR, J., NEDVĚDOVÁ, M., (edd.) *Próza českého středověku*, Praha 1983.

⁵⁷ KOLÁR, J. K otázce alegorických plánů v staročeských povídkách o Štilfrídu a Bruncvíkovi, *Strahovská knihovna* 9, 1974, s. 43 – 65. Přetištěno v KOLÁR, J., *Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře*, Brno, 1999. Podobně KOLÁR, J., NEDVĚDOVÁ, M., (edd.) *Próza*, s. 412.

⁵⁸ KOLÁR, J., NEDVĚDOVÁ, M., (edd.), *Próza*, s. 412.

latinského textu.⁵⁹ Z antických námětů vychází také vyprávění o *Apolónovi Tyrském*.⁶⁰

Rytířský ideál se už v průběhu 14. století stal předmětem karikování, jak dokládají *Klementinské zlomky*.⁶¹ Podle dochovaných torz není možné určit, zda se jednalo o skladbu jednu nebo více menších básní. Ve verších převažuje ironický tón, který zesměšňuje rytíře – floutka. Autor prokazuje znalost rytířských děl a milostné lyriky používáním ustálených formulí typických pro rytířský epos, jež ovšem využívá za účelem parodie.⁶² Je zřejmé, že rytířský ideál a literatura musely být alespoň v určitých kruzích všeobecně známé, když se dočkaly satirického ztvárnění. Aby publikum karikatury rozumělo, musí znát důvěrně daný fenomén a poznat, které jeho prvky jsou satirou pokřivené, užité v jiném kontextu a tím směšné. Parodie rytíře mohla vycházet z mnoha pozic – od příslušníků měšťanstva, žáků nebo přímo z řad šlechty. *Klementinské zlomky* jsou zřejmě dílem intelektuála, který nepatřil k šlechtické vrstvě, ale dobře znal kulturní prostředí s ní spojené.⁶³

Nový zájem o skladby s rytířskou tematikou se objevuje v pohusitské době. Dokládají ho četné opisy básní z 15. století, právě díky nimž se nám často tato díla zachovala až do současnosti. Kromě toho, že stále nalézala ohlas ve šlechtických kruzích, vstoupila látka i do měšťanského prostředí a stala se později jedním ze zdrojů vznikající měšťanské literatury.⁶⁴ Motivy z rytířských eposů se objevují v knížkách lidového čtení a vplynuly i do lidových pohádek.⁶⁵ Stejnou funkci plnila díla s rytířskými náměty i v jiných slovanských literaturách.⁶⁶

⁵⁹ KOLÁR, J., NEDVĚDOVÁ, M., (edd.), *Próza*, s. 409 – 410.

⁶⁰ Více TAMTĚŽ, s. 416 – 417.

⁶¹ HRABÁK, J., *Zlomky Táborské a Klementinské*, in: HRABÁK, J., *Studie ze starší české literatury*, Praha 1962, s. 152 – 168, kde i odkazy na další literaturu.

⁶² HRABÁK, J., *Zlomky*, s. 165.

⁶³ Důkazy uvádí HRABÁK, J., *Zlomky*, s. 162 – 166.

⁶⁴ Srovnej MACEK, J., *Jagellonský věk v českých zemích 1471 - 1526*, 1-2, Praha 2001, s. 530an; PETRŮ, E., *Rytířský epos*, s. 11, 21; TÝŽ, *Specifičnost*, s. 256.

⁶⁵ Zjevná je podobnost tristanovského příběhu a pohádky o Zlatovlásce.

⁶⁶ Podrobněji PETRŮ, E., *Specifičnost*, s. 256an.

Hodnocení staročeské rytířské epiky

Určitá zdrženlivost panuje mezi literárními historiky ohledně hodnocení staročeských veršovaných románů, což je způsobeno i malým a spíše nedůsledným zájmem badatelů 19. a první poloviny 20. století o tuto oblast.⁶⁷ Pokud se nějaké dílo dočkalo uznání, byla to vždy pouze *Alexandreida*, u ostatních skladeb byla zdůrazňována jejich závislost na německých předlohách. Starší literatura je proto považována za nepůvodní práce bez svébytných kvalit. Jako nedostatek byla viděna i jejich záliba ve fantastičnosti a „plytkých“ dobrodružstvích, která směřovala k pouhému pobavení posluchačů. Novější literárněvědné bádání, jak je reprezentuje například Josef Hrabák, Eduard Petruš, Zdeňka Tichá nebo Pavel Pešta, ale ukazuje na potřebu zrevidovat pohled na tento žánr.⁶⁸ Je nutné přeformulovat tvrzení o nepůvodnosti těchto děl, které vychází z moderní představy o autorské tvorbě. Středověk si však otázku původnosti nekladl. V době, kdy se autorita institucí odvozovala od jejich starobylosti (mnohdy smyšlené), nebylo přejímání látky a navazování na starší předlohy vnímáno negativně. Naopak básník se hlásil ke svým předchůdcům. Jeho cílem bylo vyprávět známou látku „dobře“ a „správně,“ tak jak se to od něj očekává.⁶⁹ Musel při tom vycházet z potřeb svého zadavatele, který rozhodoval o tom, jaké dílo se dočká zpracování. Pokud už autor přepracoval starší látku, je pro nás důležité vědět, jakou předlohu či předlohy měl k dispozici, a jak s nimi nakládal. Informace užitečné i pro historiky by přineslo důkladné srovnání českých a německých předloh a zjištění, v jakých místech si čeští básníci počínali samostatně, které části krátili nebo naopak rozepisovali podrobně, jak motivovali jednání svých postav. Z toho můžeme odvodit básníkův přístup k tématu, jeho uměleckou „zručnost“ a v neposlední řadě i vkus a požadavky jeho publika.⁷⁰ Autor staročeského *Tandariáše a Floribelly* například zkrátil svůj text na jednu desetinu předlohy. Vynechal vedlejší motivy příběhu a soustředil se na hlavní dějovou linii.⁷¹ Český básník *Vévody Arnošta* rozšiřoval své dílo o podrobnější

⁶⁷ HRABÁK, J., Česká středověká, s. 165.

⁶⁸ Viz. poznámka 6 na straně 1 této práce.

⁶⁹ BOK, V., Německá a česká literatura, s. 168 – 169.

⁷⁰ TAMTÉŽ.

⁷¹ PETRUŠ, E., Rytířský epos, s. 19.

líčení bojů, ale více rozvedl také motiv dvorské lásky a oslavu ženské krásy a ctnosti.⁷²

Jako záporná by neměla být vnímána ani zábavná funkce těchto děl, která svébytným způsobem vypovídají o charakteru a chování středověké společnosti. Zpočátku bylo jejich úkolem, zejména v západní Evropě, ale i v Čechách, oslavit a politicky podpořit určité mocenské skupiny.⁷³ Sloužila i k výchově adeptů rytířství, kterým poskytovala doporučený vzor chování.⁷⁴ Ať už výčtem rytířských ctností, nebo oslavou skutků ideálních hrdinů, jimž se měl šlechtický mladík snažit přiblížit. Eduard Petrů upozorňuje, že rytířské romány druhé poloviny 14. století se do českého prostředí dostávají za jiné situace, než za jaké vznikly jejich předlohy v západní Evropě. Fenomén rytířství je už na ústupu a tato literatura už si neklade za cíl jeho formování. Pokud se tedy u nás tradičně hodnotí výše rytířská epika s moralisticko – didaktickou tendencí, než skladby zábavné, nebere se v úvahu, že tyto texty vznikají později a plní už jinou společenskou funkci. Díla s rytířskými náměty měla sloužit k zaujetí širšího okruhu posluchačů, kam kromě šlechty začínají patřit i bohatí měšťané. Odtud tedy jejich důraz na zábavnost více než na rytířský kodex.⁷⁵

Při posuzování umělecké hodnoty děl byl dlouho jako závazný kánon brán osmislabičný verš staročeské *Alexandreidy*. Ostatní skladby, které tento vzor porušovaly, byly odsouzeny jako úpadkové. Ve skutečnosti tendence k bezrozměrnému verši, jak ho reprezentuje například *Tristram a Izalda*, ukazuje na přechod od veršované formy směrem k próze.⁷⁶ Opakování veršů a ustálených vazeb, které se nám dnes může jevit jako málo tvůrčí a stereotypní, mělo své opodstatnění dané orálním charakterem skladeb. Formulky, které vytvářela básnická tradice, často přecházely z jednoho díla do druhého a napříč žánry jen

⁷² PETRŮ, E., Rytířský epos, s. 15, podrobněji PEŠTA, P., Poznámky, s. 38 – 39.

⁷³ Známý je pro české prostředí příklad *Alexandreidy* Ulricha von Etzenbach, která měla oslavit Přemysla Otakara II. Král sám taky autorovi obstaral předlohu. BOK, V., Moravo, Čechy, s. 76 – 77, Srovnej pro Plantagenety HRABÁK, J., Česká středověká, s. 162.

⁷⁴ BOK, V., Moravo, Čechy, s. 139.

⁷⁵ PETRŮ, E., Specifičnost, s. 252 Zatím co staročeská veršovaná *Alexandreida* odrážela myšlenkový svět vysoké šlechty, její prozaická verze byla už určena spíše pro městské publikum. HRABÁK, J. Česká středověká, s. 163.

⁷⁶ HRABÁK, J. Česká středověká, s. 165.

s malými obměnami i celé generace.⁷⁷ Recitátorům sloužily jako pomůcka při zapamatování textu a publiku, které očekávalo obvyklá spojení, pomáhaly v orientaci.⁷⁸ Básník opakoval důležité momenty, aby je jeho posluchači nepřeslechli a neztratili souvislosti.⁷⁹ Kromě staročeské *Alexandreidy* se dnes jako umělecky cenné hodnotí i báseň *Tristram a Izalda* a někdy také *Tandariáš a Floribella*.⁸⁰ Další skladby jsou vnímány jako literárně konvenční.⁸¹

PŘÍBĚH TRISTANA A ISOLDY V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

Příběh o Tristanovi a Isoldě patří do celoevropsky známých námětů, jejichž vlastní verzi má většina západoevropských národních literatur. Všechny však mají společný dějový základ: Rytíř Tristan se vypraví do Irska pro královskou dceru Isoldu, s níž se chce oženit mladíkův strýc, cornwallský král Marek. Při cestě přes moře se Tristan a Isolda omylem napijí lektvaru lásky, jenž byl původně určen Isoldě a Markovi, a zahoří k sobě nepřekonatelnou láskou. Ačkoliv se Isolda stane Markovou ženou, hluboký cit, který ji váže k Tristanovi, přetrvá roky. Příběh je vyplněn pokusy milenců tajně se spolu setkat i přes nástrahy, které jim klade do cesty jejich okolí prezentované Markem a jeho rádci. Když je Tristan smrtelně raněn v boji, prchá Isolda od svého manžela za ním a vyprávění končí smrtí obou milenců. Příběh můžeme zařadit do okruhu artušovských románů, neboť po prozrazení vztahu obou hlavních protagonistů Tristan odchází od Marka a pobývá na dvoře krále Artuše. Klíčové okamžiky eposu zachycuje soubor nástěnných maleb z přelomu 14. a 15. století na hradě Runkelstein v jižním Tylosku (Přílohy 7 – 9).⁸²

⁷⁷ Shodu veršů mezi *Alexandreidou*, *Vévodou Arnoštem*, *Jetřichem Berúnským* a *Tandariášem* zkoumá Pavel Pešta. Ukazuje, že shody veršů lze najít nejen mezi rytířskými romány navzájem, ale např. i mezi *Alexandreidou*, *Vévodou Arnoštem* a *Legendou o svaté Kateřině* či *Novou radou*, tedy díly jejichž umělecká kvalita je nesporná. PEŠTA, P., *Poznámky*, s. 40an.

⁷⁸ PETRŮ, *Rytířský epos*, s. 14, 21.

⁷⁹ PEŠTA, P., *Poznámky*, s. 40.

⁸⁰ Viz. ediční poznámka Zdeňky TICHÉ, *Tristram a Izalda*, s. 11; PETRŮ, E., *Specifičnost*, s. 253; HRABÁK, J., *Česká středověká*, s. 165.

⁸¹ HRABÁK, J., *Česká středověká*, s. 166.

⁸² BERCHTOLD, A., *Schloss Runkelstein. Die Bilderburg*, Bozen 2000.

Jádro příběhu má nejspíše svůj počátek v keltské pověsti, uvažuje se i o nějakém, dnes už neodhalitelném, historickém základu.⁸³ Původ látky se hledá v severním Skotsku, Walesu, Cornwallu či Bretani. Po dobytí Anglie Normany v roce 1066 prý bretonští pěvci propojili tristanovský příběh s vyprávěním o králi Artušovi. Objevují se i názory o mimoevropských kořenech skladby.⁸⁴ Ve středověku se látka dočkala mnoha literárních zpracování. Z druhé poloviny 12. století známe zlomky veršovaných skladeb od anglo-normanských básníků Thomase a Béroula, epizodu z Tristana zpracovala i anglická básnířka Marie de France. Do prózy převedl v Anglii artušovský cyklus, který zahrnoval i tristanovskou látku, Thomas Malory v 15. století. Ve Francii se k nejvýznamnějším zpracování řadí dílo básníka Chrétiena de Troyes (zemřel 1191), které bohužel známe až z pozdějších opisů.⁸⁵ Tento nadaný autor zpracoval pro své publikum i další příběhy z artušovského cyklu jako *Lancelot aneb rytíř s károu*, *Perceval*, *Yvain neboli rytíř se lvem*. Pro naše zkoumání mají největší význam německé podoby tristanovského tématu. Na území dnešního Německa se látka dostává už ve 12. století přes Francii. Zřejmě nejstarší německé písemné zpracování známe od Eilharta von Oberge z doby kolem roku 1170.⁸⁶ Epos nazvaný *Tristrant* se nám dochoval pouze torzovitě.⁸⁷ Za nejklasičtější a nejhodnotnější zpracování tristanovské látky vůbec se považuje verze básníka Gottfrieda von Strassburg vytvořená kolem roku 1210.⁸⁸ U Gottfrieda se kromě básnické formy vyzdvihuje především psychologické propracování postav. Na svou dobu nekonvenční a velmi kladné pojetí obou milenců prezentuje lásku jako osudový vztah, který stojí nad společenskými normami.⁸⁹ Autor ale své dílo zanechal nedokončené. O dobásnění příběhu se v roce 1235 zasloužil Ulrich von Türheim a později už zmiňovaný

⁸³ GEBAUER, J., *Tristram*, s. 208.

⁸⁴ TICHÁ, *Tristram a Izada*, s. 5.

⁸⁵ Srovnej GEBAUER, *Tristram*, s. 209; TICHÁ, *Tristram a Izada*, s. 6.

⁸⁶ K německé literatuře např. BAHR, E., *Dějiny německé literatury. Od středověku po baroko*, Praha 2005; BRUNNER, H., *Geschichte der deutschen Literatur des Mittelalters im Überblick*, Stuttgart 1997.

⁸⁷ BAHR, E., *Dějiny německé literatury*, s. 123. Z Eilhartova „Tristranta“ je zřejmě odvozena podoba českého jména „Tristram“.

⁸⁸ Gottfried VON STRASSBURG, *Tristan. Mittelhochdeutsch, Neuhochdeutsch*, 1-2, Stuttgart 1994.

⁸⁹ HRABÁK, *Starší česká literatura. Úvod do studia*. Praha 1979, s. 76.

Heinrich von Freiberg. Oba ve svém dokončení navazují na Eilharta von Obege a oba také oslabují Gottfriedovo pojetí nemanželské lásky.⁹⁰

Do českých zemí se tristanovský příběh dostává za vlády posledních Přemyslovců v souvislosti s rozvojem zájmu o rytířskou epiku. Nemáme přímé doklady o tom, že by se některá z německých zpracování přednášela na královském dvoře, nebo sídlech šlechty, přesto tu látka zřejmě byla obecněji známa. Už roku 1264 se setkáváme s Isaldou, dcerou pražského měšťana.⁹¹ Zcela jistě v určitých šlechtických kruzích musel být přednášen *Tristan* Gottfrieda von Strassburg, protože Reimund z Lichtenburka si objednal jeho dokončení u Heinricha von Freiberg.⁹² Musel tedy původní verzi znát a ta zřejmě odpovídala jeho vkusu.⁹³ Heinrich sepsal svůj konec básně snad někdy na přelomu 70. a 80. let 13. století. K dispozici měl nejen Gottfriedův román a jeho dokončení od Ulricha von Türheim, ale také dílo Eilharta von Oberge.⁹⁴ Básník se ve svém dokončení přiblížil Gottfriedovým kvalitám, nepřejal však jeho pojetí vztahu obou milenců. Dílo víc spojil s pověstí o králi Artušovi a jeho rytířích. V kontrastu ke Gottfriedově pojetí představuje Tristana také jako rytíře, který si libuje v dobrodružstvích.⁹⁵ Román tak mohl plnit i výchovnou funkci, protože vyprávění o Artušovi a jeho družině jistě skýtalo dostatek příkladů chování, které se očekávalo od dokonalého rytíře.⁹⁶ Znalost německých variant připravila půdu pro vznik české verze Tristana známé pod jménem *Tristram a Izalda*. Ačkoliv oblíbenost tristanovského námětu v českých zemích nemůžeme od vytvoření Heinrichova díla sledovat, musel se příběh stále těšit oblibě a dál přednášet. Na počátku 14. století lze například na Moravě zaznamenat Izaldu, manželku Matouše

⁹⁰ BOK, V., Německá a česká literatura, s. 170.

⁹¹ RBM 2, č. 467, s. 182, citováno podle IWAŇCZAK, W., Po stopách, s. 244.

⁹² Heinrich VON FREIBERG, *Tristan und Isolde. Fortsetzung des Tristan-Romans Gottfrieds von Straßburg*, Greifswald 1993.

⁹³ BOK, V., Moravo, Čechy, s. 140. Bok upozorňuje i na Reimundova otce, Smila z Lichtenburka, který ve službách českých králů několikrát navštívil německy mluvící země a v soudobých pramenech byl zmiňován jako prototyp rytíře, který zná dvorské ideály. Ukazovalo by to na aktivní pěstování rytířského kodexu nejméně ve dvou generacích. Je ovšem těžké určit, zda tento rod představoval výjimku nebo obecný standard.

⁹⁴ BOK, V., Moravo, Čechy, s. 141.

⁹⁵ TAMTÉŽ.

⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 141 – 142.

z Fulštějna, která se roku 1327 stává abatyší oslavanského kláštera.⁹⁷ V jednom z nejdříve hodnocených děl karlovské literatury, legendy *Život svaté Kateřiny*, objevíme ve scéně bičování světice verše:

„...*drahé Izaldy napitie
bieše jí dříve zavdáno,
když ve snach by dokonáno
jejie slúbenie s Tristramem.*“⁹⁸

Kateřinina láska ke Kristu je přirovnána ke vztahu milenců. Zmínka se ale nevztahuje přímo k staročeskému *Tristramovi a Izaldě*.⁹⁹

Česky psaný román vznikl poměrně pozdě, zřejmě v poslední třetině 14. století. Text básně máme zachovaný ve dvou rukopisech z 15. století. Starší rukopis strahovský je datovaný k roku 1449, rukopis stockholmský se dochoval z roku 1483.¹⁰⁰ *Tristram a Izalda* představuje nejdelší staročeský veršovaný román, který má téměř 9000 veršů, a řadí se do proudu dvorské epiky. Podle některých badatelů stojí báseň stranou obou typů rytířských románů a hlavní pozornost je zaměřena na vylíčení vztahu obou postav.¹⁰¹ To je jistě pravda, ale domnívám se, že Tristram je zachycen i jako ideální rytíř, který je nejen zběhlý v pravidlech kurtoazie, ale jsou mu vlastní i rytířská dobrodružství a z toho důvodu lze dílo řadit mezi dvorsko – rytířské skladby. Báseň je napsána v podobně bezrozměrného verše, což naznačuje že látka byla přizpůsobena širokému publiku.¹⁰² Přesto šlo pravděpodobně o obecnostvo pohybující se v kulturním ovzduší šlechty a královského dvora, který za Václava IV. prožíval renesanci zájmu o dvorské romány, méně již o publikum

⁹⁷ BALETKA T., Rytířská kultura a recepce dvorské epiky na Moravě ve 14. a 15. století, in: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 493.

⁹⁸ Citováno podle TICHÁ, Z., Cesta starší české literatury, Praha 1984, s. 79. Tristram z Opočan je jedním z protivníků Štíflfrida v stejnojmenné povídce. Viz. KOLÁR, J., NEDVĚDOVÁ, M., (edd.), Próza, s. 155.

⁹⁹ BAMBORSHKE, U., Das alttchechische Tristan – Epos, I., s. 5 – 6.

¹⁰⁰ Strahovský rukopis vydala TICHÁ, Z. Tristram a Izalda, Praha 1980 i HANKA V., Tristram veliký rek, báseň hrdinská 13. věku, Starobylá skládání IV, Praha 1820. Hanka doplňuje i nevelké odlišnosti stockholmského rukopisu.

¹⁰¹ Srovnej PETRŮ, E., Specifičnost, s. 255.

¹⁰² TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 19.

měšťanské.¹⁰³ Látka zřejmě nesloužila jen k pobavení, ale posluchačům kladla i hlubší filozofické otázky. Zobrazovala kontrast mezi zájmy a tužbami jednotlivců a konvenční morálkou.¹⁰⁴ Soudím, že ačkoliv dnes naše sympatie stojí na straně tajných milenců, středověký posluchač na báseň pohlížel odlišně, jako na porušení ustaveného řádu společnosti. Oba „hrdiny“ tak musel vnímat přinejmenším rozporuplně. Zejména Isolda musela být pro mnoho mužů ztělesněním jejich obav z manželčiny nevěry a důkazem ženské nestálosti.

Český zpracovatel vycházel ze tří německých děl – z Eilharta von Oberge, z Gottfrieda von Strassburg a jeho dokončení od Heinricha von Freiberg.¹⁰⁵ Více než z poloviny se básník inspiroval Eilhartem, asi ze čtvrtiny Heinrichem a jen z 15% dílem Gottfriedovým, jehož pojetí jemu, nebo jeho zadavateli, příliš nevyhovovalo.¹⁰⁶ Z počátku (prvních cca 2200 veršů) je román dost těsným převodem Eilharta, pak dochází k častějšímu střídání předloh. Celkem pětkrát přešel básník od jedné předlohy k jiné, přičemž přechody jsou plynulé. Autor se však zcela nevyhnul chybám, které vyplývají ze střídání pramenů. V této souvislosti se diskutuje otázka autorství díla – konkrétně, zda se jedná o jednoho nebo dva básníky.¹⁰⁷ Přestože si román uchovává stále stejnou koncepci a styl, první část, která se věrně drží Eilharta von Oberge, je považována za dílo jiného literáta než zbytek díla, kde už básník s předlohami pracoval volněji. Autor (nebo autoři) dokázal přistoupit k látce tvůrčím způsobem a vytvořit tak podle pravidel středověké poetiky nové dílo svébytných kvalit.¹⁰⁸ O autorovi samém nemůžeme z

¹⁰³ HRABÁK, Česká středověká, s. 165 – 166.

¹⁰⁴ TAMTÉŽ.

¹⁰⁵ S několika předlohami pracoval i Heinrich při svém dobásnění Gottfriedova díla. Ukazuje to, že oběh německých rukopisů v Čechách musel být dost značný. Jan Gebauer předpokládá, že český vzdělátel musel znát i další ústní tradici, ve které je hlavní hrdina znám pod jménem Tristram. GEBAUER, J., Tristram, s. 240. Tato tradice zřejmě převládala i autorově okolí, když jméno na základě předloh nebo na žádost zadavatele nezměnil.

¹⁰⁶ Srovnej BOK, V., Německá a česká literatura, s. 170; GEBAUER, J., Tristram, s. 210an; KOLÁR, J., Nad vydáním, s. 385. K práci českého autora s předlouhou Gottfrieda von Strassburg RŮŽIČKOVÁ, J., Das ‚Gottfriedische‘ im alttschehische Epos ‚Tristam a Izalda‘, in: Bok, V., Fliegler, D., (edd.), Deutsche Literatur des Mittelalters im Böhmen und über Böhmen, Wien 2001, s. 125 – 139.

¹⁰⁷ K jedinému autorovi se přiklání BOK, V., Německá a česká literatura, s. 170; TICHÁ, Z., Tristram a Izalda. Dvojitý autorství zastává BAMBORSCHKE, U., Das alttschehische Tristan – Epos, podrobněji kapitola 14 prvního svazku. Bamborskovi závěry stručně shrnuje KOLÁR, J., Nad vydáním, s. 386, kde zároveň upozorňuje na nutnost statistického průzkumu verše, který by podle něj pro otázku autorství přinesl rozhodující argumenty. Bamborskův závěr přebírá LEHÁR, J. a kol., Česká literatura, s. 66.

¹⁰⁸ Otázku autorství nejsem schopna rozhodnout, pro zjednodušení budu dále psát o autorovi s vědomím, že tvůrci mohli být dva.

textu odvodit nic přesnějšího, než že zřejmě patřil do kulturního okruhu dvora Václava IV.¹⁰⁹ Orientoval se v tristanovské látce, uměl dobře němčinu – v románu se dopouštěl germanismů i v místech, kde ho k tomu nevedly německé předlohy – a znal kancelářský styl.¹¹⁰ Dokázal využít promluv lidí z různých prostředí. Kromě kancelářského slohu, upozorňuje Zdeňka Tichá na prvky teologické a na právnické obraty.¹¹¹

Otázkou také zůstává, zda byl staročeský *Tristram* určen primárně k tichému čtení, nebo ještě k přednesu, a jak tedy skladbu publikum vnímalo. Román obsahuje formulace určené posluchačům jako „*o tom již nechajme pravenie*“, „*já nejsem člověk dobré paměti, neb jsem dřívě měl pověděti*“,“¹¹² které však byly zřejmě floskulemi bez plného významu.¹¹³ Proti primárnímu určení básně k hlasité recitaci stojí občasné používání kancelářského (tedy psaného) stylu.¹¹⁴ Tyto formulace by zřejmě jen těžko pronikaly do orální tradice a použil by jich spíš autor, který počítá se čtenářem.¹¹⁵ Zdeňka Tichá předpokládá, že román mohl být určený jak ke čtení, tak k přednesu a přisuzuje to výrazové obratnosti staročeského básníka.¹¹⁶ Svěbytné kvality románu jsou už dnes, po dřívějším zpochybňování, zřejmé. Českém autorovi se podařilo přesvědčivě vykreslit jednotlivé postavy a dát jim psychologickou hloubku. Proti svým předlohám častěji užívá přímou řeč, oživuje a drammatizuje některé scény, aby dosáhl jejich působivějšího účinku.¹¹⁷ Svou roli hraje v celkovém vyznění díla i ztvárnění přírody, především moře.¹¹⁸

Tristanovská látka se v českých zemích těšila oblibě po celý pozdní středověk, jak dokazují zachované opisy *Tristrama* z poděbradské a jagellonské doby. Nepřímý důkaz o tradování látky může poskytnou výskyt jmen. V Brně k roku 1365 objevíme ženu jménem Ysalda, variantou ke jménu Isolda může být

¹⁰⁹ HRABÁK, Česká středověká, s. 166. Hrabák předpokládá, že skladba vznikla v královské kanceláři.

¹¹⁰ GEBAUER, J., *Tristram*, s. 240.

¹¹¹ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 19.

¹¹² TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 44, 84.

¹¹³ Vyvozuje Kolár podle zjištění Ulricha Bamborschka. KOLÁR, J., *Nad vydáním*, s. 387.

¹¹⁴ Jedná se o formulace typu „*svrchupsaný pán*“, „*často jmenovaný*“ další příklady GEBAUER, J., *Tristram*, s. 239 – 240.

¹¹⁵ KOLÁR, J., *Nad vydáním*, s. 387.

¹¹⁶ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 20.

¹¹⁷ Srovnej TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 11, 19; BOK, V., *Německá*, s. 175 – 176.

¹¹⁸ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 15.

Ysla nebo Hysla, kterých jen na předhusitské Moravě najdeme osm.¹¹⁹ Hojně se vyskytuje také Tristram, ještě na počátku 16. století najdeme Tristrama z Předenic.¹²⁰ Nezachovaly se nám žádné literární památky rytířské epiky spjaté přímo s příběhy o králi Artušovi, přesto tu musela být přinejmenším přednášena, protože na konci 14. století se setkáme s Parsifaly a Gawainy (česky Kavín, Kavan).¹²¹ O životnosti rytířských ideálů svědčí jména jako Laurin¹²² (i pro ženu!), Roland, Rulant,¹²³ Alexandr¹²⁴ nebo Štilfríd.¹²⁵ Pro srovnání se můžeme podívat do Slezska mezi 13. až 15. stoletím. Také tam najdeme množství osob - mezi šlechtou i v řadách duchovních a měšťanů - jež nesly jména hrdinů rytířských příběhů. Znovu objevíme jména jako Gawain, Iwain, Parsifal a samozřejmě i Isoldu s Tristanem.¹²⁶ Zajímavé je, že ve většině dochovaných příkladů se jedná o „Tristrama“, což naznačuje buď český vliv, nebo že tato podoba jména byla ve střední Evropě nějak více rozšířena. Z těchto důkazů můžeme usoudit, že rytířská literatura byla oblíbená a značně rozšířená, třebaže se nám z ní dochovalo jen několik písemných památek.¹²⁷ Narážka na Tristrama se objevuje ještě v *Naučení rodičům* z přelomu 15. a 16. století.¹²⁸ Nelze zatím vysledovat, zda se román dočkal později přepracování do prozaické podoby, a jestli v této podobě nepronikl v raném novověku do knížek lidového čtení. Do české literatury vstupuje příběh o Tristanovi a Isoldě znovu až v 19. století v podobě zábavné četby pro nejširší vrstvy. Z opakovaného vydávání můžeme usuzovat na oblibu této látky.¹²⁹

¹¹⁹ BALETKA, T., Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375 – 1411), in: Sborník archivních prací 46, č.2, 1996, s. 359.

¹²⁰ V roce 1410 Tristram, manžel Anny z Rudky, 1430 – 1454 Tristram z Bachova viz. BALETKA, T., Rytířská kultura, s. 494; 1486 Tristram, převor tepelského kláštera a další příklady MACEK, J., Jagellonský věk, 1 –2, s. 378.

¹²¹ Více BALETKA, T., Rytířská kultura, s. 494.

¹²² TAMTÉŽ, s. 495.

¹²³ TAMTÉŽ, s. 494 – 495.

¹²⁴ TAMTÉŽ.

¹²⁵ MACEK, J., Jagellonský věk, 1 –2, s. 378.

¹²⁶ Srovnej WITKOVSKI, J., Szlachetna a wielce żalostna opowieść o Panu Lancelocie z Jeziora, Wrocław 2001, s. 83 – 84, s. 112 – 118.

¹²⁷ Podobně BALETKA, T., Dvůr, rezidence a kancelář, s. 359.

¹²⁸ Vhodná manželka je mimo jiné popsána verši „*Její kratochvil tak by měla býti, mne ze všech nejraději viděti, Šalamúna, Absolona i Tristrama na mně samém at' ona má...*“ Ludvík z PERŠTÝNA, *Naučení rodičům*, Josef Vašica (ed.), Stará Říše 1928, s. 18.

¹²⁹ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 18. Autorka se věnuje i osudům látky v nejnovější době, ukazuje ji jako inspirační zdroj pro výtvarná a hudební díla.

ČESKÁ SPOLEČNOST V POZDNÍM STŘEDOVĚKU

Ztotožňuji se s názorem, že český *Tristram* byl románem určeným pro dvorský okruh vnímatelů, většina děje se také odehrává v prostředí královského dvora. Při čtení či poslechu díla publikum vycházelo ze znalosti svého prostředí a jistě si hrdiny představovalo jako své současníky, jako jedny z nich. Stejně tak popisy krutých bojů, bujarých hostin, lovů i drahocenných předmětů si posluchači ve své fantazii vytvářeli podle vlastních zkušeností a světa, který je obklopoval. Abychom si přiblížili dojem, kterým dílo na obecenstvo působilo, musíme si zároveň přiblížit společnost druhé poloviny 14. století. Ve shodě s tím co pro nás bude důležité při následujícím rozboru příběhu, se zaměřím na českou šlechtu v pozdním středověku, prostředí panovnického dvora a postavení ženy. Venkovské a městské obyvatelstvo, stejně jako příslušníci církve, proniknou do následujících řádků jen ojediněle¹³⁰ a pokusíme se na ně pohlédnout především očima urozených.

Prostředí dvora

Přestože román *Tristram a Izalda* představuje literární fikci, najdeme zde určité styčné body se skutečností. Podíváme se nejprve na vymezení královského dvora v českých zemích v druhé polovině 14. století. Dvůr můžeme zjednodušeně charakterizovat jako souhrn všech osob obklopující panovníka. Zahrnuje nejbližší příbuzné krále, jeho rádce a úředníky z řad šlechty a duchovních, umělce a vychovatele i obyčejné sloužící. Byl to panovník, kdo podobu dvora a jeho skladbu určoval, zároveň však mohl nový panovník dvůr doslova „zdědit“ po svém předchůdci.¹³¹ S rostoucí velikostí a komplexností dvora ale přestalo být možné, aby si vybíral všechny členy dvora sám. Král si osobně volil především blízké spolupracovníky, přijímání služebného personálu přešlo do rukou dvorských

¹³⁰ K české společnosti ve vrcholném středověku souhrnně nejnověji BOBKOVÁ, L., *Velké dějiny*, IV. b, s. 7 – 149, kde i rozsáhlé odkazy na starší literaturu.

¹³¹ HLAVÁČEK, I., *Dvořan – diplomat*, in: Nodl, M., Šmahel, F. (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 123.

úředníků. Samotná instituce dvora v sobě obsahuje faktory politicko – správní, společensko – politické a kulturní.¹³² Panovnický dvůr se stal také přirozeným centrem mezinárodních vztahů.¹³³ Dvůr můžeme chápat ve smyslu personálním, jako dvorskou společnost, i v podobě dvorských úřadů. Jiná hranice vede mezi dělením dvora na tzv. „velký“ a „malý.“ Malý dvůr v sobě zahrnuje osoby, které poskytovaly služby panovníkovi a jeho rodině, či se staraly o každodenní chod královské domácnosti a celého dvora. K prvním patřili duchovní zajišťující mše a zpovědi, lékaři, vychovatelé nebo umělci. Méně vážená, ale početnější skupina služebníků měla na starost „provozní“ potřeby, jako nasycení dvora, péči o koně, ošacení apod. Nalezneme tu pestrou škálu profesí od kuchařů, sklepmistrů, číšníků přes ševce a krejčí po štolby.¹³⁴ Velký dvůr v sobě kromě toho zahrnoval ty osoby, jenž se podílely na výkonu panovnické moci – dvorské úředníky a církevní hodnostáře, královskou radu, cizí vyslance a diplomaty. Za vlády Karla IV. mohl tento úplný dvůr čítat okolo 350 osob.¹³⁵ Víceméně samostatným útvarem byl dvůr královny, do kterého patřily nejen dvorní dámy, ale také úředníci starající se o jeho chod a královninu kancelář. Panovnický dvůr byl vzorem pro mnohem skromnější „dvory“ českých pánů a v Českém království neměl srovnání. Význam měl i dvůr moravských markrabat, zejména za časů Jošta Lucemburského.¹³⁶

Prostředí královského dvora si rozhodně nesmíme idealizovat. Střetávalo se tu mnoho mocenských skupin, jejichž zájmy se často různily, a které soupeřily o přízeň panovníka. Některé osoby přicházely na dvůr ze své vlastní iniciativy, jiné na panovníkův pokyn. Protichůdná stanoviska mohla zastávat dvorská a zemská hierarchie (viz. níže), rozpory mohly vyvstat i mezi duchovními a příslušníky šlechty. Tradičně se s nelibostí české šlechty setkávali cizinci, zejména pokud zastávali dvorské úřady. Na dvoře objevíme také osoby, jejichž postavení nebylo přesně formálně vymezeno a bylo proto značně proměnlivé a nejisté.¹³⁷ Tito lidé si svými schopnostmi a znalostmi mohli vydobýt více či méně trvalou přízeň

¹³² BOBKOVÁ, L. Velké dějiny, IV. a, s. 503. Komplexnější definici dvora HLAVÁČEK, I., Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské, in: Bůžek, V., Král, P. (edd), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 30, jeho studie obsahuje bohaté odkazy na další literaturu, kterou tu nebudu opakovat.

¹³³ Srovnej HLAVÁČEK, I., Dvůr a rezidence, s. 50.

¹³⁴ Blíže KAVKA, F., Život na dvoře, s. 30 – 36.

¹³⁵ TAMTÉŽ, s. 30.

¹³⁶ BALETKA, T., Dvůr, rezidence a kancelář, s. 400.

¹³⁷ HLAVÁČEK, I., Dvořan – diplomat, s. 132.

panovníka a ocitnout se tak mezi jeho blízkými rádci. Na vhodnou příležitost jistě čekalo mnoho ctižádostivých mužů, kteří se získaného postavení jen neradi vzdávali. V románu *Tristram a Izalda* můžeme takový osud sledovat na postavě Melota. Ten velmi rychle ztratí přízeň krále Marka, ale zásluhou přímluvce je přijat zpět ke dvoru.¹³⁸

Postihnout organizaci celého dvora je obtížný úkol. Nelze přesně určit funkce a úkoly spojené s jednotlivými tituly, které se navíc proměňovaly v čase.¹³⁹ Některé ze starších úřadů si podržely svou důležitost (kancléř, hofmistr), jiné se proměnily v pouhé čestné tituly, které se uplatňovaly jen při slavnostních příležitostech. Tam by patřili lidé jako stolník, číšník, komoří apod.¹⁴⁰ Kromě držitelů úřadů a služebného personálu patřil ke dvoru i velký počet bližze neurčených dvořanů. Množství osob neslo titul domácí společník (*familiaris domesticus*), nebo spolustolovník, označení snad rozlišovala mezi stálými a občasnými hosty u dvora.¹⁴¹ Připojení ke dvoru, ať už skutečné, nebo jen titulární, přinášelo dotyčnému kromě prestiže také hmatatelné výhody jako záruku práv, zajištění průchodu zemí, osvobození od různých daní. Nezanedbatelnou výsadou byla úhrada výdajů, které se pojily s pobytem na dvoře. Mohla se vztahovat na dvořany i na jejich doprovod. Působení dvora bylo obvykle spjato s jednou hlavní rezidencí,¹⁴² ve které však bydlela jen část dvořanů.¹⁴³ Většina příslušníků dvora měla své vlastní domácnosti v blízkosti panovnické rezidence a ke dvoru pouze „docházela.“¹⁴⁴ Takový příklad uvádí i *Tristrama Izalda*. Hlavní hrdina po jistou bydlí ve městě. Později, když získá zpět královu důvěru, vyžádá si ho panovník k sobě.¹⁴⁵

¹³⁸ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 56.

¹³⁹ Od 12. století lze na dvorech vysledovat čtyři základní úředníky: maršálka, stolníka, číšníka a komorníka, příklady HLAVÁČEK, I., *Dvůr a rezidence*, s. 40 – 42.

¹⁴⁰ HLAVÁČEK, I., *Dvůr a rezidence*, s. 26.

¹⁴¹ BOBKOVÁ, L., *Velké dějiny*, IV. a, s. 506 – 507; podobně KAVKA, F., *Život na dvoře*, s. 27 – 28.

¹⁴² V českých zemích tuto funkci téměř nepřetržitě plnil Pražský hrad.

¹⁴³ Jednalo se zřejmě především o lidi, jejich služby si panovník vyžádal, a kterým se proto postaral o ubytování. Srovnej HLAVÁČEK, I., *Z každodennosti Karla IV. a jeho dvora. Ubytovací možnosti v Praze v polovině 14. století*, in: ČČH 90, 1992, s. 36.

¹⁴⁴ K šlechtickým rezidencím v Praze KAVKA, F., KAVKA, F., *Česká šlechta doby Karla IV. a Praha ve světle domovního majetku*, in: M. Polívka (ed.) *In memoriam Josefa Macka (1922 – 1991)*, Praha 1996, s. 65 – 76.

¹⁴⁵ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 55, 56.

Pro české země se nedochoval – pokud vůbec v písemné podobě existoval – dvorský řád, specifikující postavení jednotlivých osob a povinnosti spjaté s konkrétním úřadem či hodností.¹⁴⁶ Navíc můžeme předpokládat, že většina jednání probíhala na velmi osobní úrovni, často snad neformálně, „za scénou“ a tyto procesy jsou oficiální cestou (v podobě ceremoniální řádů či kronikářských záznamů) stejně nezachytitelné.

Pro naše potřeby nechám stranou institucionální podobu dvora a soustředím se na jeho pojetí jako dvorské společnosti, která odráží prestiž a kulturní úroveň krále a podílí se na jeho reprezentaci. Každý panovník se snažil ozdobit svůj dvůr co největším množstvím osob, které zvětší jeho lesk a proslulost.¹⁴⁷ Kromě příslušníků nejvýznamnějších šlechtických rodů a špiček duchovenstva se jednalo o nejruznější umělce, řemeslníky a spisovatele či osoby jinak proslulé a pozoruhodné.¹⁴⁸ Ve své plné nádheře se dvůr ukazoval zejména při příležitosti konání nejruznějších slavností.¹⁴⁹ Kromě samotné oslavy bylo neméně důležitým účelem většiny těchto akcí oslnit královny dvořany, stejně jako hosty a nově příchozí a podat viditelný důkaz o panovníkově moci a bohatství. Svátky byly vhodnou chvílí pro projevení královské štědrosti, potvrzovaly a upevňovaly společenské vztahy.¹⁵⁰ První skupina festivů vyplývala z křesťanského kalendáře. Velké svátky jako Velikonoce, Vánoce, letnice, doplňovaly poutě a oslavy spjaté se zemskými patrony, nebo významnými místy či světci. Karel IV. zavedl každoroční poutě při příležitosti vystavení říšských relikvií v Praze.¹⁵¹ V centru pozornosti stály i slavnosti osobního rázu jako křtiny, narozeniny, sňatky nebo pohřby příslušníků panovnické dynastie, jež se také odehrávaly za účasti dvora a někdy i široké veřejnosti. Důležitá byla i náboženská složka většiny těchto slavnostních příležitostí. Král jako veřejná osoba musel zachovávat jistá ceremoniální opatření a dát obřadu náležitě důstojnou podobu. Pokud bylo něco v nepořádku, veřejnost to

¹⁴⁶ Pro zodpovězení dílčích otázek lze použít korunovační řád Karla IV. nebo jeho Zlatou bulu pro Říši. BOBKOVÁ, L., *Velké dějiny*, IV. a, s. 514.

¹⁴⁷ Srovnej KAVKA, F., *Život na dvoře*, s. 27.

¹⁴⁸ Karel IV. se tak pokoušel přesvědčit k trvalému pobytu na svém dvoře Francesca Petrarca, KAVKA, F., *Život na dvoře*, s. 41.

¹⁴⁹ ŠMAHEL, F., *Královské slavnosti*, s. 107 – 132; IWAŃCZAK, W., *Dwór jako centrum kultury v Czechach Luksemburskich*, MHB 1, 1991, s. 145 – 184.

¹⁵⁰ ŠMAHEL, F., *Královské slavnosti*, s. 107.

¹⁵¹ Důraz Karla IV. na dodržování církevních svátků je známý. Blíže např. BOBKOVÁ, L., *Velké dějiny*, IV. a, s. 535.

ihned zaznamenala.¹⁵² Nelze opominout slavnosti spjaté přímo s panovnickým majestátem. Z tohoto pohledu nejvýznamnější byla korunovace nového panovníka, která si žádala přítomnost všech významných příslušníků dvora a cizích hostů. Někdy byla příležitostí pro svolání sněmů.¹⁵³ Mezi další „státoprávní“ slavnosti bychom mohli zařadit udílení lén spojené s přísahou věrnosti stejně jako obřadné vjezdy panovníka do měst (*adventus domini*).¹⁵⁴

Všechny druhy slavností doprovázely podobné zábavné aktivity, které se pozměňovaly podle dané příležitosti. Pravidelným doprovodem všech festivit byly hostiny, při nichž mohl panovník názorně demonstrovat své bohatství a nádheru. Zasedací pořádek přímo zobrazoval hierarchické postavení a váženost jednotlivých osob u dvora. Před očima všech se demonstrativně potvrzoval společenský řád, čemuž sloužilo i nákladné oblečení všech přítomných, ušité podle nejnovější módy. Oblečení mělo kromě této sociální funkce i významovou složku, kdy příslušnost rytířů a panošů k jedné domácnosti mohla být zvýrazněna stejným oblečením v rodových barvách lenního pána.¹⁵⁵ Hostiny mohly trvat i několik dní a byla při nich příležitost pro obveselení nejrůznějšího druhu. Samotné stolování, jakkoliv vybrané a rafinované, nemohlo vznešené hosty uspokojit úplně, hojnost jídla se rozuměla samo sebou. Organickou součástí tak mohla být divadelní představení a hudební produkce, při níž jistě přišel ke slovu i tanec. Pro obveselení hostů profesionální vypravěči deklamovali nebo zpívali o statečných činech dávných hrdinů, chybět nemohli královští šašci. Hosté mohli po skončení slavnosti dostat cenné dary, jako drahé nádoby použité při hostině. Sloužily jako památka na slavnosti chvíli a jen zdůrazňovaly moc a velkomyslnost pořadatele. Častým doprovodem slavnostních událostí byly turnaje,¹⁵⁶ ačkoliv jejich sláva už ve 14. století pomalu uvadala. Rytířské hry skýtalý zúčastněným šlechticům příležitost prokázat svou fyzickou zdatnost a udatnost v přítomnosti žen. Úcta v očích přihlížejících tak byla hlavní odměnou pro vítěze. Turnajová klání si neodpírali ani

¹⁵² Jako příklad může posloužit nepřilíš důstojná korunovace Beatrix Bourbonské, druhé ženy Jana Lucemburského. ŠMAHEL, F., Královské slavnosti, s. 113.

¹⁵³ ŠMAHEL, F., Královské slavnosti, s. 115.

¹⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 114, 116.

¹⁵⁵ IWAŃCZAK, W., Dwór, s. 162.

¹⁵⁶ MACEK, J., Turnaj ve středověkých Čechách, in: Česká středověká šlechta, Praha 1997, s. 114 – 133; JAN, L., Počátky turnajů v českých zemích a jejich rozkvět v době Václava II., in: Listy filologické 78, 2005, 1-2, s. 1 – 19, kde také odkazy na další literaturu.

panovníci, jejich ctitelem byl především Jan Lucemburský, ale v mládí jim holdoval také Karel IV.¹⁵⁷ Jeho následovník se turnajů už zřejmě osobně neúčastnil, přesto se za Václavovy vlády od pořádání turnajů neupustilo.¹⁵⁸ Provozovaly se i další sporty, jako zápasy a závody na koních. Nedílnou součástí korunovací a pohřbů byly také slavnostní průvody procházející městem, třeba i za hudebního doprovodu. Mezi přihlížející diváky se při korunovací rozhazovaly peníze, přítomnému davu bylo k dispozici i pohoštění.¹⁵⁹ Dějištěm většiny slavností byl hradní palác, případně nádvoří. Pro zvláště velké příležitosti se budovaly dočasné stavby na vhodných prostranstvích a stanové tábory pro ubytování hostů. Prostor si vyžádaly také turnaje, které se většinou konaly na Staroměstském náměstí nebo v královské oboře.¹⁶⁰ Datum slavnosti se stanovovalo dlouho dopředu, kvůli náročné organizaci i s ohledem na různé církevní svátky.

Oficiální slavnosti tvořily sice významnou, ale časově jen krátkodobou záležitost v běhu královského dvora. Ani jeho všední provoz nebyl prostý různých zábav a obveselení, ač v menším měřítku. Panovník například jen málokdy jedl v soukromí, obvykle stoloval za účasti svého dvora a i při těchto neoficiálních hostinách se jistě uplatnili šašci, básníci a zpěváci. Urozená společnost si volný čas krátila nejrůznějšími hrami jako vrhcáby, kostky, oblíbenou „královskou hrou“ byly zejména šachy, snad proto, že připomínaly vojenské tažení.¹⁶¹ Najdeme je i v *Tristramovi a Izaldě*. Bezспорu nejoblíbenější oblíbenou kratochvílí – alespoň v románu - byl lov. Z něj se postupem času vytratila původní funkce, kterou bylo obstarání jídla. Z českých králů mu propadl především Václav IV., to už ale zcela převládal zábavný prvek lovů, které byly postupně svazovány různými formálními pravidly a ceremonii zdůrazňující výlučnost účastníků.¹⁶² Štvala se vysoká nebo černá zvěř, oblíbené bylo i sokolnictví. Panovníkovi byla k dispozici buď pražská

¹⁵⁷ BOBKOVÁ, L., Velké dějiny, IV. a, s. 544.

¹⁵⁸ ŠMAHEL, F., Královské slavnosti, s. 121.

¹⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 120.

¹⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 122.

¹⁶¹ IWAŃCZAK, W., Dwór, s. 156. Ferdinand Seibt upozorňuje na figurku královny, dámy, která své označení získala až ve středověké Evropě. Šachovnice tak mohla sloužit i jako symbolické kolbiště obou pohlaví, navíc žena jako protihráčka byla v tu chvíli rovnocenná muži. SEIBT, F., Lesk a bída středověku, Praha 2000, s. 208.

¹⁶² IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 155. Autor upozorňuje na skutečnost, že v literatuře se lov - zejména lov jelena - stává alegorií lásky. Můžeme spekulovat, zda úspěšný lov jelena v románu Tristram a Izalda je předzvěstí hrdinova setkání s jeho milou, k němuž dojde v zápětí. Srovnej TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 70 – 72.

obora, nebo rozsáhlé lesy za Prahou. Báseň o Tristramovi zdůrazňuje, že se jednalo o zábavu jen pro vyvolené. Králové Marek a Artuš mají společný les pro honitbu, v němž „*nesmiechu (..) jiní loviti, než komuž jsú chtěli povoliti.*“¹⁶³

Dosud jsem se soustředila především na okamžiky spjaté s reprezentativní funkcí dvora, ale nezanedbatelná je i jeho výchovná a socializační úloha. Urozené dívky, pokud se jim podařilo dostat se mezi královniny dvorní dámy, se tu učily nezbytnému vychování, zabývaly se vyšíváním a dalšími ručními pracemi. Mladíci ze šlechtických rodů tu jako pážata a panoši poprvé přicházeli do styku s nejvyšší společností. Učili se vybranému a dvornému chování i nezbytným ceremoniálním pravidlům. Pozorovali a osvojovali si žádané návyky a doslova se tak připravovali na roli, jejíž zvládnutí se od nich časem bude vyžadovat. V okamžiku, kdy Tristram přichází ke dvoru krále Marka, je pouhým mladíkem, který si osvojuje potřebné způsoby. Teprve když dospěje a může „*mečem (...) vlásti*“, je pasován na rytíře.¹⁶⁴

Nutnost soužití většího počtu osob v různém hierarchickém postavení, vedla ve Francii v 11. a 12. století ke vzniku určitých pravidel chování, která své ideální vyjádření našla v pojmu *kurtoazie*.¹⁶⁵ Kurtoazní chování bylo výrazem distinkce, která odlišovala dvorskou společnost od jiných lidí. Špatně definovatelný pojem *kurtoazie* v sobě zahrnuje ideální životní styl šlechtice-rytíře, který je stále fyzicky zdatný ve válce i na turnaji, ale také je vzdělaný, dokáže uhlazeně jednat ve společnosti i u stolu, zdvořile hovořit a především se dvorně chovat k ženám.¹⁶⁶ Úcta k ženě podřízená pravidlům *kurtoazie* vyústila ve vztah mezi mužem a ženou, pro který dnes užíváme označení „dvorská láska.“¹⁶⁷ Charakterizovalo ji pojetí vztahu jako vazalské služby. Objektem touhy byla obvykle vdaná žena, která společensky stála výše než její ctitel. Ten se stavěl do role oddaného služebníka, který očekává, že za svou věrnost bude odměněn náklonností své dámy. Dvorská láska je samozřejmě ideál značně vzdálený od skutečnosti, který ale našel široký ohlas v literatuře. Spjat byl zejména s trubadúřskou poezií okcitánské Francie, ale pronikl i do rytířských románů. Francouzské vlivy našly svůj ohlas mimo jiné i

¹⁶³ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 70.

¹⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 22, 23.

¹⁶⁵ Ke vzniku prvních příruček chování, vnitřní disciplinaci a sebekontroly blíže ELIAS, N., O procesu civilizace, I, II, Praha 2006 – 2007.

¹⁶⁶ Pro základní orientaci např. LE GOFF, J., SCHMITT, J.-C., Encyklopedie středověku, s. 138 – 141.

¹⁶⁷ TAMTÉŽ, heslo Dvorská láska, s. 128 – 135.

v německém minnesangu. Tak se přes německé básníky dostala idea dvorské lásky i na dvůr posledních Přemyslovců.¹⁶⁸ Jak už bylo řečeno výše, dostává se k nám tento druh literatury spolu s rytířskou kulturou se zpožděním a tyto podněty se zde zřejmě nesetkaly s takovým ohlasem jako v západní Evropě.¹⁶⁹ Jako ideální rytíř byl v Evropě vnímán ještě Jan Lucemburský. Právě v době Janovy vlády zřejmě ve 40. letech 14. století je tvrz v slezském Siedlęcíně vyzdobena cyklem fresek z příběhu o Lancelotovi (Příloha 4 – 6).¹⁷⁰ Majitelem tvrze a iniciátorem maleb byl javorský vévoda Jindřich I. († 1346), jež měl vazby na pražský dvůr.¹⁷¹ Mohl být proto ovlivněn rytířskou kulturou, které český král nepochybně holdoval. Janův následovník Karel IV. rytířským ideálům zřejmě příliš nepřál a literaturu s nimi spojenou nijak nepodporoval. Zájem o rytířsko – dvorskou kulturu znovu více projevil až Václav IV., jak dokládá pro něho sepsaný a vyzdobený rukopis *Willehalm*. Můžeme jen spekulovat, zda se také u královského dvora těšil oblíbený příběh o Meluzíně, údajné zakladatelce Lucemburského rodu. U Jana z Arrasu si ho spolu se svými francouzskými příbuznými objednal Jošt Lucemburský.¹⁷²

Konzervativnost českého prostředí se dokládá na významu slova *dvorný*. Zatímco v západoevropských zemích nebo v Polsku nese pouze kladné významy jako krásný, zajímavý, zdvořilý, v českých zemích přebírá i záporné konotace.¹⁷³ Označuje mravy osob náležející ke dvoru, které počínající reformní hnutí hodnotí jako nemorální a odsouzeníhodné. Přesto můžeme najít recepci dvorské lásky v rytířské epice i ve staročeské lyrické poezii druhé poloviny 14. století.¹⁷⁴ Beze změny přejímá staročeská lyrika ze západoevropské tradice motiv služby ženě, pojetí lásky jako nemoci i důraz na diskrétnost a anonymitu.¹⁷⁵ Wojciech Iwańczak

¹⁶⁸ K česky psané milostné lyrice a vlivu, který na ní měla francouzská, německá a italská literatura blíže ČERNÝ, V., *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatury*, Praha 1999.

¹⁶⁹ Viz. obecná nechuť k cizím vlivům vyjádřená už v Dalimilově kronice.

¹⁷⁰ WITKOVSKI, J., *Szlachetna a wielce żalostna opowieść o Panu Lancelocie z Jeziora. Dekoracja malarska wielkiej sali wieży mieszkalnej w Siedlęcine*, Wrocław 2001.

¹⁷¹ Jeho manželkou byla Anežka, dcera Václava II. a Alžběty Rejčky.

¹⁷² NEJEDLÝ, M., *Středověký mýtus o Meluzíně, s rozsáhlými odkazy na další literaturu*.

¹⁷³ Blíže NEDVĚDOVÁ, M., *Dvorný a zdvořilý*, in: *Naše řeč* 4, 1979, s. 190 – 199.

¹⁷⁴ S Černého názorem o kurtoazní tradici v staročeské lyrické tvorbě nesouhlasí J. LEHÁR, který ukazuje na specifika české milostné lyriky – například se podle něj nevztahuje jen k vdané, ale i svobodné ženě, jak podle něho dokládá ustálené spojení „*panny a panie*“ vyskytující se v milostné lyrice stejně jako v rytířských románech a didaktické literatuře. Srovnej LEHÁR, Jan, *Staročeská milostná lyrika a kurtoazní tradice. Pokus o rekapitulaci problému*, in: *Směrování. Sborník k šedesátinám A. Molnára*, Praha 1983, s. 76.

¹⁷⁵ Příklady uvádí IWAŃCZAK, W., *Po stopách*, s. 167 – 170.

upozorňuje na ohlasy dvorské lásky v symbolech ledňáčka a točenice Václava IV., stejně jako v iluminacích jeho rukopisů, kde postava lazebnice představuje bohyni Venuši.¹⁷⁶ Úcta k ženě spojená s milostnými motivy se objevuje i v legendě *Život svaté Kateřiny*, která propojuje náboženskou tematiku s vyjadřováním dvorských románů.¹⁷⁷ Myšlenky dvorské lásky tedy rozhodně nebyly v českých zemích vrcholného středověku neznámé. Měla ale idea dvorské lásky za následek jiný pohled na úlohu ženy ve společnosti? Spíše se zdá, že tato literatura byla původně určena především svobodným mužů, měla vychovávat k sebeovládání, vybízela k přátelství.¹⁷⁸

Společnost a šlechta

Život jedince ve středověku byl více než čím jiným určen prostředím, z něhož vzešel a příslušností ke skupině, do které patřil. Většina jeho života se pak odehrávala v prostředí této skupiny. Základní teoretické členění společnosti, jež prostupuje celým středověkem, je dělení na tři stavy, které jednoznačně vymezují práva a povinnosti svých příslušníků. Na spodní příčce hierarchie stál obyčejný lid, rolníci a řemeslníci, jejichž úkolem bylo usilovně pracovat a zajistit tak obživu nejen sobě ale i zbývajícím dvěma stavům. V námi sledované době žilo 80% obyvatel na venkově, kde se zabývalo převážně zemědělstvím. Nad *laboratores* stáli *bellatores*, šlechtici, rytíři a válečníci, kteří měli hájit spravedlnost a mír a ochraňovat ostatní členy společnosti. Na nejvyšší příčce, alespoň podle svých představ, stanuli ti, co se modlí, *oratores*, kněží, duchovní a řeholníci, jež svým vedením a modlitbami pomáhali ke spáse věřících. Od 13. století se v českých zemích pomalu formuje další stav – měšťanský. Bohatí patricijové nezapadali do učení o trojím lidu, ale teoretici středověké společnosti tento „čtvrtý stav“

¹⁷⁶ K pojetí lazebnice jako Venuše KRÁSA, J., Rukopisy Václava IV., Praha 1971. Krásovy závěry připomíná a do souvislosti s literárními díly dává STEJSKAL, K., Tkadleček a české umění jeho doby, in: Šimek, F. (ed.), Tkadleček. Hádka milence s Neštěstím, Praha 1974, s. 214an.

¹⁷⁷ Kateřině přísluší úloha, kterou obvykle zaujímá hrdina rytířské epiky, přeje se stát se nikoliv Kristovou nevěstou ale služebnicí viz. LEHÁR J., Nejstarší česká epika, Praha 1983, s. 163.

¹⁷⁸ Takové pojetí předpokládá DUBY, G., Vznešené paní 12. století, Brno 1999, s. 93an.

zohledňovali jen málokdy.¹⁷⁹ Protože rozvrstvení společnosti do tří kategorií se často ukázalo jako nedostatečné, snažili se ho někteří učenci zjemnit tím, že každý stav rozčlenili ještě do dalších podskupin.¹⁸⁰ Pro naše téma není nutné věnovat se podrobně všem vrstvám středověké společnosti. Soustředím se na popis druhého stavu, tedy šlechty v Českém království ve druhé polovině 14. století.

V této době měla za sebou česká šlechta už dlouhý vývoj.¹⁸¹ Šlechtice můžeme definovat jako člověka osobně svobodného, urozeného, který drží určitý statek a podléhá zemskému právu.¹⁸² Hledisko urozenosti ale ještě nebylo rozhodující, neboť příslušníkem nižší šlechty se mohl stát i bohatý patricij, který si zakoupil svobodný statek někde na venkově, přestal se věnovat řemeslu a vzdal se městského práva.¹⁸³ Ke šlechtické vrstvě můžeme počítat asi 2% lidí z celé populace. Samotné slovo *šlechta* zahrnující celou skupinu urozců však v soudobých právních pramenech nenajdeme, souhrnné pojmenování zřejmě nebylo třeba.¹⁸⁴ Existoval dostatek názvů pro jednotlivé skupiny uvnitř šlechty, s částí z nich se setkáme i v románu *Tristram a Izalda*. Českým ekvivalentem pro ty nejvýše postavené (*barones, nobiles*) bylo slovo *pán*, které se od poloviny 14. století ustaluje ve významu dnešní vyšší šlechty.¹⁸⁵ Po roce 1380 si *páni* nárokují přívlastek *urozený*, který zdůrazňuje jejich rodovou nadřazenost. Nižší šlechtice soudobé prameny označovaly jako *zemany, rytíře, panoše*. Pojmenování *rytíř* původně patřilo bojovníku na koni, později se užívalo pro člověka povýšeného během obřadu pasování na šlechtice.¹⁸⁶ Během 15. století se rytíři začínají titulovat jako *stateční*, nebo *udatní*. Označení *panoš* nejdříve nesl vojenský pomocník urozených, brzy se však stává jménem pro drobného šlechtice, který je hospodářsky

¹⁷⁹ NODL, M., ŠMAHEL, F. (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 16.

¹⁸⁰ Po českou společnost konce 14. století např. dílo Tomáš ze Štítného O přirovnání devíti lidských stavů k devíti kůrům andělským. Tomáš ZE ŠTÍTNEHO, *Knížky o hře šachové a jiné*, Šimek F., (ed.), Praha 1956.

¹⁸¹ K vývoji šlechty TŘEŠTÍK, D., POLÍVKA, M., *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Čierný, J., Hejl, F. (edd.), Praha 1984, s. 99 – 133; MEZNÍK, J., *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, in: *Sborník historický 37*, Praha 1990, s. 7 – 35.

¹⁸² BOBKOVÁ, L., *Velké dějiny*, IV. b, s. 28.

¹⁸³ MEZNÍK, J., *Lucemburské Morava 1310 – 1423*, Praha 1999, s. 129. Mezník proto vymezuje šlechtu jako „*rody a osoby, které držely své majetky jako svobodný majetek (alod) nebo jako léno a byly povinny vojenskou službou panovníkovi nebo svému lennímu pánovi.*“

¹⁸⁴ MACEK, J., *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 12 – 13.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 35.

¹⁸⁶ NĚMEC, I., a kol. *Slova a dějiny*, Praha 1980, s. 141.

a politicky závislý na výše postavených šlechticích.¹⁸⁷ Na spodní příčce této společenské vrstvy najdeme *nápravníky*, kteří se příliš nelišili od neurozených svobodných obyvatel.¹⁸⁸ *Manové* byli v lenním vztahu k jinému šlechtici a propůjčené pozemky mu opláceli vojenskou pomocí. Jako doprovod šlechtice nosili oděv v heraldických barvách svého pána.¹⁸⁹ Už z různorodých označení vyplývá, že šlechta tvořila značně diferencovanou vrstvu. Zmíněné pojmy přitom nerozdělovaly šlechtu do vyhraněných skupin, ale překrývaly se.¹⁹⁰

Kolem roku 1400 můžeme pro Čechy a Moravu počítat přibližně se 100 – 120 panskými rody, pro nižší šlechtu se udává číslo kolem 3000 rodů.¹⁹¹ Ačkoliv stále ještě fungovala sociální mobilita oběma směry, skupina pánů se začala pomalu uzavírat vůči ostatním a stejně tak se nižší šlechta bránila nobilitacím neurozených patricijů.¹⁹² Za hlavní stratifikační faktor můžeme považovat majetkové poměry jednotlivých rodin. Právně se rozlišovala držba přímá *alod* a léno *feudum*, které měl uživatel propůjčené oplátkou za poskytnutí svých služeb. Část majetku mohla šlechta získat také ve formě zástavy. Lenní instituci znali už přemyslovští králové, ale nejvíce rozvinul systém lenních vazeb Jan Lucemburský.¹⁹³ Čeští šlechtici pohlíželi na nový druh závazku nejprve s nedůvěrou a někteří se dokonce obávali, zda lenní přísaha nepoškozuje jejich čest. Mezi prvními leníky tak najdeme rody, u nichž Jan Lucemburský využil tíživé situace a k vazalskému slibu je spíše přinutil. Pro mnoho nevýznamných šlechticů, ale lenní slib znamenal vstupenku ke královskému dvoru a možné další odměny.¹⁹⁴ V ustavování oboustranně výhodného vztahu pokračovali, ačkoliv s menším úspěchem, také Karel IV. a Václav IV.¹⁹⁵ I v románu *Tristram a Izalda* jsou rozlišení „*páni, rytíři*,

¹⁸⁷ NĚMEC, I., a kol. Slova a dějiny, s. 142.

¹⁸⁸ BOBKOVÁ, L., Velké dějiny, IV. b, s. 29.

¹⁸⁹ NĚMEC, I., Slova a dějiny, s. 144.

¹⁹⁰ Stejná osoba mohla být pánem i rytířem (ve smyslu pasování), MEZNÍK, J., Česká a moravská šlechta, s. 10.

¹⁹¹ BOBKOVÁ, L., Velké dějiny, IV. b, s. 31.

¹⁹² K úplnému právnímu uzavření stavů došlo v Čechách roku 1500, na Moravě už o dvacet let dříve.

¹⁹³ KAVKA, F., Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a Jana Lucemburského, in: ČČH 88, 1990, s. 225 – 251.

¹⁹⁴ ŽALUD, Z., Dvůr Jana Lucemburského a česká šlechta, in: Bobková, L., Holá, M. (edd.), Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, Praha-Litomyšl 2005, s. 147.

¹⁹⁵ KAVKA, F., Západoevropský, s. 246 – 248.

jmanové,¹⁹⁶ jejich uvedení ve stejné společenské rovině, ale ukazuje, že být královým vazalem nijak nesnižovalo leníkovu důstojnost. Přestože se majitel svobodného statku mohl cítit nezávislejší na králi než držitel léna, právní forma nebyla, pokud jde o vliv, rozhodující. Důležitější byla velikost majetku a výnosy z něj. Na konci 14. století vlastnila šlechta přibližně polovinu půdy v Čechách a na Moravě. Mezi jednotlivými rody byly ovšem obrovské rozdíly a majetek drobného zemana se často omezoval jen na několik vesnic s tvrzí.¹⁹⁷ Význam šlechtických rodů posilovala držba hradů. V polovině 14. století byly téměř tři čtvrtiny všech hradů v Čechách v rukou šlechty, převážně pánů.¹⁹⁸ Šlechta ještě nevytvářela rozlehlá dominia, často naopak majetek střídala. Od počátku se ovšem snažila zabránit jeho rozdrobení mezi několik dědiců vyvážením tzv. *nedílů*, nebo odsunem přebytečných synů na duchovní dráhu.

Nositelem politické moci byla především vyšší šlechta. V řadách nižší šlechty sice najdeme jednotlivce, kteří se uplatnili v panovnických službách, ale ti nereprezentovali nižší šlechtu jako stav.¹⁹⁹ Ve svých politických ambicích se šlechta střetávala s králem. Rozdíly v pojetí moci můžeme zřetelně vidět u Karla IV., který se považoval za svrchovaného vládce, jež vykonává svou vládu s pomocí dvora. Naproti tomu zemská šlechta považuje za hlavního nositele moci a kontinuity sebe. Hlavní zdůvodnění opírala o myšlenku, že panovnické rody přicházejí a odcházejí, ale šlechta zůstává.²⁰⁰ V pozdně středověkých Čechách najdeme dva hierarchické systémy – dvorský, který tvoří lidé osobně vybraní králem do dvorských úřadů a zemský, vytvářený šlechtou. Dvorské instituce se věnovaly převážně zahraniční politice království a správě panovnické komory.²⁰¹ Rozdílné přístupy panují i v pojetí samotné instituce dvora, kterou král vnímá jako nástroj své vlády, ale zemská obec považuje pobyt u dvora ze své právo, ne za čest, kterou jí panovník prokazuje. Dvůr by podle ní měl sloužit k prosazování požadavků šlechty.²⁰² Urozenost, moc, majetek, vše, čím disponují nejvýznamnější

¹⁹⁶ TICHÁ, Tristram a Izalda, s. 24.

¹⁹⁷ BOBKOVÁ, L., Velké dějiny, IV. b, s. 33.

¹⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 32.

¹⁹⁹ MEZNÍK, J., Česká a moravská šlechta, s. 21.

²⁰⁰ NOVOTNÝ, R., Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách, in: Dvořáčková - Malá, D. (ed.), Dvory a rezidence ve středověku, Praha 2006, s. 147 – 148.

²⁰¹ HLAVÁČEK, I., Aktivita české šlechty na dvoře Václava IV., MHB 1, 1991, s. 208.

²⁰² NOVOTNÝ, R., Dvorská a zemská hierarchie, s. 149.

panské rody, vstup na dvůr samozřejmě usnadňuje, ale tyto atributy nehrají tak významnou roli ve chvíli, kdy si král vybírá své lidi do výkonné složky dvorské hierarchie. Šlechta by proto ráda prosadila dědičnost úřadů, které by jí tím zajistily stálý přístup ke dvoru a stabilní postavení. Panovník se snažil posílit své postavení vůči šlechtě zakládáním nových královských institucí, jako byl dvorský soud Karla IV. Urození se takové instituce snaží buď marginalizovat, nebo ovládnout. Jako právě dvorský soud, který se dostal pod vliv šlechty už za Karlovy vlády. Dalšími prostředky, které panovník využíval ke zvýšení svého vlivu, bylo udílení nejrůznějších koncesí a privilegií a nobilitace, které využíval kromě Karla i Václav IV.²⁰³ Povyšování narušovalo tradiční uspořádání a zákonitě naráželo na odpor „starobylých“ rodů. Ty se snažily počty povýšenců eliminovat a nedaly jim například možnost zapojit se do sňatkové aliance těchto rodin. Místem, kde se oba hierarchické systémy setkávaly, byla královská rada. Záleželo na obratnosti a autoritě panovníka, jak dokázal mezi oběma celky udržovat rovnováhu, případně na jeho schopnosti najít si vhodnou oporu vůči ambicím vysoké šlechty.²⁰⁴

S příslušností k šlechtické vrstvě se pojil určitý životní styl začínající už u formy bydlení. Bohatí páni bydleli na hradech, někteří si zakoupili dům ve městě, aby byli v blízkosti panovnického dvora.²⁰⁵ V průběhu 14. století se zvyšovaly nároky na pohodlné bydlení, které se projevily také v přestavbách hradů. Ačkoliv jejich obranná funkce byla stále důležitá, rozrůstal se počet obytných místností, z nichž nejméně jedna byla vyložená dřevem. Tyto zateplené komnaty obvykle sloužily manželce hradního pána. K vyhřívání studených kamenných pokojů se používaly krby, od počátku 14. století i kachlová kamna.²⁰⁶ Vybavení obytných místností se omezovalo na pár kusů nábytku. V pokoji majitele hradu můžeme počítat s postelí, k ukládání oděvů i jiného náčiní sloužily truhly užívané též

²⁰³ Jmenujme namátkou rody z Jenštejna či Krabice z Weitmile.

²⁰⁴ Rozdílné přístupy Karla IV. a Václava IV. tu snad není nutné podrobně rozebírat. Srovnej např. SPĚVÁČEK, J., Karel IV. Život a dílo, 1316 – 1378, Praha 1979; TÝŽ, Václav IV. 1361 – 1419, K předpokladům husitské revoluce, Praha 1986; KAVKA, F., Karel IV. historie života velkého vladaře, Praha 1998; BOBKOVÁ, L., Velké dějiny zemí Koruny české, IV. a, b, Praha – Litomyšl 2003 a další.

²⁰⁵ KAVKA, F., Česká šlechta doby Karla IV.

²⁰⁶ BOBKOVÁ, L., Velké dějiny, IV. b, s. 50.

k sezení. K posezení sloužily také kamenné výstupky v okenních výklencích²⁰⁷ vyložené pro větší pohodlí kožešinami nebo polštáři, u jídelních stolů se užívaly lavice.²⁰⁸ Skříně nebo židle se zatím vyskytovaly jen zřídka. Stěny paláců mohly být vyzdobeny nástěnnými koberci nebo barevnými pruhy látek. Zmíněný popis, ale můžeme vztáhnout pouze na několik nejbohatších rodů. Většina příslušníků šlechty se musela spokojit se skromnými životními podmínkami na malém hrádku nebo opevněném dvorci.

Drahé oblečení a nákladné šperky na první pohled odlišovaly urozence od ostatní společnosti.²⁰⁹ Nové podněty v módě přicházely do českých zemí především z prostředí královského dvora, odkud je po šlechtě přebírali i bohatí měšťané. Francouzskou módu k nám přinesl už Jan Lucemburský a určující vliv si zachovala i za jeho nástupců. Střih zdůrazňoval linie těla, postava se formovala pomocí vycpávek a šněrování, u žen se objevovaly hluboké výstřihy. Co mnozí považovali za vrchol elegance, odsuzovali přísní mravokárci jako nestoudné a pohoršující.²¹⁰ Reprezentativní šaty se šily v jasných až křiklavých barvách z luxusních látek jako brokát, samet či hedvábí. Oděvy byly často zdobené nákladnými výšivkami, kožešinami a doplňovány o spony, knoflíky a nášivky z drahých kovů, nezbytností byl zdobený pás.²¹¹ Šlechta pochopitelně měla i méně okázalé šaty pro běžné nošení, ale už jen vlastnictví několika různých oděvů bylo v této době známkou bohatství. Móda královského dvora se těšila oblibě i mezi měšťany, kteří se jí snažili horlivě napodobovat a přiblížit se tak životnímu stylu šlechty. Jejich snaha „vyšvihnout“ se nad svůj stav, ale narážela na nepochopení obránců tradičního společenského uspořádání. Vždyť kdyby se všichni oblékali stejně nákladně a bez ohledu na své postavení, kdo by pak poznal pána od neurozeného měšťana? Proto „*sedláci a sedlky nemají se vrovňati rúchem, ztravú neb čeledí (...) vládykám, téžť vládyky i s ženami svými nemají se pánóm vrovňati chtieti aniž páni kniežatóm.*“²¹²

²⁰⁷ Tyto výklenky poskytovaly určité soukromí a mohly být využívány k důvěrným rozhovorům. Když se irský šafář potřebuje poradit se svými přáteli: „*S kýmž mu se zdálo za podobné, s tím jide v okénečko jedno.*“ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 37.

²⁰⁸ KAVKA, F., Život na dvoře, s. 31.

²⁰⁹ K oblečení a doplňkům ve středověku nejnověji KYBALOVÁ, L., Dějiny odívání. Středověk, Praha 2001 s bohatým obrazovým doprovodem.

²¹⁰ Viz. známá pasáž v kronice Beneše Krabice z Weitmile. BLÁHOVÁ, M. (ed.), Kroniky doby Karla IV., Praha 1987, s. 239.

²¹¹ KYBALOVÁ, L., Dějiny odívání, s. 200 – 201.

²¹² Tomáš ZE ŠTÍTNÉHO, Knížky o hře šachové, s. 182.

Sami zástupci měst vydávali nařízení, která měla omezit přespříliš honosné oděvy měšťanů.²¹³

„Povoláním“ šlechtice byl boj, už jeho výchova směřovala k dokonalému zvládnutí válečnického řemesla, zabývat se podnikáním nebo snad řemeslem nebylo slučitelné se šlechtickou ctí. Válka poskytovala šlechtě část obživy ve formě kořisti nebo platu od panovníka. O příchodu rytířské ideologie do Českého království ve 13. už jsem se zmiňovala a tyto myšlenky byly živé i v druhé polovině 14. století.²¹⁴ Příležitostí ukázat své dovednosti bojovníka sice za vlády Karla IV. nebylo mnoho, o to více se vzpomínalo na hrdinské činy šlechtických předků.²¹⁵ Rostl význam urozenosti, na níž si šlechta stále více zakládala. Starobylost svého rodu demonstrovala na první pohled rozpoznatelnými symboly jako byl rodinný erb, často spojený s pověstí o zakladateli rodu. Erbovní znamení sloužilo jako podpis, nadčasové označení, které si jeho majitel nechal vyobrazit na korouhev, na zdi svého sídla či vyřít na pečetidlo.²¹⁶ Do erbovních barev nechal obléknout svou družinu. Oděv sloužil i jako identifikační znamení. Když se v románu Izalda vydá hledat hrdinu, který zabil draka, objeví nejprve Tristramovy šaty. Jsou ovšem tak spálené, že „*nemožiechu podlé jeho barvenie jmieti iżádného rozeznánie, či by měl ten šat býti.*“²¹⁷ Často složité rodové vztahy zachycené v erbovnících a rozrodech, vyžadovaly služeb heroldů. Ti se díky svým znalostem uplatnili v situacích, kdy bylo nutné šlechtice bezchybně identifikovat, jako při ohlašování příchozích, během slavností, na turnajích apod.²¹⁸ Literární vzdělání bylo dlouho považováno za zbytečné, během 14. století ale počet šlechticů schopných číst a psát pomalu narůstá. Pro část urozenců je inspirující kulturní

²¹³ KYBALOVÁ, L., Dějiny odívání, s. 126 – 127.

²¹⁴ K rytířství v staročeské literatuře IWAŇCZAK, W., Po stopách rytířských příběhů, Praha 2001. K mentalitě české šlechty VANÍČEK, V., Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace, in: Nodl, M., Wihoda, M. (edd.), Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Praha 2007, s. 141 – 188.

²¹⁵ MEZNÍK, J., Česká a moravská šlechta, s. 11.

²¹⁶ Význam pro rekonstrukci panovnického dvora mají znakové galerie v Jindřichově a v sále hradu Lauf. NOVÝ, R., Jindřichohradecká znaková galerie z r. 1338, in: AUC, Philosophica et Historica 3-4, 1971, s. 179 – 197; RŮŽEK, V., Znaková galérie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361. Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV., in: Sborník archivních prací 33, 1988, s. 37 – 311; BOBKOVÁ, L., Hrady Karla IV. v Laufu a Tangermünde. Panovnická reprezentace vepsaná do kamene, in: Sommer, P., Nodl, M. (edd.), Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Praha 2004, s. 141 – 157.

²¹⁷ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 33 – 34.

²¹⁸ BOBKOVÁ, L., Velké dějiny, IV. a, s. 505.

prostředí Karlova dvora, ale svou roli hrály i praktické důvody. Mladší synové, jimž byla určena duchovní dráha, museli v mládí získat určité vzdělání. Ale ne všichni nakonec skutečně nastoupili církevní kariéru. Někdy se ujali rodových statků například po smrti starších sourozenců.²¹⁹ Spisovatele mezi šlechtici objevíme jen výjimečně, rozkvět česky psané literatury ale svědčí o rostoucím počtu pasivních posluchačů, kteří tvorbu v českém jazyce podporovali.

Hovořili jsme o šlechtě jako o různorodé vrstvě, v níž panovaly značné rozdíly mezi nejbohatšími pány a drobnými zemany. Existovalo však něco, co tyto lidi spojovalo bez ohledu na mocenské a majetkové odlišnosti? Bylo to vědomí příslušnosti k téže skupině a její nadřazenosti nad ostatními. Svou roli hrál zřejmě i český nacionalismus.²²⁰ Šlechta považovala samu sebe za „první řád,“ za zdroj všech ctností, který má být vzorem pro ostatní.²²¹ Postupem času se ustálil soubor určitých vlastností a ctností, jimiž by měl ideální šlechtic-rytíř oplývat. Rytířský kodex byl tím, co stavělo (alespoň v teoretické rovině) na stejnou úroveň nemajetného rytíře a mocného barona. Myšlenka, že šlechtictví pramení z ctnosti a ne z urozenosti, mohla sloužit ke zmírnění stále patrnějších rozdílů mezi vyšší a nižší šlechtou.²²² Obě skupiny sblížoval obecně uznávaný ideál dvorného chování a kurtoazní lásky, o nichž jsem pojednávala dříve.

²¹⁹ MEZNÍK, J., Česká a moravská šlechta, s. 30.

²²⁰ MEZNÍK, J., Česká a moravská šlechta, s. 30.

²²¹ Srovnej HUIZINGA, J., Podzim středověku, Jinočany 1999, s. 92.

²²² Srovnej IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 169 – 170, autor upozorňuje na přitažlivost této ideje i pro měšťanské kruhy.

Postavení ženy

Postavení ženy ve středověku bylo dáno pohledem církevních autorit.²²³ Žena se nikdy nezbavila nálepky hříšné Evy, zároveň však církev musela formulovat svůj vztah k manželství a sexu. Určující autoritou pro vnímání manželství se stal Pavel z Tarsu, který sice vyzdvihuje sexuální zdrženlivost, ale zároveň si uvědomuje, že celibát nemohou dodržovat všichni. Na manželství pohlíží jako na zlo nezbytné k přežití lidstva a zároveň jako na instituci regulující sexuální vztahy a bránící smilstvu.²²⁴ U Pavla objevíme i další myšlenku, jež zůstala v platnosti celý středověk, a to je podřízení ženy muži a její vyloučení z veřejného života.²²⁵ Podobné, ale vyhrocenější názory na ženu najdeme také u Tomáše Akvinského, který ji vnímá jako bytost ve všech ohledech slabou, méněcennou a nesamostatnou, jež se neobejde bez mužské ochrany a vedení. Žena vždy zůstávala pod autoritou muže, nejprve otce, potom manžela. Přesto i svatý Tomáš vidí v manželství několik pozitiv, kromě plození a výchovy potomků je to věrnost, která muže a ženu pojí a dále svátost manželství, jež se podobá vztahu Krista a církve.²²⁶ Pohled na ženu a manželství se v průběhu středověku pochopitelně vyvíjel, ale vždy vycházel ze zmíněných názorů. Manželství se sice

²²³ K postavení ženy v českých zemích KOPIČKOVÁ B., Ženská otázka v českém středověku, in: ČSČH. 87, 1989, s. 561 – 574, 682 – 695; TÁŽ, Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti, Praha 1992; TÁŽ, Žena evropského středověku v zasetí své doby, in: Eva nejn v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století Praha 2002, s. 13 – 44; TÁŽ, Urozená paní, in: Nodl, M., Šmahel, F, (edd.), Člověk českého středověku, Praha 2002, s. 57 – 91; TÁŽ, Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292 – 1330, Praha 2008; KAVKA, F., Čtyři ženy Karla IV., Praha – Litomyšl 2002; k ženám ve středověku obecně např. ENNENOVÁ, E., Ženy ve středověku, Praha 2001; PERNOUDOVÁ, R., Žena v době katedrál, Praha 2002.

²²⁴ RYCHTEROVÁ, P., Žena a manželka v díle Tomáše ze Štítného, in: MHB 6, 1999, s. 96.

²²⁵ TAMTÉŽ s. 97. Názory církevních autorit na ženu a manželství také KOPIČKOVÁ, B. Žena evropského středověku, s. 13 – 19.

²²⁶ RYCHTEROVÁ, P., Žena a manželka, s. 100.

stalo jednou z církevních svátostí, ale vždy bylo vnímáno jako méně hodnotné oproti stavu panenskému nebo vdovskému. Dobrovolnou zdrženlivost spojenou se vstupem do kláštera si ale mohlo zvolit jen málo žen. Ty, co zůstaly neprovdané, se stávaly rodině spíš přítěží. Většině ženského pohlaví byl po dosažení dospělosti určen sňatek, který domlouvali rodiče s ohledem na své ekonomické a politické zájmy. Dívky se za fyzicky zralé považovaly ve věku 13 – 15 let, ovšem v městském a rytířském prostředí byly poprvé provdány kolem dvacátého roku. Mužům při prvním sňatku bylo zhruba pětadvacet.²²⁷ Vzhledem k častému úmrtí ženy při porodu, se muži ženili i několikrát za život, brali si zpravidla mladé nevěsty, čímž věkový rozdíl mezi manželi narůstal. Rodina zřejmě nebyla rozsáhlá, kvůli vysoké úmrtnosti kojenců a dětí v raném věku, můžeme počítat s 2 – 3 dětmi v jednom manželství.²²⁸ Celá rodina byla podřízena autoritě muže, jehož právem a povinností bylo příslušníky své domácnosti „vychovávat“. Často za pomoci fyzických trestů, ze kterých nebyla vyjmuta ani manželka. Manželství bylo fakticky nezrušitelné, takže z možného manželského pekla pro ženu nebylo úniku. Od ženy se očekávalo, že naplní svou úlohu matky, bude příkladnou hospodyní, pokornou, poslušnou a věrnou manželkou. Právně byla nesvéprávná a relativně největší míru samostatnosti jí poskytoval vdovský stav. Zejména ve městech ženy přebíraly dílny a obchody po svých zesnulých mužích a mohly získat městské právo.²²⁹ Vedení živnosti po ženách vyžadovalo elementární znalosti počtů a případně čtení, je tedy možné, že se jim v bohatších měšťanských rodinách dostalo základů vzdělání.

Věk snoubenců nehrál větší roli v rodinách panovníků a vysoké šlechty. Děti, zejména dcery, byly vnímány jako prostředek k dosažení politických či mocenských cílů pomocí sňatkové aliance. Budoucí manželství se stávalo předmětem vyjednávání už v momentě, kdy snoubenci byli pouhá nemluvňata. Proslulý svou dynastickou politikou byl zejména Karel IV.²³⁰ Role princezen se příliš nelišila od žen prostých měšťanů, jejich hlavním úkolem bylo porodit mužského dědice a následníka trůnu. Sled častých (někdy téměř každoročních)

²²⁷ BOBKOVÁ, L., *Velké dějiny*, IV. b, s. 13.

²²⁸ TAMTÉŽ, s. 12 – 13.

²²⁹ Blíže k ženám v městském prostředí KRZENCK, T., *Měšťanka*, in: Nodl, M., Šmahel, F. (edd.), *Člověk českého středověku*; Praha 2002, s. 413 – 435; ENNENOVÁ, E., *Ženy*, s. 151 – 203.

²³⁰ KAVKA, F., *Čtyři ženy Karla IV.*, Praha – Litomyšl 2002.

porodů byl hlavní příčinou úmrtí žen v mladém věku.²³¹ Pokud by se snad časem ukázala její neplodnost, neboť ta se ve středověku vždy kladla za vinu ženám, dokázaly si vysoce postavené rodiny najít důvod k rozvodu nebo zapuzení manželky. Obvykle uváděnou příčinou rozvodů bylo blízké příbuzenství manželů. Při široké sňatkové politice evropských vládnoucích dynastií bylo ve skutečnosti téměř nemožné vyhnout se určitému stupni příbuzenství.

Urozeným ženám se jistě dostalo kvalitnějšího vzdělání, lucemburské princezny se zřejmě učily česky a německy, možná ovládaly i základy latiny, stejně jako čtení a psaní. Pokud se vdaly do ciziny, měly zvládnout jazyk své nové země. Volný čas trávily ručními pracemi se svým fraucimorem. Organizační nároky na ně kladlo vedení vlastního někdy značně rozsáhlého dvora, kam kromě královniných úředníků a služebného personálu patřily dvorní dámy a urození mladíci, kteří si tu osvojovali vybrané chování. Dvůr císařovny a královny Alžběty Pomořanské mohl zahrnovat kolem sta osob.²³² V nepřítomnosti manžela měly urozené ženy na starosti celé panovnické domácnosti.²³³ Ani v tu chvíli ale nebyly zcela bez mužského dozoru. V románu *Tristram a Izalda* král Marek nechává své manželce vládu nad zemí a svými many, ale ustavuje nad ní poručníka.²³⁴ České královny měly svou kancelář s několika písaři a vydané listiny stvrzovaly vlastní pečeti. Další možnost k realizaci poskytovala ženám náboženská sféra. Osobní zbožnost byla vyjádřena častou návštěvou bohoslužeb, případně účastí na náboženských poutích. Vznešené paní se často angažovaly jako zakladatelky církevních institucí. Kostelům a klášterům poskytovaly svou podporu ve formě důchodů a materiálního zabezpečení, nebo v podobě luxusních darů jako jsou mešní roucha, liturgické knihy a předměty. Svou dobročinnost mohly projevit rozdáváním almužen a péčí o chudé a nemocné. Za zmínku stojí i hojná účast urozených žen v čele s královnou Žofií, které se angažovaly v počátcích reformního hnutí.²³⁵

²³¹ Srovnej KOPIČKOVÁ, B., *Urozená paní*, s. 62.

²³² KOPIČKOVÁ, B., *Urozená paní*, s. 76.

²³³ TAMTÉŽ, s. 62.

²³⁴ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 47.

²³⁵ KOPIČKOVÁ, B., *Urozená paní*, s. 71.

Jen zřídka mohly ženy realizovat své případné politické ambice a většina z nich zřejmě po něčem takovém ani netoužila.²³⁶ Život královen a princezen tedy skýtal omezenou možnost realizace, rozhodně se však příliš nepodobal osudům žen z rytířských románů. Možná o to raději si o nich tyto skutečné ženy nechaly vyprávět a zpívat.

TRISTRAM A IZALDA JAKO IDEÁLNÍ OBRAZ SPOLEČNOSTI

Přístup k středověkému literárnímu dílu

Dříve než přistoupím k samotnému rozboru textu a zkoumání vytčených otázek, bylo by vhodné zamyslet se nad přístupem ke středověké literatuře. Umělecké dílo má své vlastní zákonitosti a nelze s ním pracovat jako s pramenem právní nebo diplomatické povahy. Stejně tak nemůžeme hodnotit středověkou literaturu podle dnešních měřítek. Pokud jde o subjektivní vnímání a dojem z určité četby, je jisté, že naše pocity se liší od dojmů autorových současníků. Změnil se náš psychický, vědomostní a materiální kontext. Při čtení si v myšlenkách převádíme dílo do svého jazyka.²³⁷ Čím vzdálenější je doba vzniku díla, tím víc roste možnost jeho nesprávného pochopení. Abychom takovému zkreslení zabránili, musíme dané dílo číst podle principů poetiky jeho doby. Už jsem se věnovala otázce původnosti, kterou středověcí autoři nahlíželi zcela jinak než my. Musíme mít také stále na paměti orální charakter většiny děl, z něhož vyplývají určité specifické znaky této tvorby.

Při posuzování středověkého díla je také nutné mít na mysli, že soudobí autoři zobrazovali skutečnosti jinak, než jsme zvyklí. Na svět bylo pohlíženo jako na odraz dokonalého světa božího.²³⁸ Autoři se nesnažili zachytit jedinečné osoby, naopak se pokoušeli o zobecnění. Abstrahovali od osobních vlastností, jejich cílem

²³⁶ Výjimku představují Eliška Přemyslovna, Alžběta Pomořanská, Žofie Bavorská KOPÍČKOVÁ, B., Urozená paní, s. 70.

²³⁷ PETRŮ, E., Problémy interpretace středověkého literárního díla, in: SMA, Praha 1998, s. 86.

²³⁸ HRABÁK, J., Poznámky o zobrazování skutečnosti v staročeské literatuře, in: Hrabák, J., Ze starší české literatury, Praha 1964, s. 57.

bylo zachycení nadčasového typu.²³⁹ Ve středověku se proto setkáme jen s omezeným počtem témat a postav, které této představě vyhovovaly. Podle Josefa Hrabáka ale nelze považovat tuto literaturu za odtrženou od skutečnosti.²⁴⁰ Záleželo na básníkovi, jak daný typ nebo známé téma „poskládal“ a přetvořil pro své publikum. Jak dokazují různé verze tristanovské látky, náměty se stále znovu přepracovávaly a aktualizovaly. Nikdy se nejedná o doslovný překlad. Literáti navíc často nevyjadřovali své osobní názory, ale postoje a názory svého zadavatele. Tím museli do svého díla přenášet něco z dobových poměrů. Odraz aktuální situace se často projevoval ve formě alegorie, v níž si středověcí autoři rovněž libovali. Bohužel je pro nás dnes často velmi obtížné odhalit ve zkoumaných textech dvojsmyslná místa a narážky.²⁴¹ Část z nich se navíc nemusela dochovat v pozdějších opisech. V námi sledovaném období si literáti nezakládali na originalitě nebo jedinečnosti. Naopak vzhlíželi k autoritám – nejvyšší byla pochopitelně Bible – a libovali si v používání citátů a parafrází.²⁴² Schopnost autora vyšperkovat své dílo sentencemi uznávaných autorit, byla důkazem jeho vzdělanosti.

Při následujícím zkoumání *Tristrama a Izaldy* se budu snažit mít tyto zásady na paměti a nepřenášet na dílo soudobá měřítká. Nejsem však podrobně obeznámena s literární historií, a proto jsou moje schopnosti rozeznat dobová topoi od specifických rysů omezené.²⁴³

Osoby na scéně

²³⁹ HRABÁK, J., Umělecké hodnoty našeho středověkého písemnictví, in: Studie ze starší české literatury, Praha 1962, s. 109.

²⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 110.

²⁴¹ PETRŮ, E., Problémy interpretace, s. 88 a následná diskuse za příspěvkem.

²⁴² Anežka Vidmanová tento trend příznačně nazývá citátománií. Srovnej VIDMANOVÁ, A., Laborintus, s. 78 – 94.

²⁴³ K otázce topos ve středověké literatuře např. HRABÁK, J., Poznámky o zobrazování, s. 49 – 71; SLANAŘ, O., Topos ve středověké epice, in: Dvořáčková-Malá, Dana (ed.), Dvory a rezidence ve středověku, Praha 2006, s. 273 – 286.

Postavy vystupující v příběhu můžeme rozdělit do čtyř skupin.²⁴⁴ Na vrcholu dvorské hierarchie stojí panovník. Ve skladbě se setkáme s několika králi, na nichž se pokusím vysledovat, jak vypadal ideál středověkého vládce v pozdním středověku. Největší pozornost je pochopitelně věnována Markovi. Druhou skupinu postav nám vytvářejí rytíři a dvorští úředníci (šafáři). Jsou to lidé urození, kteří patří ke špičce dvorské hierarchie, a vstupují do přímého kontaktu s panovníkem. Mohli bychom je teoreticky zařadit mezi příslušníky vyšší šlechty. V centru pozornosti tady stojí Tristram jako ideál rytíře a jeho přátelé i protivníci. Třetí kategorii tvoří méně významní lidé ve služebném postavení, panoši, komorné. Jejich hlavními reprezentanty jsou Brangenena a Kurvenal. Stále se jedná o osoby urozené, ale jejich společenské postavení v románu se mi zdá nižší než u zmíněných rytířů a úředníků. Poslední skupinou postav jsou urozené ženy jako Kamelina a Kassie. Specifické postavení mezi nimi připadá Izaldě, dceři a manželce krále. Lze namítnout, proč jsem do této kategorie nezařadila také Brangenenu. Nepochybně pochází se šlechtického rodu, když je součástí Izaldina fraucimoru. Za rozhodující ale považuji její roli a povinnosti v příběhu a skutečnost, že není „dámou“ v kurtoazním slova smyslu, proto nepatří do této skupiny. Všechny postavy náležející do definovaných kategorií jsou příslušníky šlechtické vrstvy, která působí u panovnických dvorů. V básni samozřejmě vystupují i jiní lidé (kněz, kovář, kupci), pro které se nehodí ani jedna z uvedených skupin. Jejich role je však okrajová a nedozvíme se o nich téměř nic.

Zařazením většiny vystupujících osob jen do několika kategorií nám vznikly sociální skupiny, které budu zkoumat podrobněji. Abych mohla dojít ke zobecnění, předpokládám, že osoby v jedné kategorii vytvářejí homogenní celek. Charakteristiky jedné postavy tak lze vztáhnout i na další osoby z její kategorie a dohromady se z nich pokusím složit typ ideálního rytíře, urozené ženy atd. jak je popsán v románu.²⁴⁵ Zajímá mě, jaké ctnosti, vlastnosti a atributy jsou jednotlivým skupinám přisuzovány. Samotný výčet ctností by ale nebyl dostatečný. Stejně tak je

²⁴⁴ V příloze 11 uvádím osoby, které spadají do jednotlivých kategorií. Pro větší přehlednost jsem také vytvořila seznam většiny postav, které v románu vystupují, vypsala jejich tituly, příslušnost a vztah k dalším osobám. V dalším textu proto nebudu uvádět jejich bližší určení, které by mě nutilo odbíhat od sledované otázky. Viz. příloha 10.

²⁴⁵ Podobnému tématu se pro období Přemyslovců období věnuje Robert Antonín. Srovnej ANTONÍN, R., *Obraz ideálního panovníka ve Zbraslavské kronice*, in: Wihoda, M., Mlaťák D. (edd), *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, Brno 2006, s. 197 – 214.

důležité, do jakých vztahů a sociálních institucí (manželství, přátelství) mohly jedny osoby vstupovat, a pro které naopak zůstávaly uzavřené, nebo jaký druh chování byl u které skupiny preferován. Vycházela jsem z přívlastků, kterými jsou jednotlivé postavy charakterizovány, z jejich činů a z očekávání, která do nich ostatní vkládají. Vybrala jsem několik ctností a typů vztahů, na něž se zaměřím. Z ctností se jedná o věrnost, štědrost, moudrost a čest. Zajímá mě také vykreslení podoby lásky, manželství a přátelství v románu. Jistě by bylo možné věnovat se i vlastnostem, jako je statečnost, spravedlnost a jiným, ale ty jsou spojeny zejména s ideálem rytíře.²⁴⁶ O některých z nich se zmíním, ale nebudou v centru mého zájmu. Já jsem se snažila vybrat atributy, které mohu sledovat u většiny zmíněných sociálních skupin. Zvolené ctnosti navíc považuji za podstatnou součást rytířského kodexu české společnosti pozdního středověku.

Rytířský kodex české šlechty ve 2. polovině 14. století

Než začnu hovořit o rytířském kodexu, zastavím se krátce u osobností, které ovlivnily pojetí ctností ve středověku. První úvahy o lidských ctnostech rozvíjeli řečtí filozofové jako Platón a Aristoteles, podle nichž by člověk měl díky svému rozumu směřovat k dobru v osobním i společenském životě.²⁴⁷ Za čtyři základní ctnosti jsou v antice považovány moudrost (*sapientia*), statečnost (*fortitudo*), spravedlnost (*iustitia*) a uměřenost (*temperantia*). S příchodem křesťanství se objevily nové úvahy o lidské etice. Z díla Aurelia Prudentia (cca 348 – 410) *Psychomachia*²⁴⁸ je odvozen soubor sedmi křesťanských ctností a proti nim stojících neřestí. Prudentius mezi ctnosti řadí pokoru, štědrost, cudnost, uměřenost, přičinlivost, trpělivost a lásku k bližnímu. Ve 13. století formuloval svou představu o ctnostech také Tomáš Akvinský. Jeho koncepce ctností v sobě spojuje antickou tradici s křesťanstvím. Tomáš rozlišuje ctnosti přirozené, kam zahrnuje již uvedené ctnosti antické, nad nimiž ale stojí ctnosti božské – víra (*fides*), naděje (*spes*) a

²⁴⁶ K tomu IWAŃCZAK, W., Po stopách, s jehož prací se nechci příliš překrývat.

²⁴⁷ ANZENBACHER, A., Úvod do etiky, Praha 1994, s. 133 – 137.

²⁴⁸ Dílo k 14. 8. 2008 dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/prudentius/prud.psycho.shtml>.

láska (*caritas*).²⁴⁹ Všechny zmíněné úvahy se promítly i do rytířského kodexu, který je pochopitelně založen především na křesťanských ctnostech.

Soubor vlastností, kterými by měl oplývat dokonalý šlechtic, nenajdeme nikde striktně formulovaný. Neměl žádnou pevnou podobu a nebyl ani závazný, jednalo se pouze o ideál, kterému se šlechtic měl přiblížit. Nároky kladené na rytíře se v průběhu doby měnily. Při rekonstrukci přibližné podoby kodexu v českém prostředí nám mohou pomoci různé literární památky vzniklé ve stejné době jako epos o Tristramovi. Kromě knížecích zrcadel, kam můžeme zařadit staročeskou báseň *Rada otce synovi*²⁵⁰ a latinské *Zrcadlo* připisované někdy Karlu IV.,²⁵¹ se pro naše účely hodí také rytířské romány. Některé zásady chování, jež by si měl mladý urozenec osvojit, najdeme přímo v *Tristramovi*, v pasáži o výchově hlavního hrdiny.²⁵² Výčet rytířských ctností přináší také skladba *Vévoda Arnošt*.²⁵³ Zvláštní postavení mezi výchovnou literaturou náleží alegorické *Nové Radě* Smila Flašky z Pardubic. Její problematika je však specifická a z toho důvodu ji do své práce nezahrnuji.²⁵⁴

Je nutné brát v úvahu, že *Zrcadlo* bylo určeno pro mladého panovníka. Doporučené zásady proto nemohou plně odpovídat šlechtickému kodexu, který přináší *Rada otce synovi*. Přesto mezi nimi můžeme objevit styčné body. Na prvním místě obě kladou důraz na víru v Boha a dodržování křesťanského způsobu života, který povede ke spáse. Následuje věrnost, ctnost na níž byla vystavěna ne-li celá středověká společnost, tak její horní vrstva určitě. U krále se projevuje stálostí v názoru a dodržení daného slova. Povinností rytíře byla věrná služba jeho pánovi. Obě díla vyzdvihují spravedlnost, štědrost a milosrdenství, ale také pokoru. *Rada otce synovi* nabádá k rytířskému způsobu života, který na prvním místě vyžaduje v každé situaci hájit svou čest a čest svého pána. Otec doporučuje svému dědici „*po rytierství jieti*“ a vyhledat boje, které mohou proslavit jeho rod.²⁵⁵

²⁴⁹ ANZENBACHER, A., Úvod do etiky, s. 137 – 138.

²⁵⁰ PETRŮ, E., Ezopovy bajky; Katonova dvojverší; Rada otce synovi, Praha 1999.

²⁵¹ Český překlad LUDVÍKOVSKÝ J., Anonymní zrcadlo knížecí přičítané Karlu IV., Studie o rukopisech 14/1975, s. 125 – 146.

²⁵² TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 21. Při citacích z románu, jsem měla na výběr z edicí Ulricha Bamborshke a Zdeňky Tiché, k jejíž edici jsme se přiklonila. V jejím vydání ale bohužel není uvedeno počítání veršů, které by umístění úryvků zpřesnilo, budu proto citovat podle stránek.

²⁵³ PETRŮ, Eduard, Rytířské srdce, s. 164 – 165.

²⁵⁴ Smil FLAŠKA Z PARDUBIC, Nová rada, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1950.

²⁵⁵ PETRŮ, E., Rada otce synovi, s. 214 – 215.

Mladého muže šlechtí dvorné chování k ženám. Ctnosti, které zdobí literární hrdiny rytířských příběhů, více korespondují s *Radou otce synovi*. Je to pochopitelné, neboť obě literární památky byly určeny pro stejné publikum. Z uvedených ctností a ze srovnávací tabulky, kterou jsem vytvořila, je myslím zřejmé, na jaký způsob chování byl u příslušníka šlechty v námi sledovaném období kladen důraz.²⁵⁶ Vlastnosti, které jsem se rozhodla podrobněji zkoumat v *Tristramovi a Izaldě* tu najdeme na předních místech.²⁵⁷ Jednotlivé ctnosti pochopitelně nestály samy o sobě, ale naopak se doplňovaly a podmiňovaly. Následující dělení je proto spíše orientační, snažila jsem se přiřadit k sobě jevy, které spolu nejvíce souvisí. Podkapitoly do sebe různě přesahují a zvolené ukázky lze často použít pro několik jevů zároveň.

O věrnosti a přátelství

Jaká důležitost byla ve středověku přikládána věrnosti, naznačily už předchozí řádky. Ve 14. století ji silně zdůrazňuje většina staročeských literárních památek se světskou tematikou. Věrnost se stala nedílnou součástí rytířského kodexu, ačkoliv lenní vztahy v českých zemích nikdy nezískaly takový význam jako v západní Evropě.²⁵⁸ Motiv věrnosti a vztahu pán - vazal prochází celým románem *Tristram a Izalda*. Nejedná se pouze o nejběžnější formu lenního pouta, které představuje vazba král – rytíř. Vztah věrnosti se v básni objevuje i na úrovni rytíř – panoš, nebo v ženském světě Izalda a její komorná. Věrnost je hnací síla, která určuje rozvržení vztahů. Pro obě zúčastněné strany znamená určitá práva a povinnosti, slouží jako prostředek donucení. Ani jedna strana by bez tohoto pouta nemohla realizovat své skutky a záměry.

Slib věrnosti je pochopitelně nejvíce akcentován u osob v přímém služebném postavení - u panoše Kurvenala a komorné Brangeneny. Lojalita je jejich hlavní a téměř jedinou ctností. Tito lidé žijí své životy a prožívají své pocity skrze své pány. V románu se o jejich osobním životě nedozvíme nic, smyslem

²⁵⁶ Srovnej příloha 12.

²⁵⁷ V tabulce chybí moudrost, jejíž zařazení zdůvodním později v příslušné části práce.

²⁵⁸ Srovnej IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 116 – 118.

jejich života je služba. Nejdůležitějšími vlastnostmi těchto postav jsou bezmezná oddanost a poslušnost. Jako člověk „*věrný, smierný,*“ který „*nikdy žádné zlosti nečinil,*“ je vyličen Tristramův vychovatel a služebník Kurvenal. „*Kurvenal podlé jeho prikázanie jede sám k králi bez meškánie.*“²⁵⁹ Takové verše nejčastěji charakterizují jednání sluhů, kteří se bezodkladně vydávají splnit svěřený úkol. Pokud zrovna nevykonávají uložené poslání, čekají trpělivě v blízkosti svého pána na další příkazy. „*Paní, ten tvój nepokoj, činí mej mysli nepokoj!*“²⁶⁰ Stará se Brangenena, když si její paní stěžuje na bolest hlavy. I její duševní pohoda závisí na Izaldě.

Služebníci jsou vždy připraveni pomoci svému pánovi z možných problémů, často i za cenu nejvyšších osobních obětí. Ve chvíli, kdy Tristrama a Izaldu souží nemoc z nenaplněné lásky, Brangenena spolu s Kurvenalem si zoufají. Jakmile komorná pozná účinky nápoje lásky, rozhodne se jednat, protože všechno je lepší, než smrt její milované paní. Raději by zemřela spolu s ní, či přišla o svou čest, než aby ji ztratila.²⁶¹ V jiné situaci se zase Kurvenal chce „*vážiti bezživotie*“ odhodlaný obětovat svůj život a bojovat proti beznadějně přesile, aby umožnil milencům uprchnout z dosahu pronásledovatelů. Tristramovu pomoc rozhodně odmítne a pobízí oba ke spěchu.²⁶² Pouze jednou se Brangenena vzepře své paní. To když po ní Izalda žádá, aby strávila svatební noc s Markem místo ní. Rozhodně odmítá. Odvolává se na svou věrnou službu jako na štít, který by jí ochránil před takovým úkolem. Nikdy se přece vůči své paní nijak neprovinila, jak po ní může žádat tolik! Nakonec si však uvědomí, jaké nebezpečí Izaldě i jí hrozí a rozhodne se ji ochránit. Její tajemství zachová i ve chvíli, kdy ji Izalda zradí.²⁶³

Tato obětavost a věrnost dává zároveň služebníkům určitou moc ve vztahu ke svým pánům. Tím, že jsou jejich nejbližšími důvěrníky, dělí se o jejich tajemství, mohou svými radami a doporučeními zároveň ovlivňovat jejich život a skutky. Pochopitelně opět jen pro pánův větší užitek, nikdy ani v náznaku nepomyslí na vlastní prospěch, nebo snad na odměnu. Proto jsou služebníci v celém

²⁵⁹ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 79.

²⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 42.

²⁶¹ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 39 a 40.

²⁶² TAMTÉŽ, s. 63.

²⁶³ TAMTÉŽ, epizody s. 40 – 41, 43.

románu postavy značně činorodé, často jsou právě oni hybateli děje. Brangenenin aktivní život ale končí smrtí Izaldy. Nechá se zadržet v malém pokoji, odepře si sluneční světlo a zbytek života stráví „v těžkém smutce.“ Jistě se modlí za svou paní. Je to poslední služba, kterou jí může prokázat.²⁶⁴ Kurvenal se po Tristramově smrti dokonce pokusí ze žalu spáchat sebevraždu. Na Markovo naléhání se však „uváza“ v jeho království a spravuje ho až do své smrti, ale po svých pánech „jest vždy túžil.“²⁶⁵

Pro panovníka znamená věrnost především „*stálost ve sľibech a úmluvách.*“²⁶⁶ Na jeho slovo musí být spolehnutí. Pokud něco slíbí, musí za daným slibem stát i kdyby ho později toužil změnit. Stejnou platnost má přísaha daná manovi i nepříteli.²⁶⁷ Izalda přesvědčí svého otce, aby slíbil milost muži, který zabil draka, dříve než ho pozná. Když vyjde najevo, že se jedná o Tristrama, může si irský král jen povzdechnout:

*„Pane Tristrame, (...) ty mě zlého učinil nemálo!
Avšak pro to mé sľibenie
musím tobě učiniti odpustenie.
Cožs kolivěk mně kdy učinil,
toť jsem pro mů dceru vše odpustil.“*²⁶⁸

I přes tento panovníkův závazek není vztah mezi králem a jeho many vyvážený. Vladař z něho jednoznačně získává víc. On přikazuje, ostatní jen poslouchají. Je postavou, k níž se sbíhají lenní pouta a jeho hlavním „úkolem“ je přijímat věrnost sľibovanou druhými, a pak jí správně využít tím, že si nárokuje různé služby, pomoc a především poslušnost. Když Marek naléhá na Tristrama, aby se vzdal souboje s Moroltem, protože nechce svého synovce vystavovat nebezpečí, připomíná mu jeho povinnosti:

„Cožť jsem kdy dřieve rozkázal,

²⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 102.

²⁶⁵ TAMTÉŽ.

²⁶⁶ LUDVÍKOVSKÝ J., Anonymní zrcadlo, s. 131.

²⁶⁷ Srovnej TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 25 a 67.

²⁶⁸ TAMTÉŽ, 36.

*tos ty vždy bez odpory učinil,
z ničehéhož jsem tebe nikdy nevinil.
Takež ještě nyníie činím,
tedy nechaj již sědanie!“* ²⁶⁹

Slibem věrnosti se šlechtici vzdávají části své autonomie a předávají ji do rukou svého vladaře. Někdy jsou díky tomu nuceni rezignovat na vlastní názor. Jako ve scéně, kde Marek vyzývá, aby se všichni, „*ktož jsú připsáni k mému dvoru,*“ vydali pronásledovat uprchlého Tristrama. Ostatní úkoly mohou počkat. „*Zdá mi sě, by jim bylo lze, byli by radše ostali zde u městě,*“ naznačuje básník pocity králových rytířů při další honbě na Tristrama. Neuposlechnutí by se ovšem rovnalo zradě.²⁷⁰

Panovník si ze svých věrných vybírá rádce na něž spoléhá, cení si jejich doporučení. Pomáhají mu řídit zemi a jen zřídka činí důležitá rozhodnutí bez jejich rad. Ve chvíli, kdy se jedná o osudu celé země, se neobrací jen na šlechtice na svém dvoře, ale „*rozesla své posly široce i rozkáza jim, aby v malém roce všechny slúhy předeň přišly.*“ ²⁷¹ Když se do královské rezidence dostaví všichni „*páni, rytíři, jmanové (...), kteřížto obesláni biechu,*“ vylíčí jim Marek Moroltovo poselství a vyzve shromážděné šlechtice, aby mu přispěli radou:

*„Bud' vás vóbec otázáno,
neb ste vy sem proto přijeli,
abyste mi k tomu poradili,
co chcete najradějše v tej věci učiniti –
na to vy račte poraditi!“* ²⁷²

Činí tak své vazaly spoluodpovědnými za osudy království. Mohou proto králi vnucovat svoji vůli s odvoláním se na zájmy království. Když se Marek odmítá

²⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 25.

²⁷⁰ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 61, 92.

²⁷¹ TAMTÉŽ, s. 23 Jindy zase král „*káza maršálka zavolati, své zemeny všechny obeslati, aby ihned k králi přijeli a na súdě tu seděli.*“ s. 59.

²⁷² TAMTÉŽ, s. 24.

oženit a chce svým nástupcem udělat synovce Tristrama, nesou to nelibě. Naléhají na krále, aby se oženil a zplodil vlastního nástupce, který by po něm zdědil zem.²⁷³

Mezi králem a jeho vazaly existuje úzký vzájemný a značně osobní vztah. Panovník si uvědomuje cenu svých nejlepších a nejvěrnějších služebníků. „*Bych měl živ věčně býti, nechtěl bych tě za ižádné zlato dáti,*“ želi irlantský král ztráty svého vazala Morolta a krutě se mstí za jeho smrt.²⁷⁴ Vztah krále a jeho věrných by se však jen stěží mohl nazvat přátelstvím – na to v něm existuje příliš velká mocenská nerovnováha. A naznačuje to také pojem *slúhy*, kterým král své vazaly v románu někdy nazývá.²⁷⁵ Za věrnost poskytuje panovník šlechticům svou ochranu a především materiální odměnu, o níž bude řeč později.

Jako král nemůže být bez svých vazalů, rytíř nutně potřebuje svého pána. Své hrdinské skutky vždy koná v něčích službách a zvyšuje tak slávu a čest jich obou. Vzájemnost vztahu vystihují Tristramova slova, když nabízí Markovi své služby:

*„Králi, jest-li třeba mne Tvej Milosti,
chci rád poslúžiti k tvej libosti,
nebt' pod sebu toho nemá nebe,
komuž bych tak rád slúžil, kromě tebe,
když sem zvěděl tvé šlechtnosti
a u tvého dvoru všechny ctnosti.“*²⁷⁶

Rytířská věrnost, jež se projevuje především oddanou službou vybranému pánovi, je základní ctností urozených.²⁷⁷ Rytíř se má chovat tak, aby „*vždy svú vieru schoval.*“²⁷⁸ Při výchově mladého Tristrama je požadavek věrnosti opakován

²⁷³ TAMTÉŽ, s. 26.

²⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 27.

²⁷⁵ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 21, 23. Otázkou, na níž by zcela odpověděl jen sémantický výzkum, zůstává, jaké konotace slovo *sluha* v této době neslo. V románu se ho ve většině případů používá pro Kurvenala, ale někdy také pro vysoce postavené šlechtice. Jeho význam tedy nemohl být nijak dehonestující. I Tristrama Marek žádá, aby byl Izaldě „*sluhú komorním*“, ačkoliv v tomto případě se spíše jedná o prokázání cti. Srovnej TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 41.

²⁷⁶ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 22. Po této řeči je Tristram „*velmi mile*“ přijat.

²⁷⁷ IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 117.

²⁷⁸ PETRŮ, E., Rada otce synovi, s. 207.

dokonce dvakrát.²⁷⁹ Z románu se zdá, že rytíř (kterému nebylo uděleno léno) mohl během života vystřídat několik pánů, pokud to nebylo v rozporu s jeho závazky. Když Morolt nabízí Tristramovi, aby místo plánovaného souboje vstoupil k němu do služby, mladík odpovídá „*mohlo by se to státi.*“ Ale jen v případě, že se Morolt vzdá úroků, které chce získat od krále Marka. Když odmítne, zůstane Tristram věrný Markovi a podstoupí zmiňované klání.²⁸⁰

Poněkud odlišné povinnosti má rytíř k lidem ze stejné sociální skupiny. *Majíť i spolu sobě rytieri věrni býti a má jeden druhého čest vážiti za svú čest,*“ nabádal Tomáš Štítný.²⁸¹ V *Radě otce synovi* se klade důraz i na pěstování přátelství.²⁸² Čisté přátelství v sledovaném románu objevíme právě jen u druhé sociální skupiny – rytířů a dvorských úředníků, kteří jsou si rovni urozeností i postavením. Věrnost se mezi nimi předpokládá bez velkého zdůrazňování. Čestný rytíř nikdy neopustí své druhy nebo služebníky, pokud se dostanou do nesnází. Je za ně zodpovědný. „*Na svůj sem život nic nedbal, tak sem vás věrně dobýval,*“ říká Tandariáš ve stejnojmenném eposu, když osvobodí svou družinu.²⁸³ V okamžiku, kdy se Tristram se svým poselstvem ocitne v zajetí a jeho lidem hrozí smrt, je hrdinovou hlavní starostí zachránit „*své tovaryše.*“ Sám si je totiž předtím vybral z „*králových manón*“ a z „*vlastních přátelón.*“²⁸⁴

Přátelé jsou si vzájemně povinováni radou a pomocí. Celou básní prolínají drobné epizody Tristrama a jeho druhů Kaedina, Volivana a Tinase, které vykreslují jejich blízký vzájemný vztah. „*Chci Tristramovi tak věren býti, by mi bylo proň života zbýti,*“ slibuje Kaedin, jenž ho „*za tovaryše sobě zvolí.*“²⁸⁵ Také Tristram, když je Kaedin v bitvě zle tísněn, nezaváhá a „*hna tam jemu na pomoc sečně,*“ aby zachránil příteli život.²⁸⁶ Láska k příteli stojí i nad láskou k ženě. Neexistuje v ní nerovnost. Přátele pojí zkušenost z boje, kterou žena s mužem

²⁷⁹ Nejprve Kurvenal jinochovi přikáže „*věrmu býť*“ a vzápětí „*naučí jej vieře a všie ctnosti*“.
TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 21.

²⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 26.

²⁸¹ Tomáš ZE ŠTÍTNÉHO, Knížky o hře šachové, s. 348.

²⁸² PETRŮ, E., Rada otce synovi, s. 214.

²⁸³ PETRŮ, E., Rytířské srdce, s. 280.

²⁸⁴ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 32.

²⁸⁵ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 79 a 76. Podobně můžeme sledovat uzavření přátelství v románu Tandariáš a Floribella. Srovnej PETRŮ, E., Rytířské srdce, s. 296.

²⁸⁶ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 79.

nikdy nemůže sdílet. Takový vztah stmelují také společná milostná dobrodružství, někdy stejně nebezpečná jako ta válečná.

Vlivem nejrůznějších okolností se věrné přátelství může rychle změnit v nenávist. „*Tristrame, já tobě zvěstuji, že tebe tak jako prvé nemiluji!*“ rozohnil se Kaedin a obvinil rytíře, že pohrdá jeho rodinou.²⁸⁷ Úplně v protikladu k přátelství stojí podlá zrada. Takovou křivku opsal vztah Tristrama a jeho „*ctného kumpána*“ Marida. Z počátku mezi nimi vládlo porozumění. Naneštěstí ale „*oba v jednom místě milost měli.*“ Když Marido odhalí vztah Tristrama a Izaldy, propadne žárlivosti. Zapomene na přátelství i veškeré dobrodiní, které mu Tristram prokázal. Zradí svého „*kumpána*“ a usiluje o jeho zkázu.²⁸⁸ Básník takovou věrolomnost odsuzuje a viník se později dočká zasloužené odplaty. Zradou se proviní i ústřední dvojice. Tristram spáchá vůbec ten nejtěžší zločin, když zradí svého lenního pána.²⁸⁹ Pošpiní Markovu čest, když naváže poměr s jeho ženou. A ani kouzelný nápoj nemůže jeho jednání omluvit, vždyť pokračuje ve vztahu i po vyprchání jeho účinnosti. Izalda zase poruší manželskou věrnost. Vysměje se Markovi, když mu o svatební noci strčí do lože svou komornou. Strojí úklady a ženské lsti, aby nebyla odhalena. Izalda je navíc žena. Její povaha je od přírody vrtkavá, nestálá, příliš podléhá emocím. Bez ohledu na svůj závazek věrnosti k Brangeneně se rozhodne nechat ji zabít. Strach u ní převládne nad rozumem a svědomím. Až když je přesvědčena, že byl její rozkaz vykonán, náhle si uvědomí, co spáchala a začne svého rozhodnutí litovat.²⁹⁰

O štědrosti a bohatství

Ve středověké společnosti, která byla do značné míry založena na systému odměn a darů, byla štědrost jednou z nejdůležitějších vlastností vůbec.²⁹¹ Stejně jako postavení jednotlivce i distribuce jednotlivých vlastností ve společnosti byla přísně hierarchizována. Štědrost se řadila mezi středověké ctnosti, ale každá

²⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 81.

²⁸⁸ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 44 – 45.

²⁸⁹ K pohledu na zradu blíže IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 120an.

²⁹⁰ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 42 – 43.

²⁹¹ Srovnej GUREVIČ, A., Kategorie středověké kultury, Praha 1978, s. 192an.

sociální skupina na ni nahlížela jinak. Tato ctnost se pojí především s bohatstvím, protože kdo je bohatý, měl by být i štedrý – pochopitelně mluvíme o vrstvě urozených, na bohatství kupců a obchodníků se pohlíželo jinak.²⁹² V básni *Tristram a Izalda* se atributy štedrosti a bohatství spojují jednoznačně s osobou panovníka. Lakota vladaře se považovala za ostudnou a důrazně před ní varuje zejména latinské *Zrcadlo*. Podle něj má být panovník štedrý k sobě i poddaným a zachovávat dva druhy štedrosti, totiž prokazovat dobrodiní a oplácet ho.²⁹³ Štedrost ale zároveň nesměla sklouzávat do marnotratnosti.

Králové jsou jedinými osobami, kterým se v románu připisuje přívlastek *bohatý*.²⁹⁴ Bohatství určuje postavení, je symbolem autority i urozenosti.²⁹⁵ Irlantského krále popisuje Tristram jako „*múdrého, bohatého i mocného*.“²⁹⁶ Když se Tristram při svém putování dostane na dvůr krále Gasoce „*ve zboží a v zlatě bohatého*,“ popisuje se jeho rezidence jako místo oplývající zlatem. Příslušníci dvora oslňují přichozího nákladným oděním a host je na přivítanou bohatě obdarován.²⁹⁷ Bohatství a nádhera demonstrují královu moc i ve chvíli, kdy není osobně přítomen. V okamžiku, kdy se Tristram chystá na přijetí králem Irska, přikazuje svému doprovodu „*oblekúce se v rúcho najlepšie, kteréž by mohli mieti najdražšie*.“²⁹⁸ Nejdou tam totiž jako jednotlivci sami za sebe, ale v roli králových poslů. Jejich příchod musí vzbudit pozornost. Rozličné drahé kameny zdobící jejich šaty září na dálku. Oděv je ušit z jemných nákladných „*podstavcových*“ látek. „*Co jest najlepšieho, v ktorej zemi najdrašieho, tiem ti jistí páni byli jsú oděni*,“ ujišťuje básník.²⁹⁹

²⁹² TAMTÉŽ, s. 193.

²⁹³ LUDVÍKOVSKÝ J., Anonymní zrcadlo, s. 133.

²⁹⁴ Výjimkou je šafář krále Marka Tinas „*jest byl kniežecého urozenie*“, který je charakterizován verši „*To knieže bylo jest nematné ve všech věcech i také bohaté*.“ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 22.

²⁹⁵ Ve staré češtině neslo slovo *bohatý* i význam vznešený. Podobný význam mělo i německé *riche*. Srovnej ŠIMEK, F., *Slovníček staré češtiny*, Praha 1947; s. 30, BENECKE, G., MÜLLER W., ZARNCKE F., *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, Stuttgart 1990, k 4. srpnu 2008 dostupné z: http://germazope.unitrier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/bmz/wbgui?lemmode=lemmasearch&m ode=linking&textsize=600&onlist=&word=riche&lemid=BR00888&query_start=1&totalhits=0&xtword=&locpattern=&textpattern=&lemmapattern=&verspattern=

²⁹⁶ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 31.

²⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 68.

²⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 36.

²⁹⁹ TAMTÉŽ.

Královo bohatství má jediný účel – musí být demonstrativně utraceno, rozdáno, aby posílilo královu váženost. Děje se tak formou pořádání okázalých slavností a turnajů, nebo slouží jako odměna královým věrným za prokázané služby.³⁰⁰ Vladař má být štědrý vůči svým rytířům, říká Tomáš ze Štítného.³⁰¹ A čím štědřeji mohl král odměňovat, tím více rytířů k sobě přilákal. Ti zároveň dodali větší lesk jeho dvoru. Odměna posilovala vzájemnou solidaritu mezi králem a jeho služebníky. Ve skladbě tak král zcela automaticky slibuje bohatou odplatu již ve chvíli, kdy pronáší svou žádost. Jako by teprve příslib jeho štědrosti byl – vedle pouta věrnosti – tím hlavním, co zajistí vykonání příkazu. „*Já tobě zajisté libuji, že tě věčnú odplatú daruji,*“ říká král Marek, když posílá Tristrama ke králi Artušovi.³⁰² Na jiném místě žádá o pomoc členy své družiny a za splnění úkolu jim slibuje odměnu.³⁰³ Povinností krále je také náležitě se postarat o své rytíře, pokud se vydávají na cestu v jeho službách. Když se Tristram nabídne, že pojedje bojovat s Moroltem, který si chce podrobit Markovo království, přikáže panovník opatřit mu dostatek všeho, co bude na výpravě potřebovat. Dovolí mu vybrat si ze svých lidí „*toho, kohož by on chtěl.*“ Nic nesmí být opomenuto.³⁰⁴

Jaké dary panovník svým věrným poskytoval, se z románu nedozvíme. Básník se spokojuje se stereotypním obratem typu „*dám jemu dosti stříbra i zlata.*“³⁰⁵ Podrobnější pasáž najdeme v románu *Vévoda Arnošt*, kde feudální pán obdarovává své věrné i hosty nejen penězi a cennostmi, ale také oděvy, koňmi nebo potravinami „*a svú štědrost ukazováše.*“³⁰⁶ Autor staročeského *Tristrama* je skoupější. Zdrženlivost v líčení bohatství ho opustí jen v pasáži, kde popisuje Markův dvůr, který se v celé své nádheře vydal na lov. Množství osob v průvodu, nákladnost jejich oděvů, lovečtí psi a ušlechtilí koně, to všechno jsou jasně viditelné znaky moci a velkoleposti samotného panovníka.³⁰⁷

³⁰⁰ Wojciech Iwańczak říká, že panovníkova štědrost vůči jeho věrným je přímo etický imperativ. IWAŃCZAK, W., *Po stopách*, s. 65.

³⁰¹ Tomáš ZE ŠTÍTNÉHO, *Knížky o hře šachové*, s. 269.

³⁰² TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 58.

³⁰³ TAMTÉŽ, s. 62.

³⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 24. Podobné formulace i na stranách 22 a 30.

³⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 62.

³⁰⁶ PETRŮ, E., *Rytířské srdce*, s. 27, verš 96 – 102. Srovnej BALETKA, T., *Dvůr, rezidence a kancelář*, s. 403, kde jsou uvedeny dary, které dostali čeští rytíři roku 1397 ve Francii od Ludvíka Orleánského. Opět se jedná o peníze, šperky a šaty.

³⁰⁷ Scéna zabírá přes sto veršů. TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 83 – 84.

Se štedrostí byla nerozlučně spojena také pohostinnost. Kde jinde by se mohlo královo bohatství projevit lépe, než při uvítání vážených hostů? Když se Marek dozví, že král Artuš míří k jeho hradu, vyjede mu naproti se svým dvorem. Nešetří na svících, aby hostům zpříjemnil cestu v nastávajícím šeru. Artušův doprovod obdaruje šperky tak drahocennými, že vzbudí úžas svých hostů.³⁰⁸ Náš básník už ale nezmiňuje, jaké dary si panovníci mohli vyměnit mezi sebou. Marek pak Artušovi a jeho družině „*učini dobré bydlo*“ a „*da jim všeho dobrého dosti*.“³⁰⁹ Dostojí tím své pověsti bohatého mocného krále. Marek navíc umí svou štedrost projevit ve vhodné chvíli tak, aby oslnila, ale zároveň nepůsobila příliš rozmařile. I panovníkova štedrost musela mít určité hranice.

Ideál rytířské štedrosti shrnuje *Rada otce synovi*, která varuje před lakotou a doporučuje najít pravou míru.³¹⁰ Shodné zásady najdeme i v *Tristramovi a Izaldě*. Kurvenal sice učí hrdinu „*při všech věcech štědru býti*“, hlavní důraz je ale kladen na uměřenost. Rytíř se především měl držet „*střednie štědroty*.“³¹¹ „*Otplat' těm, kdo věrně slúžie*“, nabádá staročeská *Rada otce synovi*.³¹² Rytíř byl povinen odměňovat zejména své oddané služebníky. Takových situací ale najdeme v románu jen několik. „*Přide-liť kdy ten čas, žeť bych mohl toho odslúžiti, dalť bych toho vším dobrým užiti*“, slibuje neurčitě Tristram komorné Brangeneně, když zařídila jeho schůzku s milovanou Izaldou.³¹³ Kaedin je konkrétnější: „*Věř mi, žeť tobě to nebude škodné, budeť zato dána odplata od peněz, stříebra i od zlata*“, ujišťuje kováře, od kterého chce vytvořit duplikát klíčů, aby se mohl snáz dostat ke své milé.³¹⁴

Za chvályhodnou je považována i štedrost vůči chudým. Když Tristram v čestném souboji přemůže rytíře Riola, vezme si jeho koně. V lese pak uvidí chudáka sbírat houby a svou kořist mu daruje.

(obdarovaný) „...*nemože uznamenati,*
který by to byl pak tak bohatý,

³⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 71.

³⁰⁹ TAMTÉŽ.

³¹⁰ PETRŮ, E., *Rada otce synovi*, s. 211.

³¹¹ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 21.

³¹² PETRŮ, E., *Rada otce synovi*, s. 211.

³¹³ TICHÁ, Z., *Tristram a Izalda*, s. 50.

³¹⁴ TAMTÉŽ, s. 95.

ež daří tak štědře a bohatě...“³¹⁵

Hrdina zůstane nepoznán, nepotřebuje velkorysým darem zvětšovat svoji proslulost. Jako vzorný křesťanský rytíř je Tristram velkomyslný k prostým lidem. Když v nouzi potřebuje člun, nevezme si ho jen tak, ale „*chtě učiniti rybáku záplatu za lodí, položi tu svú sukni blatnú.*“³¹⁶

Rytíř je hlavním příjemcem štědrosti. To k němu směřuje většina králových darů a jiných požitků. Marek nejen, že pasuje Tristrama na rytíře, ale také mu pochopitelně opatří i meč a brnění.³¹⁷ Materiální odměna je jedním z důvodů, proč šlechtic k někomu vstupuje do služby a vladaři jsou si toho dobře vědomi.

„Milý tovariši, pojed' se mnú zase do mé země (...).

Sbožie chci s tebu rozděliti

a chci tebe dlé tělo i sbožie vážiti (...).

Já tobě sľubuji za věrné,

učiním z tebe hrabí bohaté!“³¹⁸

Takovou řečí láká Morolt Tristrama. Kromě povýšení a bohatství by tento krok také zvětšil rytířovu čest, pokud mu slíbí věrnost. Podobně se chová král Marek, když se snaží přesvědčit ukřivděného Tristrama, aby se vrátil k jeho dvoru.³¹⁹

Mezi králem a rytířem stojí Izalda. Jako dceři a manželce krále i jí náleží označení „*bohatá.*“ Jako králova žena je jedním z jeho způsobů reprezentace, musí se tedy i náležitě oblékat, mít dostatek prostředků pro svoji potřebu. „*Králová jede velmi bohatě hořeci v stříbře a v zlatě*“ popisuje královninu róbu básník ve scéně, kdy se vydala s králem na lov.³²⁰ Izalda je obklopena luxusem, svého psíka myje „*v drahém pití*“ a češe slonovinovým hřebenem. Nemusí se v ničem omezovat. Je

³¹⁵ TAMTÉŽ, s. 69.

³¹⁶ TAMTÉŽ, s. 93.

³¹⁷ Srovnej TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 24.

³¹⁸ TAMTÉŽ, s. 26.

³¹⁹ Srovnej TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 54.

³²⁰ TAMTÉŽ, s. 84.

jí vlastní i pohostinnost, ošetří zraněného Tristrama, postará se mu o nové šaty odpovídající jeho postavení.³²¹

Zatímco od králů se očekává velkorysost a rytířům je předepisována uměřenost, Izalda se projevuje spíš rozmařile. I ona musí být – stejně jako panovník – velkorysá ke svým služebníkům, ale zdá se mi, že obdarovává až nezodpovědně štědře. „*Milý, pověz mi, daruji tě koněm!*“ Slibuje nedočkavě panošovi, který jí přináší zprávu o Tristramově přítomnosti.³²² Ještě výrazněji se to projevuje ve scéně, kdy se Izalda rozhodne nechat zavraždit Brangenenu. Zavolá si tedy dva „*panice*“ a přikáže jim zabít komornou tajně v lese.

„...budete toho mieti veliký zisk!

A věřtež mi v tom mej vieře,

že vás zčiním rytieře!

A chci vás tiem tak nadati,

*což Bohem smiete požádati.“*³²³

Dar však není jen odměna, ale také prostředek k vynucení si určité služby. Posiluje sice vzájemnou věrnost, ale zároveň ji zakládá a zavazuje jejího příjemce. Když se Izalda snaží přimět Brangenenu, aby strávila svatební noc s Markem místo ní, pokouší se ji přesvědčit nejprve sliby. Když neuspěje, volí důraznější prostředky:

„Přinutím tě službú a darováním,

že musíš první noc ležeti s ním.

Nuže, račiž tomu povoliti!“

„Tvoji darové nemohú mne ukojiti,

*ani na to kterak vzvésti!“*³²⁴

³²¹ TAMTÉŽ, s. 35.

³²² TAMTÉŽ, s. 89.

³²³ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 42.

³²⁴ TAMTÉŽ, s. 41.

Brání se nešťastná komorná. Nakonec ji ale bezmezná oddanost přiměje pomoci své paní.

Štědrost se neočekává od poslední sociální skupiny – služebnictva, panošů a komorných. Ti jen pasivně přijímají velkorysost svých pánů. Jejich oddanost se nemusí kupovat tak nákladnými dary, s jejich pány je pevněji než odměna pojí pouto věrnosti. Slíbená odměna je navíc může zbavit části odpovědnosti a viny za vykonání činu, který je jim proti mysli. Když Izalda hrozí zmíněným mladíkům kvůli (údajně) smrti své komorné, ti se brání, že jednali pouze na její příkaz. Sami od sebe by přece nezabili ženu:

*„... než činili sme tvé kázanie,
a za to jsme měli mieti tvé darovanie.“*³²⁵

Věrnost a štědrost jsou tedy v románu nerozlučně spjaty, dohromady zakládají a udržují podstatnou část společenských vztahů.

O lásce a manželství

Celý příběh o Tristramovi a Izaldě je příběhem velké lásky a kurtoazních her.³²⁶ Kurtoazní láska není jen cit, je to umění, které ovládají urození. Slouží jako další znak distinkce, kterým se šlechta odlišovala od zbytku společnosti. Milostné motivy v básni zabírají většinu děje, který se točí kolem zakázané lásky ústředních postav. Jsou to tedy hlavně oni, kteří mají právo na plnohodnotný milostný cit. Musí ale odpovídat pravidlům kurtoazie. V kontrastu ke vztahu obou milenců stojí manželství, kde vzájemná náklonnost nehraje příliš důležitou roli. Je to instituce sloužící ke zplození legitimních potomků, ve které láska ani nemůže vzniknout.³²⁷ Manželství má za úkol regulovat sexuální vztahy ve společnosti. Středověk se svým

³²⁵ TAMTÉŽ, s. 44.

³²⁶ Považuji za nutné zopakovat, že ve středověku se rozlišovaly různé druhy lásky např. *caritas* ve smyslu křesťanské lásky k bližnímu, milosrdenství. V románu Tristram a Izalda se ale popisuje milenecká láska mezi mužem a ženou. Pokud tedy hovořím o lásce, mám v tomto případě na mysli lásku erotickou.

³²⁷ Srovnej GUREVIČ, A., Kategorie, s. 158.

rozporuplným pohledem na tělesnost a erotiku schvaloval pouze manželský sex, jež vedl k početí dítěte a pokračování lidského rodu. Protikladem této „manželské povinnosti“ se stává dvorská láska, v níž je milostný akt provozován pro potěšení. V literatuře ji najdeme ztvárněnou v ideální podobě, nikdy tu nehrozí nebezpečí nemanželských dětí. Nelze říct, že kurtoazní láska jednoznačně odporuje křesťanským zásadám – vždyť milenci v románu se často dovolávají Boha a spoléhají na jeho pomoc – spíš si tyto zásady upravila.

Panovník je vzorem pro své poddané a obráncem tradičního uspořádání – i ve věci manželství. Milostná dobrodružství a vášeň mu nepřísluší. Za „spořádané“ můžeme považovat manželství Tristramových rodičů. Král Rivalin pomohl kdysi při válečném tažení Markovi. Svými hrdinskými činy a věrností si chtěl vysloužit lásku ženy, po které toužil. A jeho ctnosti skutečně zapůsobily na Markovu sestru. Věnovala mu svou lásku, kterou si tak „dobře zaslúžil.“³²⁸

Královou povinností je oženit se a zajistit zemi dědice. „*Má také král manželstvo držeti; neb nenie lidské manželstva ndržeti,*“ připomíná Tomáš ze Štítného.³²⁹ Také v románu se Markovo rozhodnutí zůstat svobodný setká s neporozuměním jeho manů. „*Pro kterou to činíš, králi, příčinu, že sobě nepojmeš panie?*“³³⁰ napomíná krále Tristram. Sňatek vladaře je čistě mocenská záležitost, pro lásku v ní není místo. Jedná se o dohodu se striktně vymezenými pravidly, která připomíná obchod. Dojednávají ho muži bez účasti žen. Irský král chce svou dceru nejprve dát Tristramovi, ale když ten ji žádá pro svého pána, rád mu vyhoví.³³¹ Názor budoucí nevěsty se vůbec nezmiňuje, pochopitelně vždy souhlasí! Sňatek vždy uzavírají osoby na stejné společenské úrovni. Proto když hrabě Rial prosí svého pána Lovelina, aby mu dal za ženu svojí „*dobře urozenú*“ dceru, neuspěje. Lovelin jí odmítne „*slúze svému dáti.*“³³²

Marek se nakonec ožení s Izaldou. Nezahoří k ní žádnou velkou vášní, ale vykazuje jí úctu, kterou si jako jeho manželka zaslouží. Prokáže značnou ohleduplnost, když o svatební noci vyhoví údajnému zvyku Izaldiny země.

³²⁸ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 21.

³²⁹ Tomáš ZE ŠTÍTNÉHO, Knížky o hře šachové, s. 365.

³³⁰ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 30.

³³¹ TAMTÉŽ, s. 37.

³³² TAMTÉŽ, s. 74. Naopak v románu Tandariáš a Floribella hrdinové obhajují svou lásku tím, že oba jsou stejně urození a sňatek by nepošpinil jejich čest. PETRŮ, E., Rytířské srdce, s. 270.

Tristram ho poučí, že první noc nemá být v ložnici žádné světlo, „*proto, aby jie nižádný neviděl, aby se jejie život tiem nestyděl!*“³³³ I ve vztahu mezi Markem a Izaldou mají místo dvorné lichotky a vyznání. Jsou to však pouze konvenční fráze, které v románu slouží konkrétnímu účelu. Marek doufá, že se Izalda prořekne o svém poměru. Královna chce zase něžnými slůvky uchlácholit manželovo podezření. Na oko je zarmoucena manželovým odjezdem a vyčítá mu: „*ty mne nemiluješ, když se tak ote mne vzdaluješ!*“³³⁴ Snaží se skrýt svoji náklonnost k Tristramovi tím, že upozorňuje na povinnost ženy chovat se podle přání manžela. Stylizuje se tak do vyžadované role pokorné, oddané a poslušné manželky, jež plní své povinnosti. Nemůže si dovolit projevit ani osobní nelibost k lidem, kteří obklopují jejího muže, aby nikdo nemohl říct, „*že ženy svých manželův nerady vidie jich přátelův.*“³³⁵ Jako královna musí Izalda zachovávat svoji a královu pověst.

Obsáhlé doporučení ve vztahu k ženám a manželství určené rytíři podává *Rada otce synovi*. Najdeme tu zásady dvorské lásky, jako je služba ženám, obrana jejich cti i diskrétnost. Celkové vyznění ale nabádá k věrné lásce jedné ženě – manželce, kterou si mladík pečlivě zvolí.³³⁶ Jiné pojetí najdeme v *Tristramovi*, kde se rytíř stává zosobněním kurtoazního milence, jehož povinností je „*s sbožím, s tělem pannám a paniem slúžiti.*“³³⁷ Teprve on prožívá lásku jako intenzivní, bohatý cit, který ho nutí překonávat nebezpečí. Odměnou je mu několik okamžiků s milovanou paní. Objektem rytířovy touhy je zpravidla vdaná žena, což jen zvyšuje jeho zájem a povzbuzuje ho k milostnému dobrodružství. Láska v románu není jen platonická, ale dochází svého fyzického naplnění. Projevuje se jako vášnivý tělesný vztah, který milenci nedokážou ovládnout.

Rytířská láska má v básni podobu něžného milostného citu i hrdinského dobývání. Typ dobyvatele zastupuje v románu Tristramův přítel Kaedin, který chce získat svou milou Kasii. Bez zábran vyslovuje své úmysly v obracech „*je čas i hodina, aby mi své milosti popřála*“ nebo „*daj mi užiti své přezni a mě v svú milost vezmi.*“ Kasie je připravena podlehnout a odebrat se s milencem do ložnice.

³³³ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 41.

³³⁴ TAMTÉŽ, s. 47.

³³⁵ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 47 – 48.

³³⁶ PETRŮ, E., Rada otce synovi, s. 218 – 220.

³³⁷ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 21.

*„...poje za ruku toho rytíře,
řkúc: ‚Tys mój vězeň jatý!‘
I jde s ním do komňaty.“³³⁸*

Popsaný vztah rytíře a jeho dámy se podobá vztahu vazala a jeho pána. Milenec nemůže své vyvolené odporovat, je jejím služebníkem. To neznámá, že jí musí být po fyzické stránce věrný. Když Tristram tráví noc s Izaldou, hledá pro sebe spolčnici i Kaedin. Snaží se přesvědčit královninu dvorní dámu Kamelinu, „*aby mu ona v tom povolila a té noci s ním spala.*“ Dívka ho však dokáže obelstí a uspat. Kaedin ráno marně hořekuje, že nedostal svým povinností rytíře – dobyvatele. Kamelina se mu bez milosti vysměje: „*... to’ jes ten rek hrdinný, neumie s pannami spáti jako jiný.*“ Přirovná Kaedina k pastýři, hrubému chlapu, který nemá poněti o dvornosti. Víc potupit už ho snad ani nemůže.³³⁹

Láska Tristrama a Izaldy má jinou podobu, je vylíčena jako vášeň, nemoc, která ani nemůže být způsobena jinak, než kouzelným nápojem, protože převrací zaběhnutý řád. Je to cit stále ještě podřízený pravidlům kurtoazie, ale zároveň je svou nezvyklou intenzitou překračuje. Přesto v něm nejde pouze o fyzickou vášeň, básník popisuje osudový vztah i pomocí objetí, kradmých pohledů a tichých hovorů. Tristram nosí na ruce Izaldinu zástavu – prsten, který mu darovala.³⁴⁰ Vztah milenců je vylíčen od svého nenadálého vzniku, kdy oba překvapí svou prudkostí. Tristram je nejprve zoufalý, není si jistý, že ho Izalda také miluje. Trápí se „*myslěše po vše hodiny po tej jistej paní.*“³⁴¹ I poté, co zjistí, že je jeho láska opětována, se jeho cit nijak nezmenší. Ve chvíli, kdy se nemůže s Izaldou setkat, slábne, postihuje ho nemoc. Aby mohl být s ní, pouští se až do nerozumně odvážných podniků. Vypraví se v noci ke své milé, i když si všimne nachystané pasti, do které ho chce polapit král a zrádný Marido. Nedbá ani na fyzická zranění a bolest. Tristram si prostě nemůže pomoci, touha ho příliš zaslepuje. Nepřiměřené chování, nevhodné pro rytíře, básník omlouvá poukazem na nápoj lásky.

³³⁸ TAMTÉŽ, s. 96.

³³⁹ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 86 – 87.

³⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 82.

³⁴¹ TAMTÉŽ, s. 39.

*„... toho pitie přemocná síla
po vše časy jeho nutila,
že jako bez rozumu bieše
a nižádné hrozby se nebojíše.“³⁴²*

Vzpomínka na milovanou ženu dodává rytíři sílu v boji.³⁴³ Kvůli Izaldě přiznává Tristram skutky, které chtěl utajit. Cit k milované paní je také Tristramovou zhoubou, když se na vyzvání ve jménu Izaldy zastaví na útěku a postaví se k nerovnému boji s přesilou. Stejně si počíná i jeho přítel Kaedin.³⁴⁴ Rytíř je ochránce života a cti své dámy a žen obecně.³⁴⁵ Tristram s nasazením vlastního života zachraňuje Izaldu před upálením. Vždyť je lepší zemřít se ctí, než jen s hanbou přihlížet.³⁴⁶

Láska k Izaldě však Tristramovi nebrání se oženit, protože ani u rytíře není manželství spojováno s láskou. Svě dāmě ale zachovává po všech stránkách věrnost a nesdílí lože se svojí ženou. Neměl s ní „*manželského veselé*“,“ líčí básník, ale už nedodává, zda takovou zdrženlivost odsuzuje, nebo naopak oslavuje. Tristram ale porušuje zvyky společnosti, když se odmítá se svojí manželkou tělesně stýkat a dovršit akt manželství. Příbuzní jeho ženy se cítí oprávněně dotčeni. „*...zhrdá být naším zetem*“,“ rozohňuje se Kaedin. Taková urážka je pohanou celé rodiny a musí být smyta krví.³⁴⁷ Tristram ale dokáže své chování obhájit a později už se svou ženou „*přebýva, jakož muži s ženú přebývati slušie*.“³⁴⁸

Příchod hlubokého citu je pro Izaldu jako ženu ještě nečekanější než pro Tristrama, nejprve se „*styděla nemálo, že j' tak velice milovala*.“³⁴⁹ Považuje svou lásku za něco nepatřičného a hlavně jednostranného. Vždyť Tristram odmítl si ji vzít a veze ji Markovi. Přesto se rozhodne rytíři svojí náklonnost naznačit. Doufá,

³⁴² TAMTÉŽ, s. 58.

³⁴³ PETRŮ, E., Rytířské srdce, s. 289.

³⁴⁴ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 97.

³⁴⁵ Příklady zejména v básni Tandariáš a Floribella. PETRŮ, E., Rytířské srdce, s. 283, 292 a další.

³⁴⁶ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 62.

³⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 80.

³⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 95.

³⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 38.

že „urozumie snad mé milovanie, však izádný pohan nenie.“³⁵⁰ Jako křesťan a šlechtic znalý pravidel kurtoazie by měl správně pochopit, co se do něj očekává. Žena se spoléhá na mužovu diskrétnost. Vše musí probíhat tajně, aby si milenka uchovala svou čest a dobré jméno. Když se Kassie zděsí neočekávaného příchodu Kaedina s Tristramem, který by ji mohl vrhnout do špatného světla, rytíři ji uklidňují:

*„Toho my se vážime
a na to se také snažíme,
kterak bychom mohli tvú čest zachovati!“*³⁵¹

Urozené ženy se v románu obecně považují za přístupné a znalé kurtoazních her, mají „smysl krátký k milosti přelišně vrtký.“³⁵² Sama Izalda doporučuje Kaedinovi, jak by měl svést některou z jejích dam. Stačí jen trocha sladkých řečí a přemlouvání. „*Nepříme-liť v jednu hodinu, ale učinieť v druhú!*“³⁵³ Přiznává nestálost, která je podle mnohých ve středověku ženám vlastní. Žena je při milostných dobrodružstvích zcela pasivní. Paní jen čeká na vhodného a dostatečně odvážného muže, který se jí začne dvořit. Ani Izaldino soužení z lásky není v básni vyličeáno tak podrobně jako Tristramovo. Za její jediný aktivní čin bychom mohli považovat závěrečný útěk od Marka za zraněným Tristramem.³⁵⁴

Láska není určena služebníkům. Tento vznešený cit se pro ně nehodí. Kurvenal sice doprovází Tristrama při cestě za jeho milovanou, ale zatímco Tristram s Kaedinem tráví noc ve společnosti žen, on je „*v lese čekáše a s uosedlanými konmi stáše.*“³⁵⁵ Ani Brangenena není Izaldě ve věcech lásky nijak

³⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 39.

³⁵¹ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 96.

³⁵² TAMTÉŽ, s. 86.

³⁵³ TAMTÉŽ.

³⁵⁴ Podobnou úlohu má i Floribella v dalším rytířském románu. Na začátku je to sice ona, kdo obhazuje vztah s Tandariášem před Artušovým dvorem, ale v pozdějších částech románu se její role skládá jen z přímluv a stesků. Srovnej PETRŮ, E., Rytířské srdce, s. 270, 281, 303 a další.

³⁵⁵ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 87.

nápomocná. Když se jí Izalda vyptává, jak by se měla chovat při první společné noci s Markem, musí přiznat svou neznalost. „*Auve, po hříechu nerozumiem tomu!*“ zoufá si komorná. Její jedinou „milostnou“ zkušeností se stane jedna noc nedobrovolně strávená s králem. Izalda se celou dobu bojí, aby se jí „*neslíbil ten tovaryš noční*“ a komorná se do krále nezamilovala.³⁵⁶

O moudrosti a chytrosti

Vedle moudrosti, která se mezi ctnosti řadila už od antiky, začíná být ve 14. století vyzdvihována i chytrost. Už není oceňována jen přímou a statečností, ale také chytrost a vzdělání. „*Důvtip (...) stojí na stejné úrovni jako přímý boj; nejdůležitějším hlediskem hodnocení se stává úspěšnost činu.*“³⁵⁷ Lest tedy pomalu přestává být něčím nečestným. Přímou oslavu moudrosti nebo vzdělání ale nenajdeme ani v panovnickém *Zrcadle*, ani v *Radě otce synovi*. V románu *Tristram a Izalda* objevíme mnoho příkladů různých lstí a intrik, na nichž bych se pokusila vysledovat pohled urozenců na takový typ chování.

Význam slova *moudrost* je zřejmý a nese v románu pouze kladný význam. Složitější situace je u slova *chytrost*, které ve sledované době zahrnuje významy jako důvtip a obratnost, ale také úskočnost a lstivost.³⁵⁸ V románu objevíme slovo ve všech těchto polohách, přičemž převládá spíše záporná konotace. Básník (a s ním i jeho obecenstvo?) jako by si nebyl úplně jistý, jaké hodnocení „*chytrému*“ jednání přiřadit. Většina „*chytrostí*“ se přitom týká ústředního páru a snahy svést milence dohromady, nebo naopak odhalit jejich hříšný vztah.

Moudrost byla vlastnost, kterou měl oplývat dobrý panovník. V básni se ale označení „*múdry*“ připisuje pouze irskému králi. U Marka, který se jako postava

³⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 40.

³⁵⁷ IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 67. Autor srovnává přístupy Jany Lucemburské a Karla IV. k politice, přičemž Karla vidí jako příklad vladaře, který byl schopný jednat pružně a lstivě.

³⁵⁸ Srovnej příslušná hesla ve vyhledávači VOKABULÁŘ WEBOVÝ. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR. K 8. 8. 2008 dostupný on-line z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

panovníka v románu objevuje nejčastěji, se tento přívlastek nevyskytuje. Celé jeho jednání se vyznačuje rozporuplností, kdy si na jedné straně počíná chytře a důvtipně, ale v mnoha jiných případech se hravě nechá podvést – což ovšem nutně vyplývá z jeho úlohy obelhávaného manžela. Pokud nemůžeme Marka označit za moudrého, jistě jsou mu vlastní alespoň drobné „chytrosti“. Marek, aby se zbavil povinnosti oženit se, zkouší přelstít své many vyprávěním o ženě, do které se zamilovat jen podle jednoho jejího vlasu. Jedině tu by byl ochotný si vzít. Šlechtici však lehce rozpoznají jeho záměr uchránit se sňatku. Úspěšněji si král počíná při zkoušení Izaldy, když se snaží zjistit její vztah k Tristramovi:

*„Jedné noci král podlé nie ležě,
chytře jie řečí otieže,
zdali by ji mohl v řeči popadnúti...“*³⁵⁹

Obratnou řečí a vyptáváním na ní pozná, že je Tristramovi příznivě nakloněna. Začne tedy podnikat další kroky, aby získal jistotu a oba milence přistihl. Nalíčí Tristramovi důmyslnou past, do níž se rytíř skutečně chytí. Z téměř jisté záhuby mu pomůže až další lest jeho přátel. Že Marek oplývá i jemnějším důvtipem, dokazuje příhoda, kdy rozluští anagram Pitolesi, pod kterým vystupuje Tristram převlečený za šaška.

*„Kráľ, učěný jsa, znamena v tom jměnu,
že ten blázen miloval jeho ženu.“*³⁶⁰

Když se však konečně chystá Izaldu usvědčit z cizoložství, zasáhnou jeho rytíři, kteří se zaručí za královninu nevinu. A král „*jako člověk prostného smysla*“ jim uvěří.³⁶¹

³⁵⁹ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 46.

³⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 92.

³⁶¹ TAMTÉŽ, s. 93.

Marka nectí ani jeho negramotnost. Když dostane list od svého zpovědníka, musí nedočkavě čekat celou noc, aby si ho nechal přečíst svým kaplanem.³⁶² Umění číst a psát přitom ve 14. století už nebylo výsadou pouze kleriků.

Mnohem různorodější je další sociální skupina rytířů a dvorských úředníků, u níž je nejlépe vidět rozporuplné vnímání slova *chytrý*. Začneme ale opět od slova moudrý. Tímto přívlastkem je v románu nejčastěji označen Tristram, který je navíc gramotný. Básník mu připisuje autorství za lov ryb pomocí udice.

*„...skrze něho jest najprvé nalezeno
lovenie ryb s udicemi
i s rozličnými vršemi.“*³⁶³

Nechybí mu důvtip a lehce se dokáže vyhnout nástrahám, které proti němu strojí král a jeho pomocníci.³⁶⁴ Z různých důvodů Tristram někdy zatají své jméno a původ a v přestrojení se vydává například za kupce. V této roli si počíná tak úspěšně, že jeho společníci „*měli za jisté, by jedno on vedl věci kupečské.*“³⁶⁵ Že jsou Tristramovi vlastní i malé intriky, ukazuje v příhodě s Kaedinem a Kasii. Poradí Kasii, aby ukradla svému manželovi klíče a otiskla je do měkkého vosku. Keadin si pak podle otisku nechá vyrobit duplikát.³⁶⁶

Všechny plány, které mají svěst oba milence dohromady, nebo jim pomoci z problémů, ale vymýšlejí Tristramovi přátelé. Když se například rek vydá v noci k Izaldě a zraní se o nastražená železa, zachrání ho před prozrazením rytíři krále Artuše. Neváhají se všichni pořezat a nelze poznat, kdo se přes nastraženou past chtěl dostat jako první. Tyto lsti jsou básníkem hodnoceny kladně.

*„Mně zdá, že nemá múdrosti,
ktož neumie vymysliť chytrosti.“*³⁶⁷

³⁶² TAMTÉŽ, epizoda na s. 67.

³⁶³ TAMTÉŽ, s. 64.

³⁶⁴ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, epizody na s. 51, 58.

³⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 29.

³⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 95.

³⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 73.

Konstatuje v básni mladík Kergin. Důvtip a lstivost jsou v tomto příkladě součástí moudrosti. Ve spojení s rytířem objevíme i frázi „*v rytieřských věcech velmi chytrý,*“ která odkazuje k obratnosti v boji.³⁶⁸ Na dalším místě v románu, ale objevíme jiné konstatování. Markův trpaslík Melot je charakterizován jako „*mužátko lstivé, chytré a také v sočené křivé.*“³⁶⁹ Chytrost je tu ve společnosti značně negativních vlastností. Záleží tedy na kontextu, v němž se dané slovo vyskytuje, a také na tom, ke které ze „stran“ v románu chytrý člověk náležel. Lsti Markových rádců vždy nesou záporný náboj.

Moudrost urozených žen spočívala zejména v léčitelství. Básník přirovnává Izaldu k moudré Sibyle a věnuje tomuto umění několik oslavných veršů:

*„... byla v lékařství velmi dospěla
a toho viec než který muž v světě uměla.
...byla lékařka najlepšie,
ješto pod nebem mohlo být lepšie.
Pro její moudrost obžil nejeden muž...“*³⁷⁰

Její dovednosti jsou široce známé a uznávané, mnoho lidí si k ní chodí pro radu. Překonává i leckterého muže! Vždyť už několik lidí zachránila před jistou smrtí. Izalda svým lékařským uměním uzdraví i Tristrama zasaženého jedem.³⁷¹ Není to ale její jediný klad. Prokáže se „*velmi velkú chytrostí,*“ když se pouští do pátrání po hrdinovi, který zbavil její zem zhoubného draka. Na místě činu si všimne odlišných stop koně a svěří svoje úvahy komorné:

*„Hlédaj, kterak jest byl tento kón ukován. (...)
Avšak nám jest dobře známo,
že tak u nás koní nenie kováno.“*³⁷²

³⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 69.

³⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 48.

³⁷⁰ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 27.

³⁷¹ Podobně vyléčí uvězněného Tandariáše sestru jeho vězňatele. PETRŮ, E., Rytířské srdce, s. 294.

³⁷² TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 33.

Uvědomí si, že v její zemi koně mají jiné podkovy. Musí tu tedy někde být cizí hrdina.

Zpočátku je Izalda nezkušená ve lsti a intrikách. Jako „*beze lsti ctná žena*“ se Markovi nevědomky prořekne a odhalí své city k Tristramovi.³⁷³ Komorná ji ale drobným úskokům ve jménu lásky brzy naučí. Když ji Marek opět zkouší přistihnout, „*tu králová vymysli proti lsti lest.*“³⁷⁴ Odvrátí tak od sebe podezření. Při kurtoazních hrách se brzy naučí mluvit v náznacích a rozšifrovat věci jen naznačené.³⁷⁵ Když čeká Tristamovu noční návštěvu, promlouvá hlasitě k ptáčkům. Zve je na noc k sobě a ujišťuje, že jim nehrozí nebezpečí.³⁷⁶ I další urozené ženy v románu jsou vylíčeny jako zběhlé v oblasti kurtoazie. Rychle pochopí, co se od nich čeká. Když si Kaedin chce dohodnout schůzku se svou milou, předá jí instrukce na lísku, který nenápadně upustí na zem. „*Kassie jako rozumná paní zdviže ten lístek svú dlani.*“³⁷⁷ Ženy si dovedou počínat nenápadně a nevzbudit podezření. „*Ženy něco učiniti smějí a chytře se z toho vysieci umějí!*“ musí jim nerad přiznat Melot, který se neúspěšně snaží přistihnout Izaldu při nevěře.³⁷⁸ O úrovni vzdělání žen se můžeme jen domýšlet. Kassie jistě umí číst a Floribella ze staročeského *Tandariáše* „*to za kratochvil jmějieše, v túhách vždy na knihách čtieše.*“³⁷⁹

Chytrost a moudrost jsou vlastnosti, které se přiznávají i služebníkům. Kurvenal je Tristramovým učitelem v dětství. Vštípí mu víru v Boha i rytířský kodex, sám mu jde příkladem. I později mu radí, jak se chovat a jednat, aby dosáhl cti. Nikdy se ale jeho rady netýkají Izaldy a lásky. Nevymýšlí žádné úskoky, díky nimž by se milenci mohli setkat. Láska není jeho doména.

Určitým opakem Kurvenala je Brangenena, která svými radami často pomáhá královně a Tristramovi k milostným setkáním. Jako by intriky byly především záležitost žen. Komorná působí zkušeněji než její paní. Rychle rozpozná past, do které se Izalda dala králem nevědomky vlákat a prozradila svoji náklonnost k Tristramovi. Vyčiní své paní za neopatrnost a „*nauči svú paní, co by odpověděla*

³⁷³ TAMTÉŽ, s. 46.

³⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 47.

³⁷⁵ TAMTÉŽ, např. epizody na stranách 52, 82 a 90.

³⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 85.

³⁷⁷ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 94.

³⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 56.

³⁷⁹ PETRŮ, E., Rytířské srdce, s. 298.

královu otázání. ³⁸⁰ Když hrozí, že by se milenci nemohli vídat, vymyslí komorná rafinovaný způsob dorozumívání. Tristram má na Izaldu čekat v zahradě a do potoka hodit třísku, na kterou napíše iniciály „I“ a „T“. Izalda znamená vyloví z vody, která teče vedle její komnaty. Bude vědět, že ji Tristram čeká. Brangeneniny chytrosti využijí milenci i při jiné příležitosti. „*Svú chytrostí zjedna to pravú múdrostí,*“ aby Marek Tristrama nejen přijal zpět ke svému dvoru, ale vynahradil mu i dřívější nedůvěru. ³⁸¹ Svůj důvtip komorná zase používá jen ve prospěch své paní.

O cti

Považovalo se výše zmíněné jednání za čestné? A jak můžeme čest definovat? Podle Wojciecha Iwańczaka je to určitý soubor norem, které podmiňují udržení důstojnosti. ³⁸² Čestný člověk se za každých okolností chová „správně“ - tedy tak, jak mu velí jeho postavení a příslušnost k sociální skupině. Přesně zná očekávání, která se do jeho pozice vkládají a dokáže je beze zbytku naplnit. Umí hrát svou sociální roli. Jako synonyma ke slovu čest mohou sloužit pojmy důstojnost, prestiž nebo sociální status. V románu je cti věnována velká pozornost a je to přirozené. Čest působí jako vizitka. Pověst o člověku ho předchází a umožňuje dalším lidem si ho správně zařadit.

Králova čest je dána jeho osobními vlastnostmi, zrada či nedodržený slib by ji pošpinily. ³⁸³ K panovníkově pověsti a cti velkou měrou přispívají také jeho věrní. „*Protož dobřet' krále ozdobuje veliké, urozené lidi při sobě mieti.*“ ³⁸⁴ Oddaný rytíř ve službách svého pána zvyšuje čest jich obou i celé země. Šafář Tinas dobře spravoval Markovo království a „*zachovával často zemi též i čest.*“ ³⁸⁵ Panovník nesmí dovolit zpochybnění své cti, závisí na tom jeho autorita. Pokud jeho pověst

³⁸⁰ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 47.

³⁸¹ TAMTÉŽ, s. 55.

³⁸² Srovnej IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 60.

³⁸³ Příklady nečestného jednání uvádí IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 60an.

³⁸⁴ Tomáš ZE ŠTÍTNÉHO, Knížky o hře šachové, s. 363.

³⁸⁵ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 22.

nějakým způsobem utrpí, musí se pomstít na tom, kdo jeho hanbu způsobil. Tak může svou pohanu smýt. „*Hanba a nečest nemalá*“³⁸⁶ stala se králi Lovelinovi, proti kterému se vzbouřili jeho manové.³⁸⁷ Před početní přesilou se musel stáhnout do obléhaného města. Teprve s pomocí Tristrama a svých příbuzných Lovelin své many porazí a opět si je podrobí. Prokáže při tom svoji statečnost a vojenskou zdatnost, a tak „*svú hanbu a škodu navráti.*“³⁸⁸

Stejně se král Marek snaží pomstít hanbu, kterou mu způsobil zrada Izaldy a Tristrama. Po přistižení obou milenců se je oba chystá upálit. V tomto případě však jedná až příliš krutě. Panovník byl měl být schopen také odpustit, zachovat se velkomyslně a vyslyšet prosebníky. Marek pro svůj vztek zapomněl na všechnu velkodušnost.

*„Všechna dobrota jeho bieše pominula,
v hněvu hoříeše jako tišta pominulá.“*³⁸⁹

Veškeré přimluvy jsou marné. Takový postoj krále nectí a může uškodit jeho pověsti. Šafář Tinas Markovi připomíná „*že by toho měl hanbu večnú*“ kdyby Izaldu a Tristamem popravil.³⁹⁰ Snaží se krále obměkčit prosbami, padne před Markem na kolena a dovolává se jeho milosrdenství. Ale nedosáhne ničeho, panovníkův hněv hoří příliš prudce. Marek zajde dokonce tak daleko, že po útěku milenců se nedůstojně mstí na Tristramově psu, kterého rozkáže oběsit.³⁹¹

Velkou pozornost cti věnuje *Rada otce synovi*, v níž se doporučuje vystříhat se všech činů, které by čest poskvrnily. V tomto podání je čest základním prvkem celého rytířského kodexu.

*„... jakž rytieřský zákon káže,
proti cti nic nenie dráže.
Meč, ruka, hřiech cti poškvrní,*

³⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 75.

³⁸⁷ Lovelin je v románu titulován dvěma způsoby - jak „*knieže*“ a jako král. Já ho označuji jako krále.

³⁸⁸ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 79.

³⁸⁹ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 59.

³⁹⁰ TAMTÉŽ.

³⁹¹ TAMTÉŽ, s. 62.

*řechi jie žádný nezčrní. “*³⁹²

Šlechtic je ke cti vychováván od dětství. Tristram vyrůstá na Markově dvoře „*se cti nemalú,*“³⁹³ ale skutečná rytířská čest je spojena především s udatností a úspěchy v boji. „*Toho můžeš mieti čest i chválu, když pojezdíš chvíli malú,*“³⁹⁴ radí Tristramovi Kurvenal, aby opustit otcův dvůr a vydal se na cesty. Wojciech Iwańczak upozorňuje na aktivní složku rytířské cti, je to něco, čeho lze dobýt.³⁹⁵ „*Jáť bohdá zíšti jeho čest i sbožie,*“ chystá se Tristram na souboj s Moroltem.³⁹⁶ „*Sědati se ctí,*“ ale může teprve po svém pasování na rytíře.³⁹⁷ Mladík brzy prokáže svou obratnost a statečnost.

*„...kamž je kolivěk v turnaj jel,
nebo kde které pobitie jměl,
tu je vždy tak učinil sobě ke cti,
že j' byl tu najlepším nazván beze lsti.“*³⁹⁸

Šlechtic prokazuje svoje schopnosti nejen v turnaji, ale také v bitvě. Při porážce nemusí přijít pouze o život, ale i o svou čest. V básni najdeme obrat „*odjal život a čest*“, který ukazuje na nerozlučnost obou pojmů. Vždyť co byl pro šlechtice život beze cti? Nebylo by to spíš živoření? Porážka nebo ústup ale nemusí vždy končit ztrátou dobré pověsti. Rytíř neohrozí svou čest pokud odmítne bojovat proti přesile nebo za nerovných podmínek.³⁹⁹ Když Tristram v bitvě ustupuje před nepřáteli s početní převahou „*své cti nepotupi.*“⁴⁰⁰ Ani prohra v čestném souboji rytíře nezahanbí. Artušův rytíř Delekors je výkvětem všech ctností. Dosud nikým nebyl v souboji přemožen a sražen z koně, to se podaří až Tristramovi. Přestože o rytířově

³⁹² PETRŮ, E., Rada otce synovi, s. 208.

³⁹³ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 22.

³⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 21.

³⁹⁵ IWAŃCZAK, W., Po stopách, s. 113.

³⁹⁶ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 23.

³⁹⁷ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 23.

³⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 29.

³⁹⁹ V románu Tandrariáš a Floribella se hlavní hrdina zastane bité ženy. Když ho násilník vyzývá, aby její příkoří pomstil v souboji, Tandrariáš namítne, že je bez koně a boj by byl značně nevyvážený. Nato protivník sesedne, aby podmínky vyrovnal. PETRŮ, E., Rytířské srdce, s. 291.

⁴⁰⁰ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 78, podobně na s. 97.

porážce nikdo neví, sám se k ní „*pro svú čest*“ veřejně přizná.⁴⁰¹ Tristram naopak ze skromnosti o svém vítězství pomlčí.

Úkolem rytíře je chránit zaběhnutý řád věcí a obnovovat stabilitu ve společnosti, proto je hlavní oporou panovníka. Tristram se bez váhání přikloní na stranu krále Lovelina proti jeho zbouřeným vazalům. Ze stejných důvodů pomůže i Markovi proti Moroltovi a irské království zbaví zhoubného draka.⁴⁰²

Urážku na cti musí rytíř, pokud je to možné, bez váhání pomstít, ale svou čest může ochránit i lstí, tyto dvě věci nestojí ve vzájemném rozporu. „*Skrze naši lest zachová život a králové čest!*“ konstatují Artušovi rytíři, když pomáhají Tristramovi z nastražené pasti.⁴⁰³ Čest zavazuje, přísahá se na ni a dané slovo nelze nedodržet. Vzbouřený Riol po své porážce slíbí Tristramovi přijet do hradu jako jeho vězeň. Po vyřízení svých závazků „*učini jako muž ctný*“ a sám se přijede Tristramovi poddat. Když splní dané podmínky, dostane se mu od vězňitelů odpovídajícího zacházení.⁴⁰⁴

Jako zrcadlo k čestnému rytíři působí šafář irského krále – zbabělec, který si přisvojí vítězství za zabití draka a bezostyšně klame svého pána. Ztratí však veškerou odvahu, když ho Tristram vyzývá na souboj. Raději přizná svou lež, stává se předmětem opovržení a ztrácí svou čest.

„...*toho on velikú hanbu měl,*
že j' kdy na to směl pomysliti
a skrze to musil své cti zbýti.“⁴⁰⁵

Pokud čest muže spočívá v jeho činech, je čest urozených žen pasivní. Nedobývá ji, je „*ke cti přivedená.*“⁴⁰⁶ U žen spočívá čest zejména v jejich cudnosti, počestnosti a dobré pověsti, proto je velice křehká, snadno jí pošpiní pomluvy.⁴⁰⁷ Izalda vytýká Tristramovi, že dává svou pověst v sázku, když se s ním

⁴⁰¹ TAMTÉŽ, s. 69.

⁴⁰² TAMTÉŽ, s. 23, 32, 75.

⁴⁰³ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 73.

⁴⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 77.

⁴⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 37.

⁴⁰⁶ TAMTÉŽ, s. 27.

⁴⁰⁷ Na rozdíl od mužské cti, které by se pomluvy neměly dotknout. Srovnej PETRŮ, E., Rada otce synovi, s. 208.

o samotě schází v zahradě. Celý dvůr si šeptá o jejich poměru a zpochybňuje její počestnost.⁴⁰⁸ Žena by se proto měla vystříhat všech situací, které by ji mohly přivést do ošemetného postavení.

Ženina čest se úzce dotýká i cti muže, ať už je to její manžel, otec nebo bratr. Pokud na ženě ulpí nějaká hanba, nebo jen podezření, je jejich povinností ji očistit a pomstít urážku. „*Pomstím toho spíše, ať nezhrdá naší dcerú!*“⁴⁰⁹ Slibuje král Lovelin, když se dozví, že Tristram nežije s jeho dcerou jako muž se ženou. I podvedení manželé v románu důsledně stíhají svůdce svých žen. Spíše než o skutečný stav jde více o veřejnou pověst. „*...učiň, jakž já tobě velím, chceš-li mieti čest s veselím!*“⁴¹⁰ Nabádá Izaldu její komorná, jak přelstít manžela a uchlácholit jeho podezření. Při jiné příležitosti je král už přesvědčen o Izaldině nevěře. V tu chvíli zasáhnou rytíři u jeho dvora a za královnu se zaručí.

„Vieme, že j' tobě vzdy věrná byla.

(...) jsme nic nesličného nevidali,

ani ot kterého člověka slýchali,

ješto by sě dotklo cti tvé panie!“⁴¹¹

Nejen pověst, ale i chování žen tvoří její ctnost. Izalda se zachová hanebně, když rozkáže zabít svojí komornou. Navíc bez uzardění lže, když svůj rozkaz zapře a vinu svádí na své panoše.⁴¹² Když se vše vyjasní, odmění štědře oba mladíky nejen za jejich námahu, ale také proto „*aby ta pověst byla zatajena od nich pro její čest.*“⁴¹³ Stejně věrolomně se v klíčovém okamžiku projeví také Izalda Běloruká. Zalže nemocnému Tristramovi o barvě plachet a ten zoufalstvím umírá.⁴¹⁴ Jiného prohřešku se Izalda dopustí, když v Tristramovi pozná vraha svého strýce. Ovládne jí hněv a chce pomstít Moroltovu smrt, přestože byl poražen v čestném souboji.

⁴⁰⁸ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 52, 53.

⁴⁰⁹ TAMTÉŽ, s. 80.

⁴¹⁰ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 47.

⁴¹¹ TAMTÉŽ, s. 93. Zmíněný úryvek dobře ilustruje i předchozí tvrzení – závislost ženské cti na pomluvách a její pasivitu. Žena se sama nemůže bránit, hájí ji vždy muži.

⁴¹² TAMTÉŽ, s. 43.

⁴¹³ TAMTÉŽ, s. 44.

⁴¹⁴ TAMTÉŽ, s. 98.

Rytíř je navíc bezbranný v lázni a vydaný jí na milost. „*Netbám já na hanbu nice,*“ odmítá Tristramovu připomínku, že by se dopustila zločinu a pošpinila svou čest. Naštěstí se objeví Brangenenena, která své paní ukvapený čin rozmluví.⁴¹⁵

Úlohou služebníků v románu je pečovat spíš o čest jejich pána, než o svou vlastní.

*„By ty právě mů čest miloval,
za ně by tak neusiloval!“*⁴¹⁶

Obviňuje Tinase král Marek, že dostatečně nedbá na jeho čest, když usilovně prosí o milost pro Tristrama a Izaldu. Ve chvíli kdy Tristramovi a Izaldě hrozí smrt z nenaplněné lásky, je Brangenenena připravena obětovat svůj život i čest, aby je zachránila.⁴¹⁷ Jako důvěrnice zná tajemství obou milenců, ale věrně je chrání i za cenu vlastního života.

*„Mej paní toto povězte (...)
že jsem proti ní nikdy nic neučinila,
jimžto bych její čest poškvřnila.“*⁴¹⁸

Říká komorná panošům, kteří ji mají na Izaldin příkaz zabít. Celý život „*jim slúžieše ve cti*“ ocení básník na konci příběhu Brangeneninu věrnou službu.⁴¹⁹

Sluhové ale mají určitý prostor pro vlastní jednání. Nemusí vždy vyplnit rozkaz svého pána, pokud se přičí jejich cti. Izaldini panoši se slitují nad Brangenenou, kterou původně slíbili zabít a své paní raději zalžou. Když jim Izalda za údajnou vraždu spílá „*vy nectní morděři,*“ dotčeně se ohrazují. Podřídili se pouze jejímu příkazu, jinak by sami od sebe nevraždili nevinné ženy!⁴²⁰ Markovu

⁴¹⁵ TAMTÉŽ, s. 35. Chrání čest své paní i proti ní samé.

⁴¹⁶ TAMTÉŽ, s. 59.

⁴¹⁷ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 40.

⁴¹⁸ TAMTÉŽ, s. 43.

⁴¹⁹ TAMTÉŽ, s. 102.

⁴²⁰ TAMTÉŽ, s. 44.

panoši se přičí oběsit Tristramova psa a raději ho pustí na svobodu „*jakož mu jeho ctnost rozkáza.*“⁴²¹ Poslechne raději své svědomí, než nečestný rozkaz.

ZÁVĚR

Román *Tristram a Izalda* se odehrává v prostředí urozených, přičemž zobrazuje vnitřní členění této skupiny, kterého jsou si všichni dobře vědomi. Na toto rozvrstvení ukazuje i hierarchické rozdělení vybraných ctností a vlastností. V díle můžeme vysledovat preferované vzorce chování a jednání, které měl zastávat člověk v dané sociální pozici. Nyní se pokusím z poznatků a příkladů, které jsem uváděla v předchozích částech práce, poskládat ideální typ každé sociální skupiny.

Začneme od vrcholu středověké společenské hierarchie, od panovníka. Jaký je jeho obraz, který nacházíme v románu? Vždy jde o krále mocného a bohatého, na jehož slovo je spolehnutí. Vladař je obráncem tradičních křesťanských hodnot, mezi něž patří i manželství. Pokud se jedná o jeho osobní kvality, je to muž čestný, spravedlivý a velkomyslný. Vůči nepřátelům umí být milosrdný, ale případnou zradu tvrdě pomstí. Nevyhledává dobytvačné války, když už ale dojde k boji prokazuje osobní statečnost. Takový pán má respekt poddaných, považují si za čest mu sloužit. Panovník si naopak uvědomuje cenu svých věrných, ví, že bez nich vládnout nemůže. V románu je zdůrazněno, že král se vždy radí se svými vazaly a bez jejich doporučení neudělá žádné klíčové rozhodnutí. Pověst vladaře přitahuje ke dvoru mnoho výtečných rytířů, o jejichž potřeby štědře pečuje. Využívá jejich služeb a slíbené věrnosti, ale nikdy ji nezapomene bohatě odměnit.

⁴²¹ TAMTÉŽ, s. 63.

V románu objevíme vzor rytíře, který oplývá bezpočtem ctností. Jeho život se odehrává v pohybu, aktivně zvyšuje svou čest vyhledáváním různých dobrodružství. Je fyzicky zdatný a statečný, ale nechybí mu ani důvtip. Pokud neválčí za svého pána, účastní se turnajů nebo lovů. Pověst o jeho hrdinských skutečích ho předchází a panovníci si považují za čest, přivítat ho ve své rezidenci. Urozenec je oporou svého vládce, přispívá mu dobrými radami i vojenskou pomocí. Stejně obratně jako na bitevním poli, si rytíř vede u dvora. Dokáže se vybraně chovat, je moudrý a vzdělaný. Ví, jak si počínat ve vztahu k ženám a milostná dobrodružství mu nejsou cizí. Díky jeho slavným činům ho ženy obdivují, on však své srdce věnuje jen jedné dámě. Kvůli ní dokáže překonat mnohé překážky a nepřízeň osudu. Za svou věrnost a vytrvalost je později odměněn. Pravý šlechtic je ale diskrétní a svými milostnými triumfy se nechlubí. Čest své dámy je připraven hájit i za cenu vlastního života. Většinu svých dobrodružství rytíř nepodniká sám, ale ve společnosti svých druhů, kteří se mu vyrovnají ctí i urozeností. Přátelství, které tyto muže pojí, všechny zavazuje k věrnosti a nezištné pomoci.

Urozené ženy jsou v básni vylíčeny v celé své rozporuplnosti, vždy mají v sobě něco negativního. Ženy se bezesporu vyznají v léčitelství a ošetřovatelství. Jejich péče o nemocné a raněné je chvályhodná. Své dovednosti ale využívají také k výrobě nejrůznějších lektvarů, jimiž mohou muže zcela ovládnout. Neuspala snad Kamelina rytíře jako malé dítě? Očekává se od nich, že budou poslušné a oddané manželky, ale jakou může mít manžel záruku, že ho žena nepodvádí? Vždyť ženy jsou zběhlé v klamání a případný milenec si může být téměř jistý, že jeho dvoření najde očekávanou odezvu. Ženy neznají pravou míru, jsou marnivé a vrtkavé. Na jejich slovo není spolehnoutí. Je tedy třeba mít se před nimi na pozoru.

Život služebníků se zakládá na péči o jejich pána. Jsou oddaní a nečekají za svou službu odměnu. Nikdo o nich téměř neví do chvíle, než potřebuje jejich pomoc. V tom okamžiku jsou vždy nablízku. Vydaný příkaz se odváží neuposlechnout jen v případě, že odporuje jejich cti a svědomí. Hlavní prioritou sluhů je chránit čest svého pána, kvůli němu se neváhají obětovat. I tady najdeme stereotypní pohled na mužskou o ženskou roli. Zatím co Kurvenalovo chování je bez poskvrnky, Brangenena není tak jednoznačná postava. Služba komorné přece

spočívá také v tom, že naučí svou paní lhát! Často právě ona obelstí jejího manžela, aby se Izalda mohla sejít s milencem. Je ale možné, že Brangenena má v románu takové postavení zcela účelově. Tím, že část chytrostí pochází od ní, zdůrazňuje se, že milenci sami jsou bezelstní. Jejich čest je neposkvřněná, neboť všechnu vinu nese kouzelný nápoj.

Shrnutí jednotlivých sociálních typů jistě odhaluje mnoho literárních klišé, které objevíme i v jiných dílech podobného zaměření. Přesto si myslím, že román nám může sloužit jako zrcadlo, které odráží světový názor české elity druhé poloviny 14. století. Ačkoliv se jedná o nepřesný obraz, zdá se mi, že román svým pojetím nejvíce odpovídal požadavkům vysoké šlechty a osobám z prostředí panovnického dvora. Je zřejmé, že ústřední postavou románu je rytíř,⁴²² zbývající typy se k němu vždy nějakým způsobem vztahují. Téměř jako by se zdálo, že všichni jsou tu pro něj – štědrý panovník, který si žádá jeho rady, krásné ženy, věrní sluhové. Celá báseň zobrazuje hierarchicky uspořádaný svět, v němž každý má určené místo a roli. V románu se v epizodních roličkách mihnou i prostí lidé, nebo duchovní, ale v tomto světě nemají jiný úkol než posloužit urozeným. Nová postava v románu je uvedena pomocí svého šlechtického nebo dvorské titulu. Obecenstvo je ujištěno o urozenosti dotyčné osoby, kterou si tak ihned může zařadit.⁴²³ Jako rušivý prvek v této harmonii může působit postava blázna (převlečený Tristram), který porušuje zaběhnutý řád. Svým vzezřením i činy se na první pohled odlišuje. Nedbá na společenské zásady, při hostině sedí vedle královny, jí ze stejné mísy jako panovník, napadá dvořany.⁴²⁴ Vše je mu odpuštěno, protože je blázen. Tím, že jako jediný může beztrestně porušit daný řád, zpětně potvrzuje jeho závaznost pro všechny ostatní. Šašek je proto neoddělitelnou součástí středověké společnosti. Latentní funkcí díla podle mého názoru bylo potvrzení stávajícího vnímání světa, které odpovídalo mentalitě vysoké šlechty. Nezanedbatelná může být také výchovná funkce románu, jež mohl sloužit jako zásobárna vhodných příkladů chování.

⁴²² Termín *rytíř* v básni neoznačuje příslušníka nižší šlechty. Jedná se o titul, který osoba získala pasováním. Stejně osoby jsou v románu označeni jako *rytíři* i jako *páni*.

⁴²³ TICHÁ, Z., Tristram a Izalda, s. 22, 48.

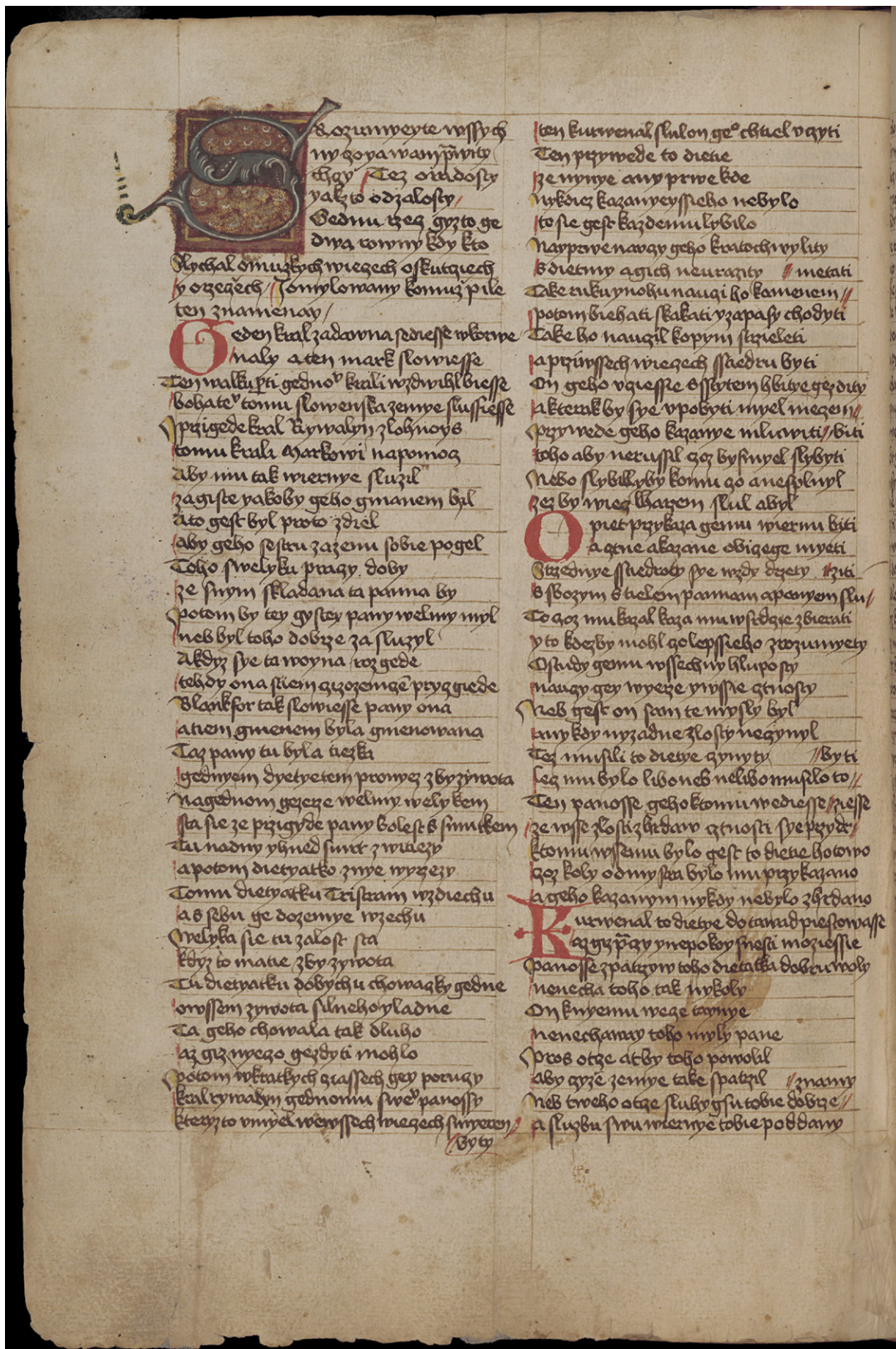
⁴²⁴ TAMTÉŽ, s. 89 – 90.

Zbývá nám zamyslet se nad otázkou, jak středověké publikum vnímalo samotný příběh Tristrama a Izaldy. Oceňovalo lásku obou milenců, nebo je spíš děsila svou nespoutaností, která nebere ohled na dobové konvence? Byla pro posluchače jen fikcí, nebo jim v některých rysech připomínala životní osudy skutečných osob? Z českého prostředí nelze nevzpomenout na mileneckou dvojici, kterou utvořil Jindřich z Lipé s Alžbětou Rejčkou.⁴²⁵ Zmíněný pár byl dokladem, že velká láska mohla mít ve středověku také šťastný konec.

PŘÍLOHY

1. *Tristram*, rukopis z roku 1449, úvodní strana. Reprodukci poskytla Strahovská knihovna Královská kanonie premonstrátů.

⁴²⁵ K dojmu, jímž mohl pár působit na své současníky KOPIČKOVÁ B., Eliška Přemyslovna, s. 61, 63. K samotné královně - vdově např. HLEDÍKOVÁ, Z., Alžběta Rejčka, in: Dějiny a současnost 5, 1991, s. 7 – 12.

Sozum wrete wssy q
 ny qora wam pinto
 tsgy / Tez omdofy
 rak to odjalofy /
 Sednu tzeq gzy to ge
 dnu tomny by tto
 Krcal omuz tzeq wteqes ofkutqes
 y ozeqes / Somplomany komuz pile
 ten znamenay /
Geden kral zadawna pdrisse wborne
 naly a ten mark slowesse
 Ten malty pti gedno krali wzdruhl biesse
 bobate komu slowenka zampe slusieffe
 ppyggede kral tyrnalyn z loknoys
 komu krali azarkowi napomoz
 aby mu tak mectwe sluzil
 zagyste raboby geho gmanem byl
 azo gest byl proto zdiel
 aby geho psetu zajem sobie pogel
 toho swelchu praqy doby
 ze swym skladana ta panna by
 potom by ten gystey pany welny mol
 neb byl toho dobye za sluzyl
 azdy se ta morna toz gede
 toby ona stien gyozenge ppyggede
 blank for tak slowesse pany ona
 atem gmenem byla gmenowana
 taz pany tu byla tzeqta
 gednym dyetwem promez zbyznowa
 nagednom geyere welny wely kem
 sta sie ze ppygde pany boleste s smutkem
 ta nadny rymed sunt z wledy
 a potom dieyatko z nye wryzejv
 komu dieyatku tzeqstam wzdiecu
 a s pby ge dozemye wzeby
 welyka sie tu zakost sta
 tby to maue zby zymota
 tu dieyatku dobytyu chowagby gedne
 omstem zymota silneho rladne
 ta geho chowala tak dluho
 az gyz wrege geybya mohlo
 potom wbrautych giasseay ger potuay
 kral tyrnalyn gednomu swe panossy
 tzeqto wmyel wemssay tzeqes smyem
 byty

ten kurrenal slulon ge tbael varty
 Ten ppywede to dieue
 ze mnye any pwe tae
 wbyez kazarney speho nebylo
 to se gest kademul bylo
 narpore naray geho kurocti wyluy
 s diemny agich neurapty / metati
 take tukurmokunauqi ko kameneim
 potom buehati skalai vzapasy chodyci
 take ho nauqit kopym stieletai
 pppymssay wteqes ssaedru byci
 on geho vqespe ofstrem hbiwe gey dny
 a kicak by sve vpotyri myel mezen
 ppywede geho kazarne mlucwiti / bitu
 toho aby nerupyl qz by swel slubiti
 nebo slubily by komu go ane slubyl
 qz by wmeq thagen slul abyt
O pzet ppykaya genu wtermu byti
 a qnie akazane obigege myeti
 tzeqemwe ssaedroby sve wzd dzeqy tzeq
 s sbozym s helen pammam apawon slul
 to qoz mulkral kaza mu wssedqie z biazai
 y to kzeby mobil golepssieho zozumwey
 qzady genu wssed w blupo py
 nauqy ger wryere wryse qriosty
 neb gest on san te wryse byl
 any kor wryadne klosty negympl
 taz musli to dieue qmyty / byti
 taz mu bylo liboneb nelibomuslo to
 taz panosse geho komu wredesse ppeffe
 ze wryse slo stiz hedarw qriosti sve ppyda
 komu wryse mu bylo gest to dieue hoto ro
 qz kely odmy sta bylo mu ppykayano
 a geho kazarany wryey nebylo z hedarw
K uerrenal to dieue do amad ppeffowaffe
 kazy ppy w nepotory snesti mozeffe
 panosse ppatow toho dieatku dobermoby
 nenecca toho tak wrykoly
 on kuremu wrege tampe
 neneccamw toho molly pane
 spros atge atby toho pomokil
 aby gzye jempe take spatyl / zmanry
 neb tveho atge slubysu tobie dobye
 a sluzbu swu wteempe tobie pobbamw

2. Svatý Jiří jako mladý rytíř, Jindřichův Hradec. Poskytla Lenka Bobková.

3. Svatý Jiří se zkroceným drakem, Jindřichův Hradec. Poskytla Lenka Bobková.

4. Dvůr královny Ginevry, Siedlęcín. Foto Lenka Bobková.

5. Lancelot spící pod jabloní, Siedlęcín. Foto Lenka Bobková.

6. Manželé a snoubenci, Siedlęcín. Foto Lenka Bobková.

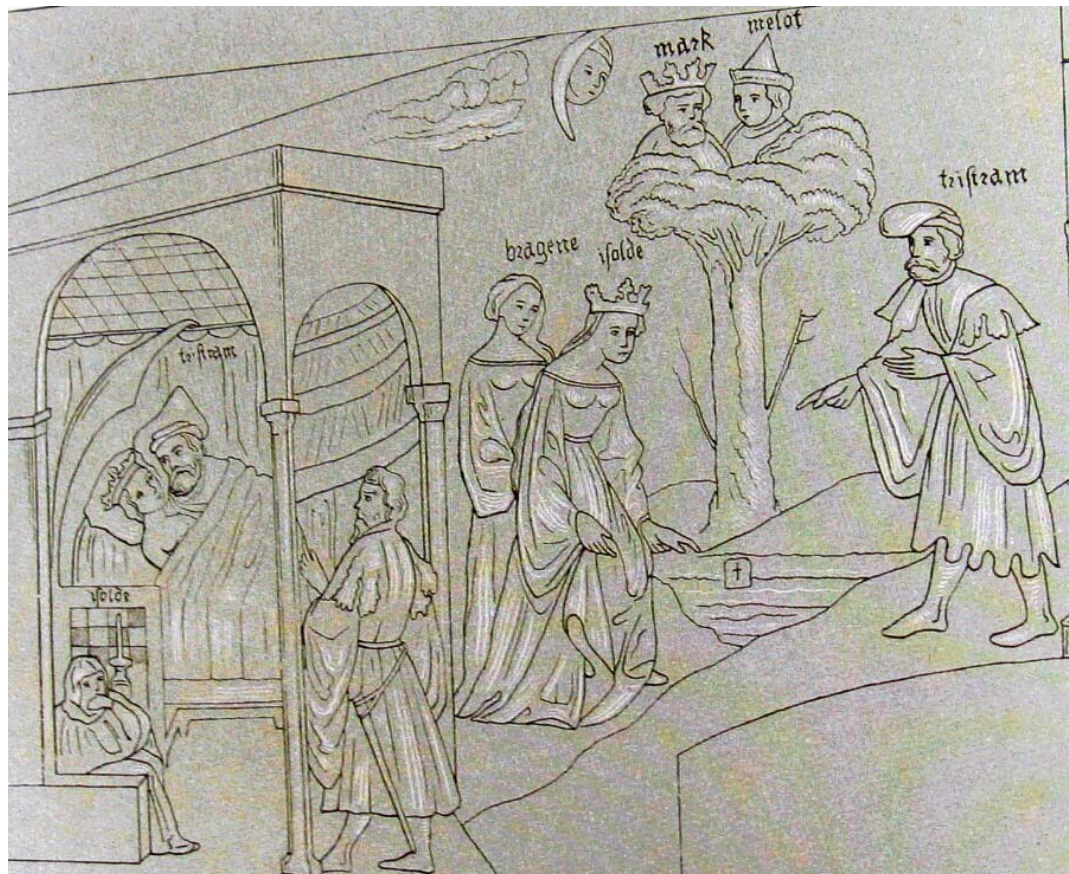
7. Tristram zabíjí draka, Rukelstein. Převzato z BERCHTOLD, A., Schloss Runkelstein. Die Bilderburg, Bozen 2000.

8. Tristram a Izalda pijí nápoj lásky, Rukelstein. Převzato z BERCHTOLD, A., Schloss Runkelstein. Die Bilderburg, Bozen 2000.

9. Tristram s Izaldou na loži. Marek a Melot se snaží přistihnout milence, Rukelstein. Převzato z BERCHTOLD, A., Schloss Runkelstein. Die Bilderburg, Bozen 2000.

10. Hlavní postavy vystupující v románu

Antrat – viz. Marido

Artuš – anglický král

Blankfor – matka Tristrama, sestra Marka, manželka Rivalina

Brangenena – Izaldina komorná a rádkyně

Delekors – rytíř krále Artuše

Izalda – dcera irského krále, Markova manželka a královna, milenka Tristrama

Izalda Běloruká – dcera krále Lovelina, sestra Kaedina, manželka Tristrama

Kaedin – rytíř, syn krále Lovelina, bratr Izaldy Běloruké, přítel Tristrama

Kamelina – dvorní dáma Izaldy

Kassie – manželka Nampotenise, Kaedinova milenka

Kurvenal – panoše, Tristramův vychovatel a rádce

Kergin – mladík z Artušovi družiny

Lovelin – král, otec Kaedina a Izaldy Běloruké

Marek – král v Kurvenalu, manžel Izaldy, strýc Tristrama

Marido – šafář krále Marka, nepřítel Tristrama, český autor stejnou postavu nazývá také jako Antrat, podle toho, kterou německou předlohu zrovna používá.⁴²⁶

Melot z Akvitánie – trpaslík, Markův rádce

Morolt – švagr irského krále, strýc Izaldy

Nampotenis – kníže, manžel Kassie

Rial – hrabě, Lovelinův poddaný

Rivalin – král v Lohnois, otec Tristrama

Tantrisel – mladík oddaný Izaldě a Tristramovi sloužící u dvora krále Marka

Tinas z Litan – šafář krále Marka, přítel Tristrama

Tristram – rytíř, syn krále Rivalina a Markovi sestry Blankfor

Volivan – šafář krále Artuše, přítel Tristrama

⁴²⁶ Srovnej GEBAUER, J., Tristram, s. 227 – 228; RŮŽIČKOVÁ, J., Das ‚Gottfriedische‘ im alttschehische Epos, s. 135 – 136.

11. Postavy v jednotlivých kategoriích

Sociální skupiny	Postavy
<i>Panovník</i>	Artuš, irský král, Lovelin, Marek, Rivalin
<i>Rytíři/ dvořané</i>	Delekors, Kaedin, Marido, Morolt, Nampotenis, Rial, Tantrisel, Kergin, Tinas, Tristram, Volivan
<i>Urozené ženy</i>	Blankfor, Izalda, Izalda Běloruká, Kamelina, Kassie
<i>Služebníci</i>	Brangenena, Kurvenal

12. Tabulka ctností⁴²⁷

Ctnosti	<i>Zrcadlo</i>	<i>Rada</i>	<i>Tristram</i>	<i>Arnošt</i>
Víra	X	X		
Věrnost	X	X	X	X
Spravedlnost	X	X		X
Štědrost	X	X	X	X
Velkomyslnost/ milosrdenství	X	X		X
Pokora	X	X		X
Odvaha, udatnost	X	X		X
Vyrovnanost/ umírněnost	X			X
Čest		X	X	X

⁴²⁷ Jedná se o vlastnosti a způsoby chování, které jsou explicitně vyjmenované a doporučené ve výchovných dílech, nebo v již zmíněných pasážích rytířských románů (srovnej poznámky 252, 253). Přímo v textu hrdinských eposů najdeme oslavu i dalších ctností, které by mám tabulku doplnily a rozšířily, já jsem ale do ní zanesla pouze na tyto shrnující pasáže.

SEZNAM ZKRATEK

AUC – Acta Universitatis Carolinae,

ČČH – Český časopis historický

ČČM – Časopis českého muzea

ČL – Česká literatura

ČSČH – Československý časopis historický

MHB – Mediaevalia historica Bohemica

RBM – Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae

SMA – Speculum medii aevi

SEZNAM PRAMENŮ A POUŽITÉ LITERATURY:

Prameny:

- BLÁHOVÁ, Marie (ed.), *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987
- HANKA, Václav; *Tristram weliký rek, báseň hrdinská 13. věku. Starobylá skládání IV*, Praha 1820
- KOLÁR, Jaroslav, NEDVĚDOVÁ, M., (edd.) *Próza českého středověku*, Praha 1983
- LORIŠ, Jan, *Sborník hraběte Baworowského*, Praha 1903
- PETRŮ, Eduard, *Ezopovy bajky; Katonova dvojverší; Rada otce synovi*, Praha 1999
- PETRŮ, Eduard a kol., *Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století*, Praha 1984
- TICHÁ, Zdeňka, *Tristram a Izalda*, Praha 1980
- Z PERŠTÝNA, Ludvík, *Naučení rodičům*, Josef Vašica (ed.), *Stará Říše* 1928
- ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš, *Knížky o hře šachové a jiné*, F. Šimek (ed.), Praha 1956

Literatura:

- ANTONÍN, Robert, *Obraz ideálního panovníka ve Zbraslavské kronice*, in: Wihoda, M, Mlat'ák D. (edd), *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, Brno 2006, s. 197 - 214
- ANZENBACHER, Arno, *Úvod do etiky*, Praha 1994
- BALETKA, Tomáš, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375 – 1411)*, in: *Sborník archivních prací* 46, č. 2, 1996, s. 259 - 536
- BALETKA, Tomáš, *Rytířská kultura a recepce dvorské epiky na Moravě ve 14. a 15. století*, in: *Ad vitem et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 491 – 496
- BAHR, Ehrhard, *Dějiny německé literatury. Od středověku po baroko*, Praha 2005
- BAMBORSCHKE, Ulrich, *Das alttschechische Tristan – Epos unter Beifügung der mhd. Paralleltex-te*, Wiesbaden, 1968, 1969
- BERCHTOLD, André, *Schloss Runkelstein. Die Bilderburg*, Bozen 2000

- BOBKOVÁ, Lenka, Velké dějiny zemí Koruny české 1310 – 1402 IV a, b, Praha – Litomyšl 2003
- BOK, Václav, Moravo, Čechy, radujte se. Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců, Praha 1998
- BOK, Václav, Německá a česká literatura 13. a 14. století, in: SMA, Praha 1998, s. 163 – 179
- ČERNÝ, Václav, Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatury, Praha 1999
- DUBY, Georges, Vznešené paní 12. století, I – III, Brno 1997, 1999
- ELIAS, Norbert., O procesu civilizace, I, II, Praha 2006, 2007
- ENNENOVÁ, Edith, Ženy ve středověku, Praha 2001
- FRIEDLEROVÁ, A. a kol. (= Josef Macek), Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (pán), in: Slovo a slovesnost 38, 1977, s. 53 – 64
- GEBAUER, Jan, Tristram, in: Stati literárně dějepisné, Praha 1941, s. 208 – 241 (původně Listy filologické a paedagogické 6, 1879, s. 108 – 139)
- GUREVIČ, Aron, Kategorie středověké kultury, Praha 1978
- HLAVÁČEK, Ivan, Aktivita české šlechty na dvoře Václava IV., MHB1, 1991, s. 205 – 216
- HLAVÁČEK, Ivan, Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské, in: Bůžek, V., Král, P. (edd), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 29 – 70
- HLAVÁČEK, Ivan, Z každodennosti Karla IV. a jeho dvora. Ubytovací možnosti v Praze v polovině 14. století, in: ČČH 90, 1992, s. 33 - 42
- HRABÁK, Josef, Česká středověká rytířská epika, in: Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Literatura – folklór – historie, Praha 1973, s. 159 – 167
- HRABÁK, Josef, Starší česká literatura. Úvod do studia, Praha 1979
- HRABÁK, Josef, Studie ze starší české literatury, Praha 1962
- HRABÁK, Josef, Ze starší české literatury, Praha 1964
- HUIZINGA, Johan, Podzim středověku, Jinočany 1999
- IWAŃCZAK, Wojciech, Dwór jako centrum kultury v Czechach Luksemburskich, MHB 1, 1991, s. 145 - 184

- IWAŃCZAK, Wojciech, Po stopách rytířských příběhů, Praha 2001
- JAN, Libor, Počátky turnajů v českých zemích a jejich rozkvět v době Václava II., in: Listy filologické 78, 2005, 1-2, s. 1 - 19
- JIREČEK, Josef, O stáří českého Tristrama, in: ČČM, 1861, s. 273 - 284
- KAVKA, František, Česká šlechta doby Karla IV. a Praha ve světle domovního majetku, in: M. Polívka (ed.) In memoriam Josefa Macka (1922 – 1991), Praha 1996, s. 65 – 76
- KAVKA, František, Čtyři ženy Karla IV., Praha – Litomyšl 2002
- KAVKA, František, Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a Jana Lucemburského, in: ČČH 88, 1990, s. 225 - 251
- KAVKA, František, Život na dvoře Karla IV., Praha 1993
- KOLÁR, Jaroslav, K otázce alegorických plánů v staročeských povídkách o Šfilfrídu a Brunvíkovi, in: Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře, Brno 1999, s. 67 – 87, původně otištěno v Strahovská knihovna 9, 1974, s. 43 – 65
- KOLÁR, Jaroslav, Nad vydáním staročeského Tristrama, in: ČL 19, 1971, č. ¾, únor 1972, s. 384 – 389
- KOLÁR, Jaroslav, Německé vydání staročeského Tristrama, in: ČL 17, 1969, č. 5, únor 1972, 554 – 555
- KOPIČKOVÁ, Božena, Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292 – 1330, Praha 2008
- KOPIČKOVÁ, Božena, Žena evropského středověku v zajetí své doby, in: Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Praha 2002, s. 13 – 44
- KOPIČKOVÁ, Božena, Ženská otázka v českém středověku, in: ČSČH 87, 1989, s. 561 – 574, 682 – 695
- KOPIČKOVÁ, Božena, Žena evropského středověku v zajetí své doby, in: Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Praha 2002
- KRÁSA, Josef, Rukopisy Václava IV., Praha 1971
- KYBALOVÁ, Ludmila, Dějiny odívání. Středověk, Praha 2001
- LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claud (edd.), Encyklopedie středověku, Praha 2002
- LEHÁR, Jan, Česká středověká lyrika, Praha 1990

- LEHÁR, Jan, Nejstarší česká epika. Dalimilova kronika, Alexandreida, první veršované legendy, Praha 1983
- LEHÁR, Jan, Staročeská milostná lyrika a kurtoazní tradice. Pokus o rekapitulaci problému, in: Směřování. Sborník k šedesátinám A. Molnára, Praha 1983, s. 75 - 88
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, Anonymní zrcadlo knížecí přičítané Karlu IV., Studie o rukopisech 14/1975, s. 125 – 146
- MACEK, Josef, Česká středověká šlechta, Praha 1997
- MACEK, Josef, Jagellonský věk v českých zemích 1471 – 1526, Praha 2001
- MEZNÍK, Jaroslav, Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století, in: Sborník historický 37, Praha 1990, s. 7 – 35.
- MEZNÍK, Jaroslav, Lucemburské Morava 1310 – 1423, Praha 1999
- MOUREK, Václav Emanuel, O stycích české a německé literatury od počátků do šestnáctého století, in: Almanach České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, roč. 6. Praha 1896, s. 97 - 136
- NEBESKÝ, Václav, Tristram, veliký rek, in: ČČM, 1846, s. 277 –280
- NEDVĚDOVÁ, Milada a kol. (= Josef Macek), Dvorný a zdvořilý, in: Naše řeč 4, 1979, s. 190 – 199
- NEJEDLÝ, Martin, Fortuny kolo vrtkavé. Láska moc a společnost ve středověku, Praha 2003
- NEJEDLÝ, Martin, Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků, Praha 2007
- NĚMEC, Ivan a kol. Slova a dějiny, Praha 1980
- NODL Martin, ŠMAHEL František (edd.), Člověk českého středověku, Praha 2002
- NOVOTNÝ, Robert, Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách, in: Dvořáčková-Malá, Dana (ed.), Dvory a rezidence ve středověku, Praha 2006, s. 145 – 161
- PERNOUDOVÁ, Regine, Žena v době katedrál, Praha 2002.
- PETRŮ, Eduard, Problémy interpretace středověkého literárního díla, in: SMA, Praha 1998, s. 85 - 101
- PETRŮ, Eduard, Specifičnost české rytířské epiky ve slovanských literaturách, in: Vzdálené hlasy. Studie o straší české literatuře, Olomouc 1996, s. 71 – 80

- PETRŮ, Eduard, Starší česká literatura v Mladé frontě, in: ČL 30, 1982, č. 4, s. 356 – 357
- PETRŮ, Eduard, Specifičnost rytířské epiky ve slovanských literaturách, Slavia 52, 1983, s. 250 – 258
- PEŠTA, Pavel, Poznámky o veršovaných románech v české literatuře 14. století, in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada literárněvědná D 7, roč. 9, 1960, s. 36 – 58
- RŮŽIČKOVÁ, Jana, Das ‚Gottfriedische‘ im alttschehische Epos ‚Tristam a Izalda‘, in: Bok, Václav, Fliegler, Dominique, (edd.), Deutsche Literatur des Mittelalters im Böhmen und über Böhmen, Wien 2001, s. 125 - 139
- RYCHTEROVÁ, Pavlína, Žena a manželka v díle Tomáše ze Štítného, in: MHB 6, 1999, s. 95 – 108
- SEIBT, Ferdinand, Lesk a bída středověku, Praha 2000, s. 208
- SLANAŘ, Otokar, Topos ve středověké epice, in: Dvořáčková-Malá, Dana (ed.), Dvory a rezidence ve středověku, Praha 2006, s. 273 - 286
- SPĚVÁČEK, J., Václav IV. 1361 – 1419, Praha 1986
- SVEJKOVSKÝ, František, Úvaha nad cestami studia staročeské rytířské epiky, in: AUC, Philologica 4 -5, Salvace ragensie, Praha 1969, s. 155 – 166
- STEJSKAL, Karel, Tkadleček a české umění jeho doby, in: Šimek, František (ed.), Tkadleček. Hádky milence s Neštěstím, Praha 1974, s. 213 - 219
- ŠIMEK, František, Slovníček staré češtiny, Praha 1947
- ŠMAHEL, František, Královské slavnosti ve středověkých Čechách, in: Mezi středověkem a renesancí, Praha 2002, s., 107 - 132
- TADRA, Ferdinand, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských. Praha 1897
- THOMAS, Alfred, Čechy královny Anny. Česká literatura a společnost v letech 1310 – 1420, Brno 2005
- TICHÁ, Zdeňka, Cesta starší české literatury, Praha 1984
- TICHÁ, Zdeňka, Tristram a Izalda, Praha 1980
- TŘEŠTÍK, Dušan, POLÍVKA, Miroslav, Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, in: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, Čierný, J., Hejl, F. (edd.), Praha 1984, s. 99 – 133

Vaněček, Václav (ed.), Karolus Quartus, Praha 1984

WITKOVSKI, Jacek, Szlachetna a wielce żałostna opowieść o Panu Lancelocie z Jeziora. Dekoracja malarska wielkiej sali wieży mieszkalnej w Siedlęcine, Wrocław 2001

ŽALUD, Zdeněk, Dvůr Jana Lucemburského a česká šlechta, in: Bobková, L., Holá, M. (edd.), Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, Praha-Litomyšl 2005, s. 143 - 152

Internetové odkazy

BENECKE, Georg, MÜLLER Wilhelm., ZARNCKE Fiedrich, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, Stuttgart 1990, k 4. 8. 2008 dostupné on-line z :

<http://gaer27.uni-trier.de/MWV-online/WBInfos.html>

PRUDENTIUS, Aurelius, *Psychomachia*, k 14. 8. 2008 dostupné on-line z:

<http://www.thelatinlibrary.com/prudentius/prud.psycho.shtml>

VOKABULÁŘ WEBOVÝ. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR K 8. 8. 2008 dostupné on-line z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

RESUMÉ

Práce se zabývá staročeským veršovaným románem *Tristram a Izalda*. Zkoumám nejprve žánr rytířských románů v kontextu české literatury 13. a 14. století. Zajímá mě pohled literární historie na tato díla, především hodnocení *Tristrama a Izaldy*. Věnuji se recepci tristanovské látky v českém prostředí, které se nejdříve seznámilo s německými verzemi tohoto eposu. Staročeský překlad ze 14. století vychází z tří německých pramenů, jež různě kombinuje. Pokouším se román využít jako pramen odrážející ideový svět české šlechty pozdního středověku. Z postav vyskytujících se v románu jsem zkonstruovala čtyři sociální skupiny (panovníci, rytíři a dvorští úředníci, urozené ženy, služebníci). Na vybraných ctnostech (věrnost, štedrost, moudrost, čest) a sociálních vztazích (přátelství, manželství, láska) sleduji, jakým způsobem jsou zobrazovány u jednotlivých sociálních skupin. Do každé sociální pozice jsou vkládána jiná očekávání. V připisování vlastností a preferovaného typu chování se projevuje jasná hierarchie. Centrální postavou je rytíř, k němuž se další skupiny vždy nějakým způsobem vztahují. Zdá se mi, že román svým zaměřením odpovídal především požadavkům vyšší šlechty a příslušníků dvora.

SUMMARY

The thesis deals with an Old Czech novel in verse *Tristram and Izalda*. Initially, I examine the genre of chivalric novel in the context of Czech literature of the thirteenth and fourteenth century. I am interested in the view of literary history on these texts and primarily in the assessment of *Tristram and Izalda*. I pursue the reception of the Tristanian topic in the Czech environment, which has first been introduced to the German versions of this epic. The Old Czech translation from second half of 14th century gains from three German sources that are variously combined. I endeavour to use the novel as a source reflecting the ideological world of the Czech aristocracy of late mediaeval times. I have defined - on the basis of the characters present in the novel – four social groups: rulers, knights and court officials, noble women and servants. On the selected virtues – faithfulness, generosity, wisdom and honour – and social relationships – friendship, marriage and love – I observe the way of their depiction at individual social groups. Each social position carries different expectations. The attribution of characteristic features and the preferred type of behaviour reveal a clear hierarchy. The central character is the knight, to whom the other groups are always specifically related. In my opinion, the novel – due to its aim – corresponded, above all, to the demands of the higher nobility and the courtiers.